

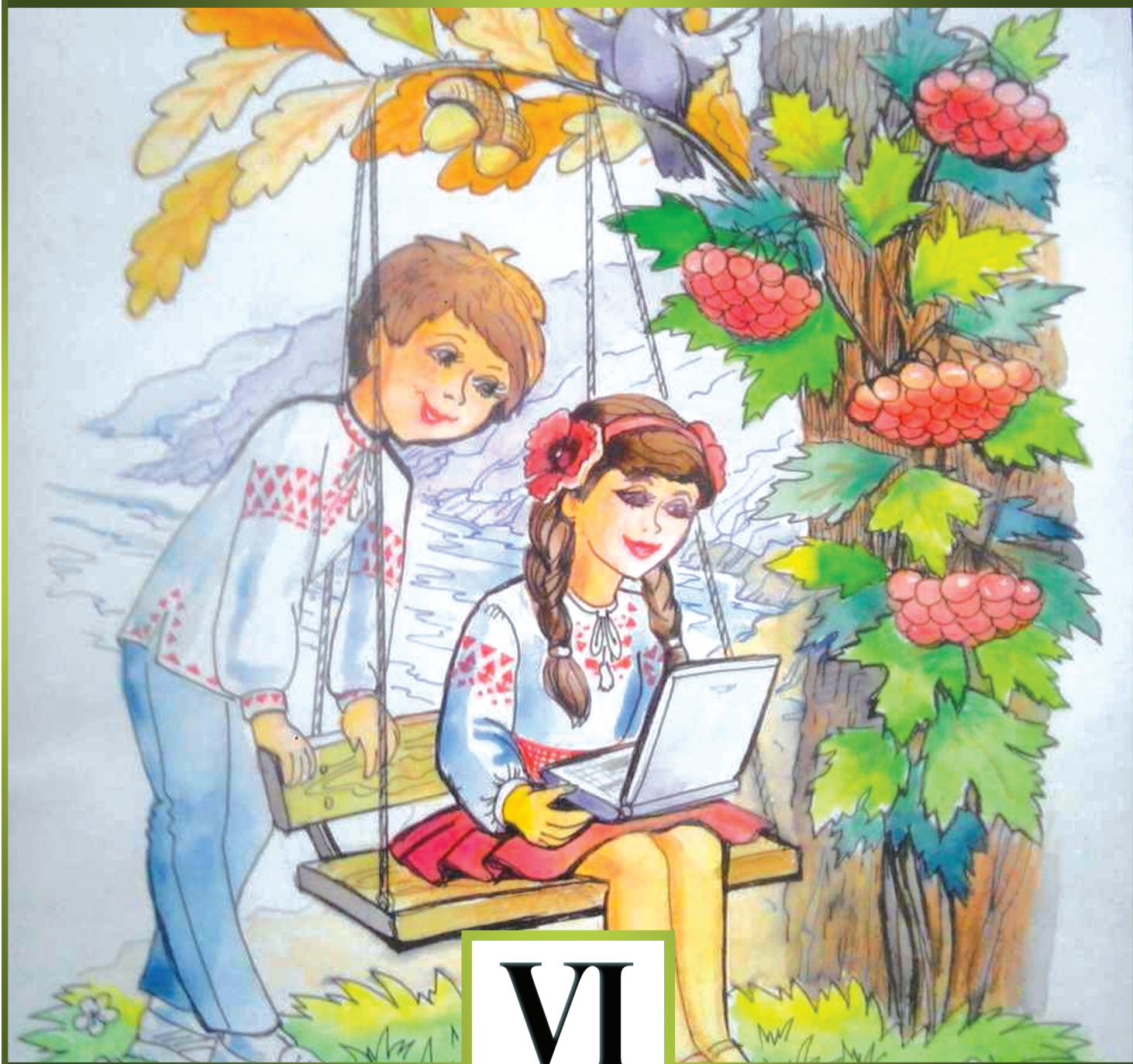

MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE

СЕРАФИМА КРИГАН

ЕЛЬВИРА КОДРЯ

ЛУЧІЯ МІГОК

VI

УКРАЇНСЬКА РІДНА
МОВА І ЛІТЕРАТУРА

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ S.A.

MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE

Серафима Криган   Ельвіра Кодря   Лучія Мігок

УКРАЇНСЬКА РІДНА МОВА І ЛІТЕРАТУРА

VI клас

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ S.A.

ACEST MANUAL A FOST FOLOSIT DE:						
Anul	Numele elevului care a primit manualul	Clasa	Școala	Anul școlar	Starea manualului*	
					la primire	la returnare
1.						
2.						
3.						
4.						

* Starea manualului se va înscrie folosind termenii: nou, bun, îngrijit, nesatisfăcător, deteriorat.

Cadrele didactice vor controla dacă numele elevului este scris corect.

Elevii nu trebuie să facă niciun fel de însemnări pe manual.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CRYGAN, SERAFYMA

Ukrainska ridna mova i literatura : VI klas / Serafyma Crygan, Elvira Codrea. - București:

Editura Didactică și Pedagogică, 2018

ISBN 978-606-31-0691-0

I. Codrea, Elvira

II. Mihoc, Lucia

811.161.2

© **E.D.P. 2018**. Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate Editurii Didactice și Pedagogice, București. Orice preluare, parțială sau integrală, a textului sau a materialului grafic din această lucrare se face numai cu acordul scris al editurii.

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ S.A.

Str. Spiru Haret nr. 12, sector 1, cod 010176, București

Tel.: 021.315.38.20

Tel./fax: 021.312.28.85

e-mail: office@edituradp.ro

www.edituradp.ro

Librăria E.D.P.: Str. Gen. Berthelot nr. 28-30

Comenzi pentru această lucrare se primesc:

- prin poștă, pe adresa editurii
- prin e-mail: comenzi@edituradp.ro
comercial@edituradp.ro
- prin telefon/fax: 021.315.73.98

Redactor: **Anca Știubianu**

Coperta: **Otilia-Elena Bors**

Deșteaptă-te, române!

Andrei Mureșanu

Deșteaptă-te, române, din somnul cel de moarte,
În care te-adânciră barbarii de tirani!
Acum ori niciodată croiește-ți altă soarte,
La care să se-nchine și cruzii tăi dușmani!

Acum ori niciodată să dăm dovezi la lume
Că-n aste mâni mai curge un sânge de roman,
Și că-n a noastre piepturi păstrăm cu fală-un nume
Triumfător în lupte, un nume de Traian!

Priviți, mărețe umbre, Mihai, Ștefan, Corvine,
Româna națiune, ai voștri strănepoți,
Cu brațele armate, cu focul vostru-n vine,
„Viață-n libertate ori moarte!” strigă toți.

Preoți, cu crucea-n frunte! căci oastea e creștină,
Deviza-i libertate și scopul ei preasfânt.
Murim mai bine-n luptă, cu glorie deplină,
Decât să fim sclavi iarăși în vechiul nost' pământ!

Зміст

Я – людина. Текст

Мовна діяльність / 7
Види мовної діяльності / 7
Мова і мовлення / 8
Усне мовлення / 8
Види мовної діяльності / 8
Мовна діяльність / 8
Писемне мовлення / 9
Усне мовлення / 12
Писемне мовлення / 13
Засоби спілкування / 14
Спілкування і мова / 15
Види мовної діяльності / 16
Літературне читання / 18

Навколишній світ. Будова тексту

Дієслово / 31
Дієслово як частина мови / 31
Неозначена форма дієслова (інфінітив) та особові форми / 33
Особливі форми дієслова: дієприкметник, дієприслівник (загальне ознайомлення) / 34
Доконаний і недоконаний види дієслова / 36
Перехідні і неперехідні дієслова / 38
Часи дієслова. Минулий час. Зміна дієслів у минулому часі / 39
Теперішній час. Майбутній час. Відмінювання дієслів теперішнього і майбутнього часів / 40
Дієслова I і II дієвідмін / 41
Способи дієслів (дійсний, умовний, наказовий). Творення дієслів умовного способу. Творення дієслів наказового способу / 43
Безособові дієслова / 45
Способи творення дієслів (практично) / 46
Частка не з дієсловами / 47
Особливості букви є, и в особових закінченнях дієслів I та II дієвідмін / 48
Буква ь (м'який знак) у дієсловах наказового способу / 50
Літературне читання / 51

Доброта і щирість. Будова тексту

Іменник / 64
Іменник як частина мови / 64
Іменники, що означають назви істот і неістот, загальні і власні назви / 67
Рід іменників. Іменники спільного роду / 70

Число іменників. Іменники, що мають форму тільки однини або тільки множини (загальне озна-
йомлення) / 72

Відмінки іменників. Кличний відмінок в українській мові / 73

Вживання прийменників з відмінковими формами іменників / 74

Письмовий твір-роздум на основі власних спостережень / 76

Типи відмін іменників / 77

Відмінювання іменників I відміни / 77

Відмінювання іменників II відміни / 79

Відмінювання іменників III відміни / 81

Відмінювання іменників IV відміни / 82

Особливості відмінювання іменників, що вживаються тільки в множині / 83

Незмінювані іменники (загальне ознайомлення) / 84

Основні способи творення іменників, найчастіше вживані суфікси / 86

Пізнай більше / 88

Букви -а (-я), -у (-ю) в закінченнях іменників II відміни / 89

Букви е, и, і в суфіксах -ечок-, -ечк-, -ичк-, -інн(-я), -енн(-я), -инн(-я), -ив(-о), -ев(-о) / 90

Написання і відмінювання чоловічих та жіночих імен по батькові / 92

Розбір іменника як частини мови / 96

Щоденник, афіша, повідомлення, інформація / 97

Літературне читання / 97

Перевір себе / 104

Колись було і так. Будова тексту

Займенник / 107

Займенник як частина мови / 107

Розряди займенників / 109

Відмінювання займенників / 110

Особові та зворотний займенники / 110

Питальні та відносні займенники / 112

Присвійні, вказівні, означальні займенники / 113

Детальний усний переказ художніх творів розповідного характеру з елементами опису природи за складним планом / 115

Особливості написання займенників / 117

Написання прийменників із займенниками окремо / 117

Н в особових займенниках 3-ї особи після прийменників.

Дефіс у неозначених займенниках / 118

Ні в заперечних займенниках / 119

Розбір займенника як частини мови / 121

Літературне читання / 129

Перевір себе / 131

Дружба і порядність. Будова тексту

- Прикметник / 133
- Прикметник як частина мови / 133
- Якісні, відносні та присвійні прикметники / 135
- Повні і короткі форми прикметників / 136
- Ступені порівняння якісних прикметників.
- Утворення вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників / 137
- Прикметники твердої і м'якої груп, їх відмінювання / 139
- Зразки відмінювання прикметників / 139
- Способи творення прикметників / 141
- Замітка інформаційного характеру до газети / 142
- Узгодження прикметників з іменниками / 143
- Розбір прикметника як частини мови / 145
- Завдання для перевірки / 154

В єднанні сила. Світ тексту

- Числівник / 157
- Числівник як частина мови / 157
- Числівники кількісні (на означення цілих чисел, дробові, збірні) і порядкові. Числівники прості, складні і складені / 159
- Відмінювання кількісних числівників / 161
- Відмінювання порядкових числівників / 163
- Сприймаю інформацію / 164
- Спілкування через текст / 164
- Детальний письмовий переказ художнього тексту розповідного характеру з творчим завданням / 164
- Прислівник / 165
- Ступені порівня прислівників / 165
- Не і ні з прислівниками / 165
- Орфоепія і орфографія. Поділ на склади / 166
- Вимова і написання слів з апострофом / 168
- Слово / 169
- Літературне читання / 173
- Перевір себе / 176
- Усний твір-роздум про вчинки та поведінку людей / 178
- Усний твір-оповідання про випадок із життя / 180

Я – людина

Текст

Ти знаєш, що ти – людина?

Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

В. Симоненко

Види мовної діяльності

Усне мовлення

Писемне мовлення

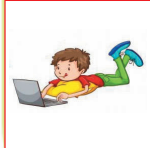
Аудіювання

Говоріння

Письмо

Читання

Мовна діяльність

Світ тексту

Мова і мовлення

Спілкування і мовлення

Ти знаєш, що ти людина (В. Симоненко)

Вірш. Лірика

Літературне читання

Мова і мовлення

Усне мовлення

Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям.

М. Рильський

а) **Мова** – це поєднання звуків, слів, словосполучень, речень, текстів, які служать для спілкування.

б) **Мовлення** – це спілкування за допомогою мови. Мовлення не можливе без знання мови.

в) Крім мови, є й інші засоби спілкування: **знаки, міміка, жести, малюнки.**

► Розглянь схему. Розкажи, де ти використовуєш кожний із видів мовної діяльності.

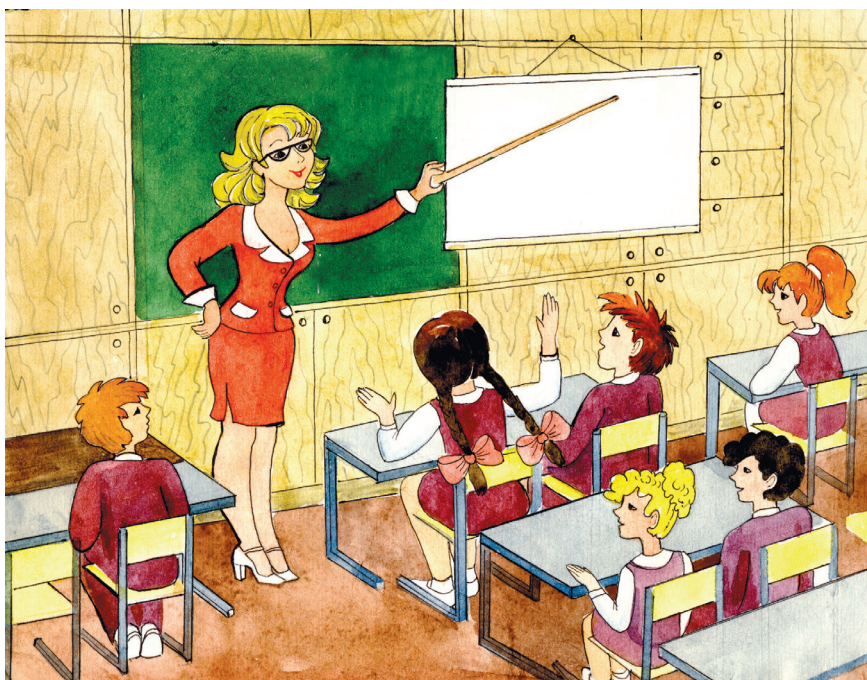

Запам'ятай! Коли розмовляєш з кимось, будь уважним, ввічливим і доброзичливим. Якнайменше говори про себе, умій слухати інших.

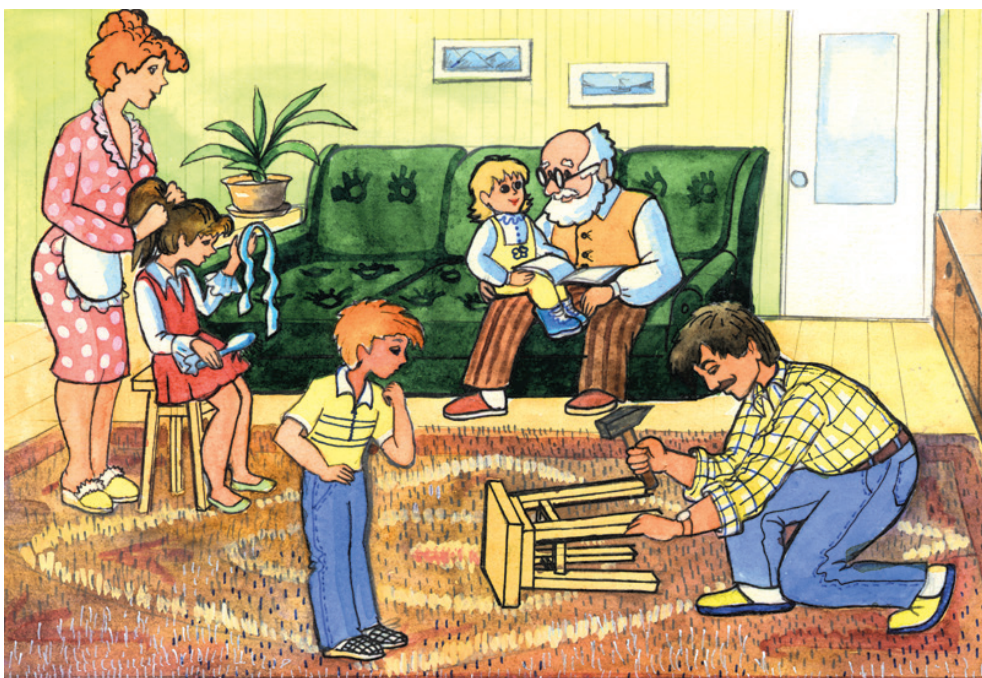
Запам'ятай! Під час розмови дивися співрозмовникові у вічі, не перебивай його!

Писемне мовлення

- ▶ Розглянь малюнок. Розкажи, які види мовної діяльності використовує вчитель. А учні?

- ▶ Розглянь малюнок. Хто із членів сім'ї використовує писемне мовлення? Яким видом мовного спілкування користуються дідусь, бабуся, мама?

Запам'ятай! Писати треба охайно, чітко, грамотно!

Індивідуальний проект

У якій країні вивчається українська мова

як державна	як предмет	як іноземна мова

Час виконання: три тижні.

Кроки до підготовки:

Перший тиждень

1. Попросіть у когось із батьків, вчителів, дорослих чи в громадських організацій, інформацію щодо цього питання.
2. Деталізуйте, конкретизуйте отриману інформацію.
3. Перевірте дані через інтернет чи інші джерела.

Другий тиждень

1. Розмістіть на постері план роботи, схему, вживаючи карти, фотографії, малюнки, інші матеріали.
2. Вкажіть всі джерела (усні та письмові), звідки ви взяли цей матеріал.

Третій тиждень

Підготуйтеся усно презентувати свій постер (1–2 хв.). Бажано перед учнями класу. Будь готовий відповісти на додаткові запитання.

Рекомендації до презентації проекту:

- Вкладися в час.
- Перевірте написане. Доповніть проект додатковою інформацією.
- Поясніть використані малюнки, фотографії, схеми, карти відповідно до зібраного матеріалу.
- Говоріть повільно, конкретно. Використовуйте доречний лексичний словник.
- Будь готовий відповісти на додаткові запитання.

Самооцінка:

В кінці проекту можна довести, що ти володієш такими навичками:

	Критерії	Загальна оцінка	Своя оцінка	Примітка
1.	Зібрав достатньо матеріалу для постеру	2 б.		
2.	Виклав на постері різноманітну інформацію	2 б.		
3.	Гарно та зрозуміло презентував постер для учнів класу, школи, друзів	2 б.		
4.	Відповів на всі запитання	2 б.		
5.	Вклався в час	2 б.		

Груповий проект

Для чого країні символіка

1. Клас ділиться на дві групи: перша визначає все про прапор, друга – все, що стосується символіки (гімн, герб).
2. Разом обговорюють остаточний матеріал.
  - Може бути друкований, рукописний або в електронному форматі.
  - Збір малюнків, фотографій, відео.
  - Текстові зібрані матеріали.
3. Складання плану.
  - Кожна група збирає відповідний матеріал.
  - Уточнюють інформацію.
  - Остаточний матеріал доповнюють конкретними фактами, цифрами, схемами, малюнками.
  - Презентують перед друзями, учнями школи, вчителями.

Самооцінка:

Критерії		Бали
1.	Чи правильно ідентифікована країна	
2.	Чи відповідає темі текст інформації	
3.	Чи відредагований матеріал	
4.	Чи відповідають темі фото, малюнки, схеми, карти	
5.	Яка цінність тексту	

► Міні-тест

⚡ Які кольори має кожний із прапорів? Якій країні чи об'єднанню він належить?

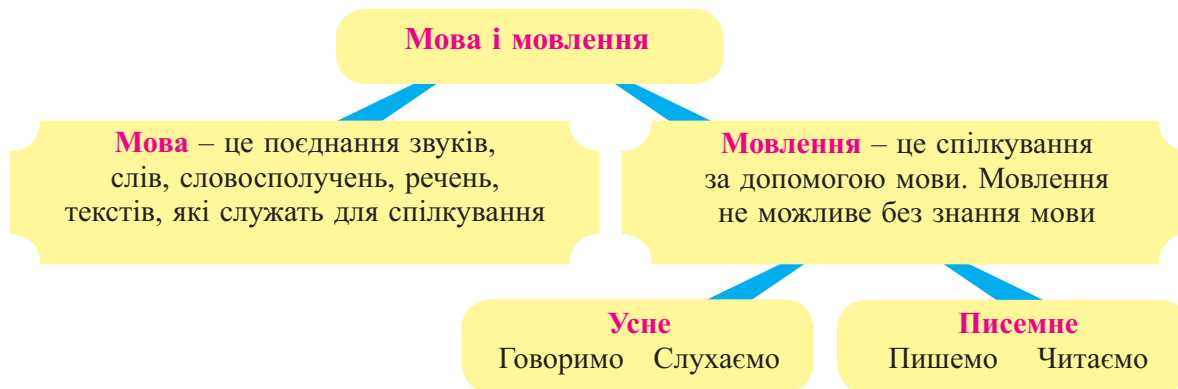

Мова і мовлення

Мова – найважливіший засіб спілкування

Підказка

Сприймаю інформацію

Паравербальні	Невербальні
Інтенсивність голосу треба адаптувати до аудиторії, об'єму залу. Говорити треба ні тихо, ні голосно.	Обличчя (міміка) показує, що той, хто говорить, володіє аудиторією.
Інтоніяція наголошення підкреслює те, що є важливим.	Жести повинні доповнювати зміст.
Ритм говоріння повільний, щоб слухачі могли зрозуміти зміст.	Позиція тіла має бути пряма і впевнена.
Пауза підкреслює важливу ідею.	Візуальний контакт з класом свідчить про повагу.

Запам'ятай! Помірно використані паравербальні та невербальні елементи під час презентування полегшують слухачам розуміння теми.

- ▶ Експериментую
- ▶ Подивись «Новини» на тебелаченні мовою жестів разом з батьками. Обговори.
- ▶ Скільки слів ти засвоїв мовою жестів? Поділись інформацією з друзями.

Писемне мовлення

► Розглянь малюнки.

1)

2)

► 1. Розкажи, які види мовленнєвої діяльності використовує вчитель. А учні? 2. Хто із членів сім'ї використовує писемне мовлення? Яке спілкування використовують в родині?

Запам'ятай! Писати треба охайно, чітко, грамотно!

Запам'ятай! Основні правила спілкування:

- Будь увічливим, привітним та доброзичливим!
- Уважно слухай і не перебивай співрозмовника!
- Намагайся говорити про те, що цікаво співрозмовнику чи адресату мовлення!
- Не говори занадто голосно без потреби!
- Не вживай грубі та незрозумілі співрозмовнику слова!
- Намагайся чітко виражати свої думки, дотримуючись теми розмови та логічності побудови висловлювань!
- Використовуй засоби спілкування, що є доречними для ситуації!

Запам'ятай! **Монолог** – виголошення думок наодинці або перед слухачами.
Діалог – розмова між двома або кількома особами!

Засоби спілкування

- Розглянь малюнки. Поміркуй, коли й хто використовує такі засоби спілкування. Чи є вони засобами впливу на людину?

- Чому мову визначають як основний засіб спілкування? Позмагайтеся, хто більше добре спільнокореневих слів до слова „мова”.

Спілкування і мова

Мова є засобом спілкування людей. Мова обслуговує всі сфери суспільного життя: освіту, науку, культуру.

Запам'ятай! Спілкування – це обмін думками, знаннями, почуттями, інформацією.

- ▶ Розглянь схему. Прочитай правила.
- ▶ Назви форми спілкування та їхні особливості.

Запам'ятай! Монолог – виголошення думок наодинці або перед слухачами.

Запам'ятай! Діалог – розмова між двома особами.

- ▶ Розглянь малюнки. Які форми спілкування переважають?

- ▶ Розкажи, в якій ситуації ми використовуємо монолог, а в якій – діалог. Поміркуй, чи залежить форма спілкування від мети і місця.
- ▶ **Рольова гра.** Інсценуй 4 сцени спілкування. 1. Спілкування учня з батьками, однокласниками. 2. Спілкування по телефону однокласника з однокласником. 3. Спілкування однокласника з класним керівником. 4. Спілкування учня на вулиці, в громадських місцях.

Види мовної діяльності

Будь-яка мовна діяльність має такі ознаки:

- Ситуація – співрозмовник (адресат), місце та час, обставини.
- Мета – те, до чого мовець прагне, намагається досягти, ціль.
- Засоби – якісь спеціальні дії, які використовуються для досягнення мети.
- Результат – визначає наслідки, висновки мовної діяльності.

► Розглянь малюнки. Назви місце, час та умови ситуації спілкування.

► Розкажи, як ти уявляєш собі розвиток подій у зображеній ситуації.

- ▶ Які засоби слід використати учасникам для досягнення мети спілкування?

Учні ішли до школи. До них підійшла журналістка. Вона проводила опитування на тему „Як ти зустрів День рідної мови” і запропонувала дати відповіді на кілька запитань...

- ▶ Визнач мету спілкування кожного із учасників.
- ▶ Який результат спілкування влаштує і школярів, і журналістку?
- ▶ Для кожної ситуації спілкування добери необхідне слово. Визнач, до якого виду мовної діяльності воно належить.

слухати	на класних зборах
виступити	<i>продукти</i>
надсилати	домашнє завдання
читати	однокласнику
<i>купувати</i>	телевізор
виконати	<i>хворого друга</i>
шукати інформацію	плеєр
телефонувати	в Інтернеті
<i>відвідати</i>	SMS
дивитися	журнал
<i>гуляти</i>	лекцію
відвідати	записку для мами
залишити	<i>з друзями</i>

- ▶ У яких ситуаціях можна визначити форми спілкування? Знайди ситуації, у яких можуть одночасно використовуватися усне та писемне мовлення.
- ▶ Придумай декілька ситуацій, у яких би використовувались усі чотири види мовної діяльності одночасно. Склади і запиши висловлювання (два–три речення), можливі в цій ситуації спілкування.

Ти знаєш, що ти – людина?

Ти знаєш, що ти – людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

Більше тебе не буде.
Завтра на цій землі
Інші ходитимуть люди,
Інші кохатимуть люди –
Добрі, ласкаві й злі.

Сьогодні усе для тебе –
Озера, гаї, степи.
І жити спішити треба,
Кохати спішити треба –
Гляди ж не проспи!

Бо ти на землі – людина,
І хочеш того чи ні –
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

В. Симоненко

Дослідження тексту

- ▶ Знайди антоніми до слів: **знаю, твої**.
- ▶ Поясни лексичне значення слова **сьогодні**.
- ▶ Поясни, чому перше речення питальне.
- ▶ Продовж речення:
  - а) Ти знаєш, що ти...
Усмішка твоя – ...
Мука твоя – ....
Очі твої – ... і.
  - б) Сьогодні усе ... .
І жити спішити ...!
  - в) Бо ти на землі – людина,
І хочеш ... .
- ▶ Знайди у словнику значення слів: усмішка, очі, людина.
- ▶ Орфографія та пунктуація. Поясни написання слів та виразів: твої, гаї, єдина.

Бо ти на землі – людина,
І хочеш того чи ні –
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

- ▶ Що треба зробити, аби залишити після себе добру пам'ять? Знайди та прочитай у тексті.
- ▶ Скажи, на які роздуми наводить вірш, у якому на перший погляд нічого складного?
- ▶ Як автор змушує кожного читача переглянути своє ставлення до життя, до свого місця в ньому? Поясни це.

Жанр. Тема. Ідея

Жанр: ліричний вірш.

Тема: роздуми письменника про швидкоплинність життя, протягом якого кожний повинен встигнути якомога більше, зробити добрі справи.

Ідея: утвердження думки про неповторність кожної людини; заклик раціонально використовувати час, виділений на життя, поспішати жити.

Основна думка: людина – велике створіння на землі, вмій з гордістю носити це ім'я, кожна людина неповторна.

Мотив. Причина. Мотивація

Завдання кожної особистості, кожної людини – дати відповідь на питання, яке містить назва вірша В. Симоненка.

Композиція

Поезія починається з риторичних запитань, після чого В. Симоненко вмотивовано пояснює про смисл і призначення людини на землі, швидкоплинність її життя. Автор твору наголошує на тому, що людина повинна поспішати жити, робити добрі справи, залишаючи після себе слід.

Вірш складається з чотирьох куплетів, кожний з яких містить по п'ять рядків.

Проблематика твору

- Людина і суспільство (призначення людини на землі);
- індивідуальність кожної людини;
- швидкоплинність часу і життя.

Простір подій

- ▶ Де відбувається подія?
- ▶ Подія відбувається на землі?
- ▶ Прочитай уважно перший катрен.
- ▶ Якою уявляєш собі людину?
- ▶ Уважно прочитай другий катрен. Знайди в тексті та прочитай, що відбудеться з головним героєм завтра.
- ▶ Хто займе місце головного героя? Якими вони будуть? Знайди у тексті та прочитай.
- ▶ Прочитай уважно цей катрен:

Сьогодні усе для тебе –
Озера, гаї, степи.
І жити спішити треба,
Кохати спішити треба –
Гляди ж не проспий!

- ▶ Яким повинен бути головний герой? Що треба робити?
- ▶ Як треба ставитися до життя?

Персонажі твору

- ▶ Хто персонажі цих історій? Та яка їхня доля?
 Бо ти на землі – людина.
 Сьогодні усе для тебе...
 Завтра на цій землі
 інші ходитимуть люди.
- ▶ Хто головний персонаж вірша? Як він виглядає?
- ▶ Цей вірш реальний чи вигадка?
- ▶ Знайди та прочитай уривок тексту де:... не проспи!

Художні особливості

Повтори:

Усмішка твоя – єдина,
 Мука твоя – єдина,
 Очі твої – одні.

Риторичні запитання:

«Ти знаєш, що ти – людина?»
 «Ти знаєш про це чи ні?»

Риторичний оклик: «Гляди ж не проспи!»

Епітети: «люди добрі, ласкаві, злі», «усмішка, мука єдина».

Віршовий розмір: шестистопний ямб.

Ямб

Двоскладові розміри. **Ямб** – у силабо-тонічному віршуванні, поширеному в українській поезії, це двоскладова стопа із наголосом на другому складі (˘ /). У метричному (античному) віршуванні – це двоскладова стопа, що має короткий і довгий склад (˘ ˉ).

- ▶ Намалюйте схему, де:

_ – це наголошений голосний (на письмі це така рисочка з наголосом над нею, що позначає наголошений склад).

U – це ненаголошений голосний (на письмі це дужечка або рисочка без наголосу).

Позначки записуйте у рядки, як у вірші, причому робіть це акуратно і чітко, щоб позначки були чітко одна під одною. У нашому випадку схема буде така:

U _ U _ U _ U _
 U _ U _ U _ U _
 U _ U _ U _ U _
 U _ U _ U _ U _

Інтерпретація тексту

- ▶ Якими словами у вірші стверджується унікальність людини?
- ▶ Знайди та прочитай рядки, де ліричний герой закликає цінувати життя.
- ▶ У яких рядках засвідчено громадянську позицію ліричного героя?
- ▶ Колективний проект «Усе для тебе».

Власний проект

«У чому полягає сенс життя людини на землі?»

1. Клас поділяється на дві групи.
2. Разом обговорюють проблеми життя на певному етапі.
3. Складають план проекту.
4. Презентують перед учнями школи, друзями, вчителями.

Критерії		Бали
1.	Чи правильно вони поведуться?	
2.	Чи дійсно вони виконують обов'язки перед батьками та суспільством?	
3.	Чи бувають відхилення від норм життя?	
4.	Чи справи відповідають словам?	
5.	Яка цінність життя на цьому етапі, в цьому періоді?	

Стежина

Чому живе, й сам не знаю,
В моєму серці стільки літ
Ота стежина в нашім краю
Одним одна біля воріт.

Де ти, моя стежино,
Де ти, моя єдинна?
Ота стежина в ріднім краї –
Одним одна коло воріт?

На вечеровім виднокрузі,
Де обрій землю обніма,
Нема кінця їй в темнім лузі,
Та й повороту теж нема.

Де ти, моя стежино,
Де ти, моя єдинна?
Ота стежина в ріднім краї –
Одним одна коло воріт?

Кудись пішла, не повертає,
Хоч біля серця стеле цвіт,
Ота стежина в нашім краю
Одним одна біля воріт.

Де ти, моя стежино,
Де ти, моя єдинна?
Ота стежина в ріднім краї –
Одним одна коло воріт?

Дощами мита-перемита,
Дощами знесена у даль,
Між круглих соняхів із літа
Мій ревний біль і ревний жаль

Де ти, моя стежино,
Де ти, моя єдинна?
Ота стежина в ріднім краї –
Одним одна коло воріт?

Моя надієчко, я знаю:
Мій крик життя на цілий світ –
Ота стежина в ріднім краї –
Одним одна коло воріт?

Де ти, моя стежино,
Де ти, моя єдинна?
Ота стежина в ріднім краї –
Одним одна коло воріт?

А. Малишко

Дослідження тексту

- ▶ Чи має текст автора, назву? До якого жанру ти віднесеш його? Чому?
- ▶ Поясни, як утворились слова: **на виднокрузі** та **надієчко**.
- ▶ Яке лексичне значення слова **одним одна**.
- ▶ Поясни значення словосполучень: **мій ревний біль, ревний жаль**.
- ▶ Знайди антоніми до слів:
пішла, нема, сказати, знаю.
- ▶ Поясни значення виразів:

Живе у серці стільки літ
Ота стежина в нашім краю
Одним одна біля воріт
- ▶ Поясни написання слів: **на виднокрузі, лузі, мита-перемита**.
- ▶ Скажи, чому у першому рядку 1-ої і 3-ої строфи поставлено коми?
- ▶ Яка строфа повторюється? Чому? Як це називається у пісні?
- ▶ Знайди та прочитай голосно поєднані віршовані рядки.
- ▶ Уважно інтонуй та рифмуй рядки, що повторюються.
- ▶ Які ознаки свідчать про те, що «Стежина» за жанром – пісня?

Вірш, строфа

Вірш – складається з чотирьох куплетів по чотири рядки.

Поезія – внутрішній монолог ліричного героя.

Кожне слово, речення, строфа емоційно навантажені. Кожне слово має глибокий зміст, спонукає читача задуматися. Вони так окрилюють душу, що ані слова, ані віршованого рядка чи інтонації замінити не можна. Вірш так просто і майстерно складений, наштовхує на роздуми.

- ▶ Як навантажені кожне слово, речення, строфа?
- ▶ Що вони роблять з читачем?
- ▶ Як складений вірш?
- ▶ В чому полягає його майстерність?

Простір подій

- ▶ Де відбувається подія?
- ▶ Подія відбувається на землі, в ріднім краї.
- ▶ Прочитай уважно перший катрен.

- ▶ Якою в твоїй уяві стежина?
- ▶ Уважно прочитай другий катрен.
- ▶ Знайди у тексті та прочитай, де головний герой сумує за особливою для нього стежкою у рідному краю.
- ▶ Де місце, про яке згадує головний персонаж?
- ▶ Знайди та прочитай у тексті. Чому головний герой говорить про те, що щось сталося?
- ▶ Що трапилось? Чому зникла стежина? Куди пішла? Чому головний герой не повертає до воріт?

Час

- ▶ Що нагадує головному герою, що пройшло багато часу?
- ▶ Знайди у тексті та прочитай.
- ▶ Якою стала стежина після багато пройденого часу?

Стан

- ▶ Поясни вислів: «...мій ревний біль і ревний жаль».
- ▶ На що ще сподівається головний герой? Яка надія?
- ▶ Поясни вислів: «...мій крик життя на цілий світ».
- ▶ Знайди у тексті та прочитай.
- ▶ Які почуття у головного героя? Що треба йому робити?
- ▶ Як ставитися до нього автор?

Персонажі твору

- ▶ Хто персонажі цих історій, подій? Та яка їхня доля?
- ▶ Хто головний персонаж вірша? Як він виглядає?
- ▶ Це автор про себе говорить? Так чи ні? Чому?
- ▶ Цей вірш реальний чи вигадка?

Рима

- ▶ Назви виділені слова у першому катрені.
- ▶ Зверни увагу на те як вони чергуються 1 з 3; 2 з 4.
- ▶ Поясни, чому повторюються останій рядок у 1-ій, 2-ій, 3-ій строфах. Що це тобі нагадує?
- ▶ Знайди рядки, які римуються. Прочитай їх в голос.

- ▶ Придумай катрен із римованими словами.
- ▶ Що символізує стежина у вірші?
- ▶ Добери рими до слів: **літ, воріт, даль, жаль**.
- ▶ У якому значенні вжито прикметник у вірші «Стежина»?
- ▶ Скажи, чому, на твою думку, пісні А. Малишко передаються із покоління в покоління?
- ▶ Намалюй картину до вірша.
- ▶ Поезія А. Малишка «Чому, сказати, й сам не знаю...» живе в народі також як пісня під назвою «Стежина» (музика П. Майбороди). Усі сходяться на тому, що це – перлина української літератури, шедевр поета

Образ стежки

- ▶ Який метод вживає поет для підкреслення особливостей образу?
- ▶ Що є символом життя людини?
- ▶ Яку стежку обирає для себе кожна людина?
- ▶ Хто знає, якою вона буде?
- ▶ Що символізує стежка?
- ▶ У вірші змальовано персоніфікований образ стежини, який несе на собі основне смислове навантаження твору, наскрізний: про нього йдеться в кожній строфі.

Стежина життя... Якою вона буде і де проляже? Чи десь на чужині, чи в ріднім краю?.. Одним одна... Єдина... Найдорожча... Поет не закликає кидатися в далекі світи у погоні за приморським щастям, щоб потім каятися, шкодувати, марити в снах і наяву за батьківським порогом і стежиною – тією, що в'юниться «між круглих соняхів» і веде на батьківщину... У кожного своя стежка, кожний вибирає сам, якою вона буде і де проляже.

- ▶ Які почуття відображені в останніх двох рядках? ▶ Запиши ключові слова вірша.
- ▶ В якому значенні вжито слово «одним одна»?
- ▶ Випиши у зошит слова, що виражають почуття людини.

Художні засоби

- ▶ Прочитай словосполучення (метафори): «живе у серці», «обрій землю обніма», «стежина... пішла, не повертає, ...стеле»
- ▶ Для чого автор використовує ці слова? З якою метою?
- ▶ Прочитай уважно слова, словосполучення (повтори): «мита-перемита», «ревний... ревний», «дощами... дощами». З якою метою автор використовує повтори?
- ▶ Склади речення із словами (епітети): «ревний біль і ревний жаль».
- ▶ З чим порівнює автор стежку? Чому?

Інтерпретація тексту

- ▶ Ліричний герой розмірковує, згадує, тривожиться, при цьому розкриваючи найтаємніші куточки своєї душі:

Чому, сказати, й сам не знаю,
Живе у серці стільки літ
Ота стежина в нашім краю,
Одним одна біля воріт.

Ні кінця, ні краю немає стежині людського життя, бо одне покоління приходить на зміну іншим, але незмінним залишається почуття вдячності рідному дому, отчому порогу. Ліричний герой цієї пісні роздумує над людським життям, його духовними цінностями, роблячи певні підсумки, бо немає вже вороття до днів юності.

- ▶ Яка тема вірша «Стежина»?
- ▶ Яка головна думка твору?
- ▶ До якого жанру належить цей твір?
- ▶ Продовж речення:
Спогад поета про стежину в рідному краю, про рідну домівку – це...
- ▶ Уславлення любові, чуйності, щирості до місця, де народився, зробив перші кроки і вирушив по стежині життя – це...
- ▶ Кожна людина завжди пам'ятатиме батьківську хату і ніколи не забуде стежину до неї – це...**Літературний художній твір** – основна форма існування літератури як мистецтва слова.
- ▶ Прослухай пісню у виконанні улюбленого артиста.
- ▶ Порівняй твори «Стежина» і «Ти знаєш, що ти людина».

Позакласне читання

Музика: Володимир Верменич
Слова: Андрій М'ястківський

На калині мене мати колихала,
Щастя й долі в чистім полі виглядала.
Ой, калинонько червона, не хилися, |
Від землі ти сили й соку наберися. |2

Ті літа давно минули, одлунали,
Як мене гілля високе колихало.
Знов калина коло млина розквітає, |
Мого рідного синочка забавляє. |2

Виростай же мій синочку, мій соколе,
Тобі щастям колоситься рідне поле.
Пролягла тобі на зорі путь орлина, |
І в дорогу проводить цвіт-калина.

- ▶ Пісні аудіо та відео.

Пісня – словесно-музичний твір, призначений для співу.

Основні ознаки пісні як жанру лірики – строфічна будова, повторювання строф вірша, розмежування заспіву та приспіву (рефрен), виразна ритмізація, музичність звучання, синтаксичний паралелізм, проста синтаксична будова.

Найдавніший, традиційний різновид лірики користується найрізноманітнішими мовними засобами, передає найтонші переживання.

Розрізняють фольклорну пісню як жанр писемної поезії та як самостійний вокально-музичний твір.

Дослідження тексту

- ▶ Знайди в словнику значення слів: **колихати, калина, синочок**.
- ▶ Підбери антоніми до слів:
Мене, щастя.
- ▶ Підбери синоніми до слів: **хилитися, чистий**.
- ▶ Орфографія та пунктуація. Поясни написання слів: виглядала, калинонько, розквітає, колоситься. Поясни всі розділові знаки в уривку:

Ой, калинонько червона, не хилися, |
Від землі ти сили й соку наберися. |2

Робота над текстом

- ▶ У вірші переплітається дійсність та вигадка?
- ▶ Поміркуй над прочитаним текстом.
- ▶ Вислови свої враження від прочитаного. Поясни який настрій у головного персонажа. Що його зворушує? Прочитай ще раз уважно перші два рядка.
- ▶ Який висновок ти зробив для себе?
- ▶ Спробуй висловити одним реченням головну думку прочитаного.
- ▶ Знайди у тексті, що є нереальним. Що тебе здивувало із описаного автором у тексті?
- ▶ Знайди ці слова та прочитай. Чому ці слова тебе зацікавили?

Простір подій

- ▶ Де відбувається подія?
- ▶ Подія відбувається на землі, в ріднім краї.
- ▶ Прочитай уважно перший катрен.
- ▶ Яка у твоїй уяві калина?
- ▶ Уважно прочитай другий катрен.
- ▶ Знайди у тексті та прочитай, де головний герой говорить про те, що це давно минуле.
- ▶ Знайди та прочитай у тексті. Чому головний герой говорить про те, що гілля високе колихало?
- ▶ Де щастя? Чому? Яку роль має цвіт-калина в житті головного героя?
- ▶ Що символізує калина?
- ▶ Послухай цю пісню у виконанні улюбленого артиста.

Індивідуальний проект

Як себе презентувати

Кроки до підготовки:

1. Налаштуйся на відповідний емоційний стан.
2. Мімізуй перед класом так, щоб вони дізналися, про що далі ти будеш говорити.
3. Вираз обличчя та жестикуляція залежать від мови.
4. Презентуй усно подію такими рисами: веселий, сумний, задоволений, незадоволений, задумливий, здивований.
5. Асоціюй наступні паравербальні та невербальні елементи:

Оповідач	Комунікаційне спілкування	Слухач	Комунікаційне спілкування
Дивиться слухачам в очі, посміхається		Слухають уважно	
Мовчить більше 10 хвилин		Тупають ногами	

6. Опиши героя зі своєї точки зору.
7. Розкажи, яке правильне рішення має бути у відповідній ситуації.
8. Презентуй свою позицію, своє ставлення до слухачів.

Зміст та метод презентування пов'язані з відповідною темою.

Самооцінка:

При підведенні підсумків дізнайся, скільки балів отримав відповідно до деталізації та конкретизації:

Те, що залежить від змісту	Те, що залежить від усної презентації
1. Конкретно презентував тему, надав додаткову інформацію, добре підібрав матеріал. 2. Виступ був реалізований за певним планом. 3. Відповів на запитання та пояснив деякі слова, терміни. 2 бали	1. Говорив перед аудиторією з відповідною інтонацією, не заплутався, не боявся, був впевнений, вклався у час. 2. Весь час був в контактні очима з аудиторією. 3. Власна позиція надавала впевненості перед аудиторією. 2 бали
4. Поеднував, узгоджував з тим матеріалом, яким добре володіє. 5. Виклав власні позиції, які конкретизував, змотивував, аналізував. 3 бали	4. Ритм презентації був повільним, щоб слухачі зрозуміли зміст. 5. Жестикуляція була натуральна, жести доповнювали думки та ідеї. 3 бали
4. Зміг заінтригувати своїх друзів та продовжив дискусію. 5 балів	6. Говорив без записника, напам'ять. 7. Презентував тему в русі, з ентузіазмом. 5 балів

Навколишній світ

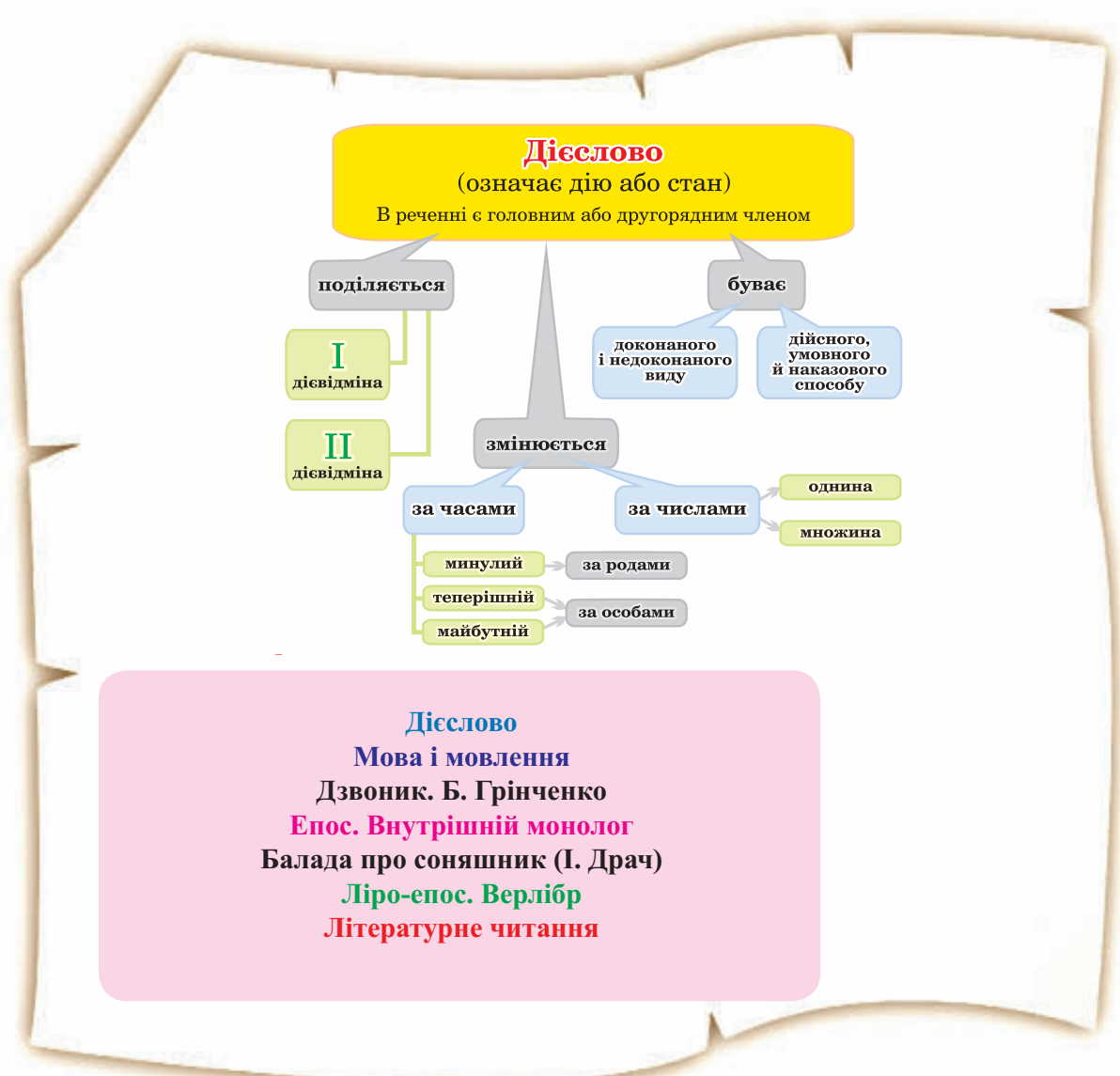
Будова тексту

І досі сниться

І досі сниться: під горою
Меж вербами та над водою
Біленька хаточка. Сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внуца..

Т. Шевченко

Дієслово
Мова і мовлення
Дзвоник. Б. Грінченко
Епос. Внутрішній монолог
Балада про соняшник (І. Драч)
Ліро-епос. Верлібр
Літературне читання

Дієслово

Дієслово як частина мови

- Склади усну розповідь за малюнком уточнивши, хто яку дію виконує, що робить. Пригадай, що ти знаєш про дієслово із початкових класів.

Запам'ятай! Змінна повнозначна частина мови, що означає дію або стан і відповідає на питання *що робив? що робить? що буде робити?* називається дієсловом.

- Прочитай вірш. Випиши дієслова, поясни їх значення.

Дієслово – слово діє:
Ходить, робить, носить, сіє,
Слово плаче і радіє,
Усміхається і мріє.

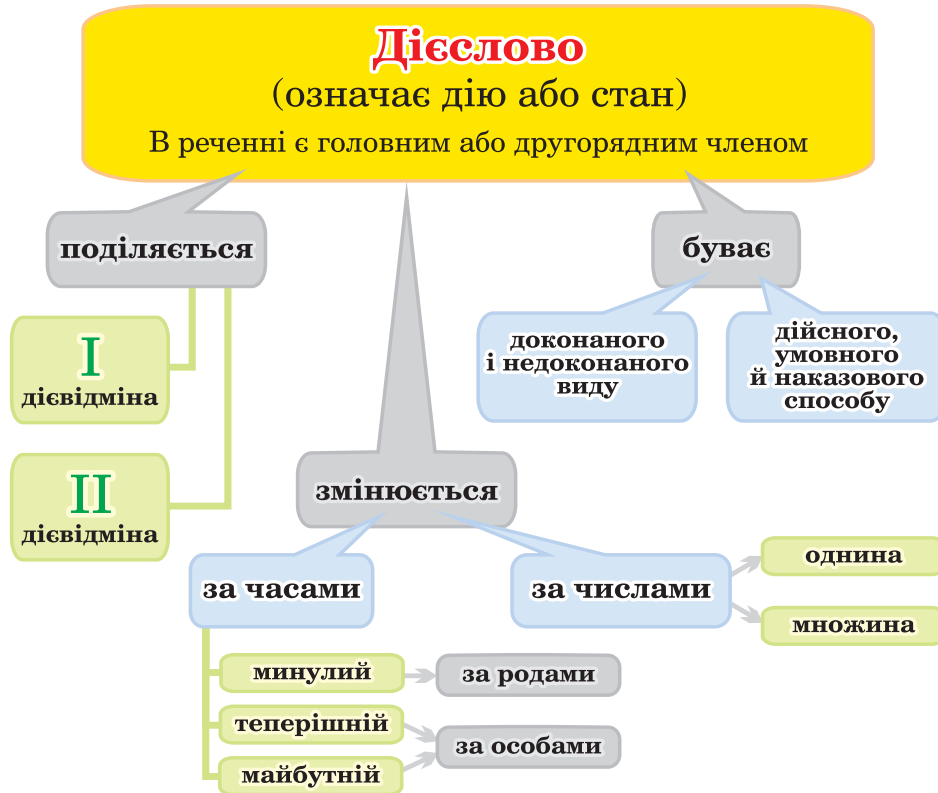
Дієслово – слово діє:
Вірить, любить і жаліє,
Не злословить, не лукавить,
Серця ближнього не ранить.

Дієслово – слово діє:
Народилось і зоріє,
Розвивається і квітне,
Слово любе, слово рідне!

► Прочитай слова. Які з них означають дію, а які – стан? Випиши їх у дві колонки.

Будувати, літати, червоніти, соромитися, думати, читати, хворіти, сивіти, стояти, пережити, любити, плакати, біліти, білити, розповідати, хвилюватися.

► За допомогою таблиці дай відповіді на запитання.

1. За чим змінюються дієслова?
2. Дієслова якого часу змінюються за родами?
3. На які дієвідмини поділяються всі дієслова?
4. Якого виду і якого способу вони бувають?

Запам'ятай! Дієслово у реченні здебільшого виступає присудком. Наприклад: Наші предки дуже шанували воду, і ми її шануємо.

Дієслово в неозначеній формі може виконувати роль головного і другорядного члена речення:

а) підмета і присудка: Жити – Вітчизній служити;

б) обставини мети: Вирішили прийти до вас з якою метою? просити пробачення.

Неозначена форма дієслова (інфінітив) та особові форми

Запам'ятай! Форма дієслова, яка означає дію, не зв'язану з особою або з часом, називається інфінітивом, або неозначеною формою.

Неозначена форма є початковою формою дієслова. Інфінітив утворюється завжди за допомогою суфікса **-ти**: *хотіти, ходити, слухати* (у поезії трапляються і форми з суфіксом *-ть* – *ходить, слухать*). Після цього суфікса може стояти зворотна частка **-ся** або **-сь**: *одягатися, вмиватись*.

► Продовж розповідь за малюнком, вживаючи дієслова у неозначеній формі.

«Життя прожити – не поле перейти», – так часто любить повторювати мій дідусь. А нам із сестрою цікаво слухати його оповідки, зручно вмостившись на дивані...

► Перепиши прислів'я, підкресли дієслова в неозначеній формі, виділи в них закінчення. Поясни значення кожного з виразів.

1. Писати – не язиком чесати. 2 Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися. 3. Гірко з'їсти, і шкода покинути. 4. Вік звікувати – не в гостях побувати. (*Народна творчість*)

► Прочитай вірш. Знайди дієслова, постав до них питання. Чи вказують дієслова у вірші на особу, яка виконує дію?

Краще кривду вже терпіти,
Ніж самим її чинити,

А ще краще, пане-брате,
Ні чинить, ні зазнавати...

Б. Грінченко

► Прочитай. Випиши дієслова в неозначеній формі. Виділи закінчення в них. Склади речення з двома дієсловами.

1. Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає. 2. Вік із вікувати – не пальцем перекивати. 3. Не кайся рано встати, а кайся довго спати. 4. Умій сказати, умій і змовчати. 5. Впіймав чи не впіймав, а погнатись можна. 6. Або рибку їсти, або на дно сісти. 7. Краще раз побачить, як тричі почути. 8. Добре того лякати, хто боїться. 9. Проковтнути хочеться, а прожувати ліньки. 10. Де вже нашому теляті та вовка піймати! 11. Хотів минути пень, та наїхав на колоду. (*Народна творчість*)

► Постав дієслова в неозначеній формі, запиши їх.

Пише, працюють, записали, ніс, світить, зазеленіли, прийшла, думали, віє, дав.

► Утвори від іменників та прикметників дієслова в неозначеній формі:

Друг, вечеря, сніданок, спів, фініш, синій, радісний, зелений, сухий, сум.

► Прочитай виразно уривок з вірша. Передай його зміст своїми словами, вживаючи виділені дієслова у неозначеній формі.

Як парость виноградної лози, **плекайте** мову.
Пильно й ненастанно **полить** бур'ян.
Чистіша від сльози вона хай буде.
Нехай вона щоразу **служить** вам,
Хоч і живе своїм живим життям.
Прислухайтесь, як океан співає –

Народ **говорить**. І любов, і гнів
У тому гомоні морським. Немає
Мудріших, ніж народ, учителів;
У нього кожне слово – це перлина
Це праця, це натхнення, це людина...

М. Рильський

**Особливі форми дієслова:
дієприкметник, дієприслівник (загальне ознайомлення)**

- ▶ Яке із вжитих у реченнях слів означає ознаку предмета за дією й відповідає на питання *яка?* Яке із слів означає додаткову дію й відповідає на питання *що роблячи?*

Річка закута у панцир криги. Вона ледве проступає, в'ючись руслом між снігами (За О. Гончаром).

Запам'ятай! Незмінна форма дієслова, що означає додаткову дію, називається дієприслівником. Дієслівна форма, яка вказує на ознаку предмета за дією або станом, називається дієприкметником.

Назва форми дієслова	Загальне значення	Відповідає на питання	Приклади
<i>Дієприкметник</i>	ознака предмета за дією або станом	<i>який? яка? яке? які?</i>	читаючий, прочитаний
<i>Дієприслівник</i>	додаткова дія, ознака дії	<i>що роблячи? що зробивши?</i>	читаючи, прочитавши

- ▶ Заміни словосполучення особливими дієслівними формами, що означають ознаку предмета за дією.

Зразок: той, хто перелякався – переляканий.

Той, хто розгубився – _____ ;
той, який зблід – _____ ;
той, хто здивувався – _____ ;

той, який стривожився – _____ ;
той, хто поспішає – _____ ;
те, що нахмурилось – _____ .

- ▶ Прочитай. Від яких слів першої колонки утворені дієприкметники другої колонки? Запиши їх парами, допиши власні приклади.

чорний   пожовклий
старий   заметений
жовтий   посіяний
бажати   постарілий
замітати   бажаний
посіяти   почорнілий

- ▶ Запиши дієприкметники та дієприслівники у два стовпчики. Для самоконтролю скористайся таблицею на початку параграфа. Постав питання до дієприкметників і дієприслівників і з'ясуй значення слів.

Бажаючий, занепокоєний, занепокоївшись, вихований, виховавши, виховуючи, розбиваючи, розбитий, стогнучи, роздивляючись, спітнілий.

- ▶ Добери до дієслів дієприслівники, що вказували б на додаткову дію.

Наприклад: тягнути стогнучи.
Штовхати, піднімати, волокти, старатись.

Варіант 1

- ▶ Ознайомся з текстом. До якого типу мовлення він належить? Визнач стиль тексту. Знайди і випиши дієприслівники та дієприкметники.

Грачєня

Під час грози блискавка відчахнула від осокура гілляку, на якій було грачине гніздо. Випавши з гнізда, грачєня, мабуть, загинуло б, та його підібрав Дмитрусь.

Узявши коробку з-під торта і намостивши сінця, він посадив туди грачєня. Так і підростало воно поволеньки. Хлопчик давав йому розмочену в молоці булку, а мама ще й сиром, салатом та яєчним жовтком підгодовувала.

Коли з'явились у дворі качєнята, грачєня почало пастися з ними. Під осєнь молодий грачок уже добре літав. А потім, приставши до грачиної зграї, полетїв у вирїй.

Вірить Дмитрусь, що навесні його вихованець повернеться і обов'язково постукає до них у вікно.

За А. Орликом

Варіант 2

- ▶ Прочитай уважно текст. Знайди усно всі дієслова.

Настали довгождані літні канїкули. Батьки привезли дїтей до бабусї та дїдуся в село, щоб вони подихали чистим повітрям, досхочу набїгалися, скупалися в річці, награтися. А ще вони бажали, щоб дїти відпочили від комп'ютерів та ігор на мобільних телефонах.

І от одного дня, коли рум'яне сонєчко викотилося з-за Кимпи і вже стояло над Магурою, посилаючи на землю свою теплу літню усмішку, вони рушили до Чертежа – дїдусєвого поля. Неспїшним кроком ішли росянистою дорїжкою під веселї трелї та щебетання пташок, які немов супроводжували їх.

– Ой, який гарний пейзаж. Ми опинилися у царствї прекрасних квіток! – вигукнула Олександра. – Так, дїточки, ось ці гарні білі квіти – це маргаритки, а синєнькі – це дзвіночки, а ще тут зозулинї чобїтки, чебрець і багато інших, – сказав дїдусь, показуючи їх. – А яка чудова музика тут на полях: щебетання, цвїрінкання, кукання, тьохкання пташок, – радїсно крикнув хлопець.

Марїя Чубїка

- ▶ Дїєслів якого часу найбільше в тексті?
- ▶ Перепиши будь-який абзац, на вибір.
- ▶ Дай назву тексту. Які ключовї слова? Яка головна думка цього уривку?
- ▶ Обмін думками.

Доконаний і недоконаний види дієслова

- Прочитай та порівняй речення. У чому ти бачиш відмінність у змісті?

Дівчина шила спідницю.

Дівчина пошила спідницю.

В обох реченнях дія, виражена дієсловами, відбулася. У першому реченні не вказано, чи доведено дію до кінця, чи вона ще триває, а у другому – дія завершилась до моменту мовлення.

Означати дію завершену, закінчену або незакінчену, тривалу – дуже важлива властивість дієслів. Ця властивість конкретизується у формах двох видів.

Запам'ятай! Дієслова в українській мові мають два види: доконаний і недоконаний.

Дієслова доконаного виду означають дію, яка завершилась цілком або буде завершена, наприклад: *приніс, заспівала, виконали, розповів, напишу*. Дієслова недоконаного виду означають незакінчену, незавершену дію, наприклад: *нести, співати, виконувати, розповідати*.

- Прочитай виразно вірш. Випиши дієслова і визнач їх вид. Яка основна думка вірша?

В дитинстві ще... давно, давно колись
Я вибіг з хати в день майовий...
Шумів травою степ шовковий,
Сміявся день, пісні лились...
Весь Божий світ сміявся, радів...
Раділо сонце, ниви, луки...
І я не виніс щастя-муки,
І задзвеніли в серці звуки,
І розітнувсь мій перший спів...

О. Олесь

Запам'ятай! Дієслова доконаного виду утворюються від форм недоконаного виду за допомогою:

1. префіксів *з-* (*зі-*), *на-*, *про-*, *при-*, *по-*, *в-*, *за-*, наприклад: *писати* – *написати*, *класти* – *покласти*;

2. зміни суфікса основи *-а-* на *-и-*; *-ува-* на *-и-*, *-а-*; *-ва-*, *-та-* на *-ну-*, наприклад: *лишати* – *лишити*, *скорочувати* – *скоротити*;

3. чергування голосних у коренях слів (випадне *е*), наприклад: *вносити* – *внести*, *замітати* – *замести*, *сидіти* – *сісти*;

4. зміни наголосу, наприклад: *склика'ти* – *скли'кати*, *розкида'ти* – *розки'дати*;

5. іншої основи, наприклад: *брати* – *взяти*, *ловити* – *піймати*.

- Визнач спосіб творення видів дієслова у поданих нижче парах. Постав наголос у словах:

витирати – витерти

їхати – від'їхати

рубати – зрубати

випікати – випекти

стояти – стати

купити – докупити

креслити – накреслити

кликати – кликнути

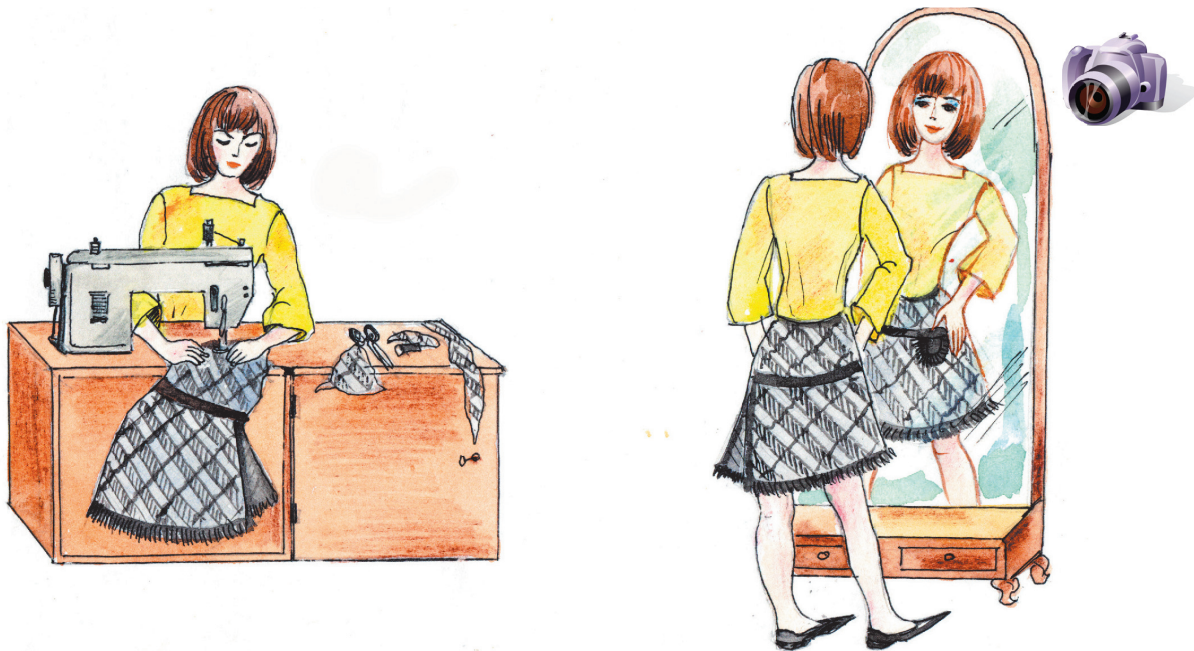
бігати – вибігати

- Утвори від поданих дієслів доконаний вид, поясни спосіб творення.

Робити, писати, нести, бачити, вигадувати, розмовляти, скакати, зберігати, зашивати.

- ▶ Прочитай. Постав питання до слів. Запиши подані дієслова доконаного та недоконаного виду парами в два стовпчики.

Знати, похвалити, принести, співати, заспівати, ходити, прийти, сіяти, бігати, зазнати, нести, переживати, світити, продумати, хвалити, пробігти, пережити, засіяти, засвітити, думати.

- ▶ Розглянь таблицю. В яких часах виступають дієслова недоконаного виду? Якого часу не мають дієслова доконаного виду?

Види дієслова	Теперішній час	Минулий час	Майбутній час
Недоконаний вид			
Що робити?	пишуть	писали	писатиму
Що робиться з предметом?	пишемо пишете пишу	писав писала писало	буду писати писатимемо будемо писати
Доконаний вид			
Що зробити?		написали	напишу
Що зробиться з предметом?		списав дописала переписало	спишемо допишуть перепишеш

- ▶ Прочитай текст. Знайди в тексті дієслова і запиши їх у минулому, теперішньому та майбутньому часах.

Наприклад: назвали – називають – назвуть.

Травень

Наші предки назвали цей місяць травнем (травником) не тільки за його «шовкову травичку». Люди були переконані, що саме у травні рослини мають чудодійну лікувальну силу, тому й заготовляли їх о цій порі. Цілющою у травні вважалася й роса. Батьки нагадували дітям, що корисно ходити босоніж! У кінці травня святкують Зелені свята (Трійцю) – свято сходження Духа Святого на апостолів. Народом помічено: якщо травень холодний – рік хлібородний.

З календаря

Перехідні і неперехідні дієслова

- ▶ Прочитай та проаналізуй речення. Що означають дієслова? На що переходить виконана дія?
  1. Учні виконали завдання.
  2. Сестра вишила рушник.
  3. Діти прочитали цікаву книгу.
- 4. Батько посадив дерево.

Запам'ятай! Дієслова, які означають дію, що переходить або спрямована на інший предмет, називаються перехідними. Наприклад: *Учні що зробили? виконали що? завдання.* При перехідних дієсловах іменник завжди виступає в ролі додатка у знахідному відмінку без прийменника.

- ▶ Проаналізуй речення. Яку роль виконують дієслова? Чи переходить їх дія на інший предмет?
  1. Людське око бачить глибоко (*Народна творчість*).
  2. Я люблю модно одягатися. 3. Тиша навколо стоїть, трави пахнуть (*О. Гончар*).

Запам'ятай! Неперехідними називаються дієслова, які означають дію, що не переходить на предмет. Тому вони не мають при собі додатків.

- ▶ Прочитай загадку. Відгадай її. Визнач дієслова перехідні і неперехідні.

Між людьми, як пташка, в'ється,
У людей і їсть, і п'є;
Ходить старець, просить, гнеться,
А у неї всюди є.

- ▶ Утвори від неозначеної форми перехідні або неперехідні дієслова і склади з ними речення:
знати, сміятися, працювати, називатися, співати, спати, читати, плавати.

- ▶ Визнач, які дієслова вжиті в тексті є перехідними, які – неперехідними. Аргументуй свою думку.

Книжку, яку ти зараз читаєш, надрукували на папері. Папір виготовляють із деревини. Як переказують, винайшов папір китаєць Цай Лунь, який жив понад півтори тисячі років тому.

- ▶ Прочитай уривок із тексту. Визнач його головну думку.
Знайди в тексті дієслова, визнач їх вид і перехідність.

Ось і ліс на зелених горбках – дуби та берези, а поміж них – зарості і черемхи, і ліщини. Тут вони й зупиняються, оглядаючись на село, що зблискує сліпучим склом вікон, де-не-де куриться димками багать. Наче остерігаються, що за ними хтось женеться. Але ніхто за ними не женеться. Пальма, висолопивши рожевого язика, сідає на землю, поглядає то на село, то на свого рятівника Грицька. А він лише тепер немов помічає, що опинилися в лісі. Що він плечем спирається на березу. Що в березі на рівні його грудей проверчено дірку, з якої ранньої весни точили сік і з якої зараз тече не так сік, як щось в'язке й зеленувато-каламутне.

– Пальмо, – каже, – давай замажемо оцю дюрوماху, бо це рана, березі болить.

Є. Гуцало

- ▶ Що робиш ти для збереження природи?

Часи дієслова. Минулий час. Зміна дієслів у минулому часі

- Прочитай виразно вірш. Знайди у вірші дієслова та визнач їх час.

Прилетіла ластівка

До вікна мого
Теплий промінь ластиться,
Синьою небо в шибку загляда.
Прилетіла ластівка
Голубою ласкою
До моєї хати, до свого гнізда.

Ластівка щечече
Під моєю стріхою.
Від зорі до ночі човником снує,
Весняною втіхою
І любов'ю тихою
Облітає серце молоде моє.

М. Ткач

- Прочитай уривок з казки. Визнач час виділених дієслів, їх число, рід та вид.

Йшов дід лісом та й загубив рукавичку. Прийшла Мишка і почала жити в тій рукавичці. За нею прийшло маленьке Зайченя і теж поселилося в рукавичці. Потім прийшли ще Лисичка, Вовк і Ведмідь.

Народна творчість

Запам'ятай! Дієслова минулого часу змінюються за числами, а в однині – за родами. **Форми родів розрізняються:**

- чоловічий рід має суфікс *-в-* або нульове закінчення, наприклад: *носив, читав*;
- жіночий рід – суфікс *-л-* і закінчення *-а*, наприклад: *несла, читала*;
- середній рід – суфікс *-л-* і закінчення *-о*, наприклад: *несло, читало*;
- множина – суфікс *-л-* і закінчення *-и*, наприклад: *несли, читали*.

Дієслова минулого часу бувають **доконаного та недоконаного видів**.

- Прочитай текст. Випиши дієслова минулого часу, визнач їх число, рід і вид.

Смачненький борщик

Андрійко страх любив їсти борщик, але не будь-який, сякий-такий, як у сусідки Марії чи в тітки Гафії: дві цибулини, три картоплини, півморквини, петрушки корінець – хай йому грець! Хіба то борщик? Виділи б вони, куховарки перехвалені, який борщик варить Андрійкова бабуся... Та куди їм до такого борщу?... Тільки хвалитись вміють: «Я такого борщику зварила, як...», «А я такого, що...», – хвалилися то одна, то інша, а бабуся ні слова про борщик, але коли закипить горщик, то запах вулицею гуляє, мов козак по степу, перехожі тільки слину ковтають. Андрійко кидає гратися в піжмурки, сідає верхи на свого уявного коня чи на стебло соняшника і додому змагає, що аж курява за ним... А старий Микита потилицю чеше і причину видумує, за чим би то до Андрійкової бабусі зайти, а там вже як Господь дасть... Бабуся насипе в миску, а може ще й додому дасть, на вечерю буде, – міркує старий. – Ну що, борщода, я кличу, волаю, та хіба ти чуєш... відерце водички свіженької нема кому принести, ані дровину до хати занести, а коли запахне борщиком.., – нібито сердилась бабуся на Андрійка.

М. Трайста

Теперішній час. Майбутній час.
Відмінювання дієслів теперішнього і майбутнього часів

- ▶ Розглянь таблицю відмінювання дієслів теперішнього часу. Зверни увагу на особові закінчення. Порівняй їх із відмінюванням дієслів простого майбутнього часу.

Теперішній час		
однина	1 я	пишу
	2 ти	пишеш
	3 він, вона, воно	пише
множина	1 ми	пишемо
	2 ви	пишете
	3 вони	пишуть

Майбутній час				
		Простий	Складний	Складений
однина	1 я	напишу	писатиму	буду писати
	2 ти	напишеш	писатимеш	будеш писати
	3 він, вона, воно	напише	писатиме	буде писати
множина	1 ми	напишемо	писатимемо	будемо писати
	2 ви	напишете	писатимете	будете писати
	3 вони	напишуть	писатимуть	будуть писати

- ▶ Провідміняй, за зразком таблиці, у теперішньому і простому майбутньому часах дієслова: співати, виконувати, бігти.
- ▶ Перепиши, замінюючи дієслова у формі минулого часу на дієслова у теперішньому. Якого стилістичного відтінку набуває текст?

Під темним небом затривожився, загудів ліс, закипіло листя на ньому, деревам чогось захотілося бігти, але вони не знали, куди податися й, стогнучи, металися на всі боки. Знову мигнула блискавка раз і вдруге. Ліс і зверху, і зсередини просвітився недобрим блакитним огнем, а грім, як навіжений, лупнув у кілька ціпів, неначе хотів обмолотити землю. І вона під ударами грози почала злякано кренитись у безвість. Раптом на землю стіною обвалилася злива. Одразу невидимим став ліс, тільки стогін його охоплював, затискав і перекочував все далі й далі.

За М. Стельмахом

- ▶ Від поданих дієслів недоконаного і доконаного видів утвори складну і складену форми майбутнього часу 1-ої особи однини.
Наприклад: сідати – сідатиму, буду сідати.
Жити, слухати, спати, ходити, умитись, зашити, скласти.
- ▶ Диктант. Підкресли дієслова, визнач їх час, особу, число, рід, вид.

1. Не шукав я до тебе ні стежки, ні броду, я для тебе горів, український народі... (В. Симоненко). 2. Вже тяжко нездужала Олександра; лежала сама, і води нікому подати. Олександра так занепала здоров'ям, що й робити не здужає (Марко Вовчок). 3. Я ненавиджу брехню у всякій одежі. Огонь не догорів, а тихо пригасає (М. Рильський). 4. Заздрісна та радісна, що знов з дочкою, вона багато дечого недобачала (Марко Вовчок).

Дієслова I і II дієвідмін

Запам'ятай! Зміна дієслів за особами, часами і числами називається дієвідмінюванням.

Дієслова поділяються на дві дієвідміни: першу і другу – залежно від характеру особових закінчень.

До першої дієвідміни належать дієслова, в яких у особових закінченнях виступають голосні **-е (-є)**, наприклад: *скажеш, читаєш, скажете, читаєте*.

Дієслова першої дієвідміни у третій особі множини мають закінчення **-уть, -ють**: *скажуть, читають*.

До другої дієвідміни належать дієслова, особові закінчення яких характеризуються голосними звуками **-и, -ї**, наприклад: *ходиш, ходите; стоїш, стоїте*.

У третій особі множини дієслова другої дієвідміни мають закінчення **-ать, -ять**: *вчать, ходять*.

► Прочитай текст і знайди дієслова. Постав їх у третій особі множини і визнач дієвідміну.

Великий благодійник

Смак шоколаду і какао знає кожний. Багато хто також знає, що їх готують із насіння шоколадних дерев. А ось де батьківщина цих дерев, відомо далеко не всім.

До нас насіння какао привозять із далекої Африки. Але й Африка не споконвічна батьківщина шоколадних дерев.

Коли більше ста років тому в невеликому африканському поселенні народився хлопчик на ім'я Тете Кваші, на його батьківщині не знали, що таке какао. Не знали цього смачного напою і в сусідніх країнах, тому що тоді у всій Африці не росло жодного шоколадного дерева...

М. Осипов

► **Пізнай!** Якщо ти хочеш більше довідатися про шоколадні й інші дерева, читай дитячу енциклопедію, розділ «Рослини».

Запам'ятай! Правила поділу дієслів на дієвідміни за основою неозначеної форми (відкинувши **-ти-**)

До I дієвідміни належать дієслова:

1. з односкладовою основою на **-и, -у**: *жити, пити, лити, чути*;
2. з основою на приголосний: *везти, нести, пасти, берегти*;
3. з основою на **-оро, -оло**: *полоти, бороти, колоти*;
4. з основою на **а** (не після шиплячого): *казати, писати, мріяти*;
5. з основою на **а** (після шиплячого приголосного, коли це **а** при дієвідмінюванні зберігається): *вивчати, поважати, втішати*;
6. з основою на **-и, -і (-ї)**, що не випадає в особових формах: *радіти, зеленіти, біліти*;
7. із основою на **-ува (-юва), -ну**: *існувати, керувати, будувати, малювати, заснути*;
8. окремі слова, які треба запам'ятати: *хотіти, ревіти, іржати, гудіти, соніти, стелити*.

До II дієвідміни належать дієслова:

1. з основою на **-и, -і (-ї)**, які випадають в I особі однини: *любити, гриміти, доїти*;
2. з основою на **-а** (після ж, ч, ш), який випадає в особових формах: *кричати, лежати*;
3. усі дієслова з основою на **-оті**: *булькотіти, бурмотіти, муркотіти, цокотіти*;
4. окремі слова, які треба запам'ятати: *спати, боятися, бігти, стояти*.

- ▶ Постав подані дієслова у формі 3-ої особи множини і визнач дієвідміну.

Наприклад: мовчати – мовчать, II дієвідміна.

Любити, писати, стояти, перемагати, сидіти, могли, полоти, поливати, збирати, копати, сіяти.

- ▶ Визнач дієвідміну дієслів за основою інфінітива (неозначеної форми), запиши їх у дві колонки.

Знати, клеїти, гомоніти, бороти, спати, ховати, жити, білити, стояти, ходити, стелити, мріяти.

Варіант 1

- ▶ Прочитай текст і скажи, про які події іде мова? Що тобі відомо про Чорнобильську катастрофу? До якого стилю мовлення належить текст? Випиши з тексту дієслова, визнач їх час та дієвідміну.

Пам'ять. Саме вона є рушієм людського поступу й оберегом найвищих моральних цінностей. Спливатимуть роки, поволі стирагтимуться сліди Чорнобильської катастрофи, але історики, вчені, дослідники ще не раз повертатимуться до подій весни 1986 року.

Вибух, що стався 26 квітня, ось уже двадцять літ не втихає у нашій свідомості і відлунюватиме у житті прийдешніх поколінь.

До того ж не лише у пам'яті нащадків. Брід чорного лиха приречений перейти кожен із нас. І якщо це нам дається легшою ціною, то не забуваймо тих, хто сплатив нашу частку власним життям і здоров'ям. Чорнобильська трагедія – це жорстоке і, мабуть, останнє попередження людству про те, що час розкидати каміння вже минув і настав час каміння громадити.

У Чорнобилі тисячі людей, котрих залучили до подолання наслідків ядерного вибуху, вступили у смертельний двобій із незримим ворогом. У ті дні ліквідатори захищали усе людство. Вони з честю і гідністю виконали свій обов'язок.

За В. Федорчаком

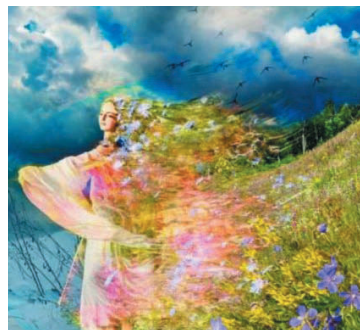
Варіант 2

- ▶ Випиши із дитячої газети (журналу) цікавий факт із життя або про вчинки людей. Підкресли дієслова і визнач їх дієвідміну
- ▶ Прочитай виразно вірш, дотримуючись розділових знаків. Знайди дієслова і усно визнач їх час, особу, число, вид, дієвідміну.

Чарівного весняного ранку,
як сонечко встало,
І всміхнулось любенько,
і ясним промінням заграло,
Тихо плавала хмарка в прозорій
та чистій блакиті,
В неосяжнім просторі – самотня,
однісінька в світі.

М. Вороний

Способи дієслів (дійсний, умовний, наказовий).

Творення дієслів умовного способу. Творення дієслів наказового способу

Дія, виражена дієсловом, завжди стосується дійсності.

У деяких дієсловах дія виступає як реальна, дійсна: *вчусь, вчишся, вчиться.*

В інших випадках дієслівні форми виражають дію, що може здійснитися за певних умов: *хотів би, хотіла б, хотіли б.*

Інші форми дієслів означають дію у формі наказу, побажання, заклику, спонукання, прохання: *тримай, послухайте.*

Властивість дієслів виражати ставлення мовця до дії стосовно її зв'язку з дійсністю називається способом дієслова.

Розрізняють три способи дієслів: *дійсний, умовний і наказовий.*

Запам'ятай! Дієслова *дійсного* способу означають дію, яка відбувається, відбулася або відбудеться реально. Дієслова *дійсного* способу мають форми теперішнього, минулого і майбутнього часу, особи і числа, а для минулого часу – ще й форми роду: *спить, спав, спатимуть.*

- ▶ Перепиши текст. Випиши дієслова. В яких часових формах вони вжиті? Доведи, що всі ці дієслова – дійсного способу.

Людина створила культуру, а культура – людину. Людина реалізується в культурі думки, культурі праці й культурі мови. Культура – це не тільки все те, що створено руками й розумом людини, а й вироблений століттями спосіб життя, що виражається в народних звичаях, віруваннях, ставленні один до одного, до праці, до мови.

Мовна культура – це надійна опора у вираженні незалежності думки, розвиненості людських почуттів, у вихованні діяльного, справжнього патріотизму. Культура мови передбачає вироблення етичних норм міжнародного спілкування, які характеризують загальну культуру нашого сучасника.

За В. Русанівським

- ▶ Що таке культура? Що означає вислів «мовна культура»?
- ▶ Прочитай текст. Розкажи, чому один із літніх місяців називається червнем?

Червень

Назва цього місяця походить від черленої, червоної фарби. Саме цього місяця з'являється комаха червець, з якої наші предки добували барвник. Ним фарбували вовну, тканини, виготовляли рум'яна. Фарба була настільки приваблива і стійка, що по неї спеціально приїздили купці з європейських держав. Червень називали також гедзнем, бо о цій порі худобі надокучають гедзі й сліпаки, ще червним місяцем, бо починається пора розвитку гусені та шашеля, який псує дерево. На червень припадає двотижневий піст – Петрівка.

З календаря

- ▶ Зроби морфологічний аналіз слів першого речення. Випиши дієслова, визнач їх вид, час, особу, число, спосіб.

Запам'ятай! Умовний спосіб означає дію бажану або можливу за певних умов.

Дієслова *умовного* способу утворюються від дієслів минулого часу за допомогою часток *б* (після голосних: *жила б, жило б, жили б*) та *би* (після приголосних: *жив би, віз би, шив би*).

Увага! Частки *б, би* з дієсловами пишуться окремо.

- ▶ Прочитай речення, перепиши їх. Визнач дієслова в умовному способі, поясни спосіб їх творення.

1. Хотіла б я піснею стати (*Л. Українка*). 2. Гуляв би я понад Дніпром по веселих селах та співав би свої думи (*Т. Шевченко*). 3 Я б навіть сонцю одягнула вінок із житніх колосків! (*Л. Рубан*).

- ▶ Утвори від дієслів всі можливі форми умовного способу.

Знати, думати, хотіти, пити.

Запам'ятай! Наказовий спосіб виражає наказ, прохання або пораду.

Дієслова наказового способу мають форму 2-ої особи однини: *бери,*

читай, ходи і

1-ої та 2-ої особи множини: *ходімо, читайте, ходіть*. Спеціальної форми

3-ої особи наказовий спосіб не має. Якщо треба передати прохання,

пораду чи наказ у 3-ій особі, то вживаються частки *хай, нехай* із

дієсловом дійсного способу: *хай іде, нехай прийдуть*.

Варіант 1

- ▶ Прочитай уривок із твору «Давня казка». Визнач дієслова наказового способу, їх особу.

– Що це, що? – кричить Бертольдо. –

Гей, ловіть співця, в'яжіте!

У тюрму його, в кайдани!

Та скоріш, скоріш біжіте!

Л. Українка

Варіант 2

- ▶ Перепиши речення. Визнач способи дієслів. Знайди спільнокореневі слова.

1. Любіть Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну (*В. Сосюра*).

2. Розбудуймо соборну державу, нам даровану Богом по праву! (*А. Бортняк*).

3. Взяв би я бандуру, та й загравав, що знав, через ту бандуру бандуристом став (*Народна творчість*).

Варіант 3

- ▶ Склади усний твір-роздум на тему «Якби я був чарівником», використовуючи дієслова дійсного та умовного способів.

- ▶ Обмін думками.

Безособові дієслова

Запам'ятай! Дієслова, що виражають дію або стан, які відбуваються без участі дійової особи, належать до безособових. Вони не можуть поєднуватися у реченні з іменником або займенником у ролі підмета.

Безособові дієслова можуть означати:

1. явища природи: *морозить, дніє, дощить, світає;*
2. фізичні відчуття: *пече, трусить;* □
3. психічні переживання людини і стан: *хочеться, сниться, не спиться.*

Безособові дієслова вживаються:

1. у третій особі однини теперішнього часу: *смеркає, вечоріє, темніє; іноді з часткою -ся: діється;* □

2. у формі середнього роду однини минулого часу: *запахло, завалило.*

Трапляються сполучення неозначеної форми з формою однини теперішнього часу або середнього роду минулого часу допоміжних дієслів: *починає вечоріти, почало світати.*

► Прочитай вправу мовчки. Знайди речення, в яких є безособові дієслова, прочитай їх уголос. Доведи, що саме ці слова є безособовими.

1. Хочеться дивитись, як сонечко сяє, хочеться послухать, як море заграє... (Т. Шевченко).
2. Мені тринадцятий минало, я пас ягнята за селом (Т. Шевченко).
3. Прийде тиждень вербовий, бери віз у дорогу дубовий (Народна творчість).
4. Гойдає квітневий вітер віти дерев (Н. Рибак).
5. І світає, і смеркає, день Божий минає (Т. Шевченко).

► Перепиши текст. До якого типу мовлення він належить? Знайди безособові дієслова і випиши їх.

Липень

Назва «липень» походить від липи, яка цвіте в цей час. В народі кажуть: «Липень – маківка літа, втоми не знає, все прибирає». Як і решта місяців, липень теж має декілька народних назв: білень, грозовик, дощовик. 7 липня – свято Івана Купала, з яким пов'язують багато легенд і повір'їв. «Липень косить і жне, довго спати не дає. «В липні в полі густо, а в stodолі ще пусто», – кажуть народні приказки.

З календаря

► Обговори зміст виділеної приказки.

З 29 липня закінчуються спекотні дні, і ночі стають прохолоднішими.

► Склади за допомогою малюнка та власних спостережень опис весняного ранку. Використовуй безособові дієслова: *спалахнуло, світає, дихнуло, розвидняється, повіяло, зоріє.*

...Світає,
край неба палає,
соловейко в темнім гаї
сонце зустрічає.

Т. Шевченко

Способи творення дієслів (практично)

- ▶ Розглянь схему. Яким способом можуть утворюватися дієслова? Від яких частин мови?

Запам'ятай!

Способи творення дієслів		
префіксальний	суфіксальний	префіксально-суфіксальний
нести – принести казати – сказати брати – забрати писати – написати	вечеря – вечеряти зима – зимувати білий – білити чорний – чорніти	син – усиновити два – подвоїти густий – згустити більше – збільшити

- ▶ Порівняй способи творення дієслів і прикметників.
- ▶ Перепиши дієслова. Визнач, за допомогою яких частин вони утворені. Від яких основ?

Розмалювати, віднести, танцювати, веснувати, перекрикувати, від'єднати, роз'яснити, відділити, прожити.

Варіант 1

- ▶ Утвори від поданих слів дієслова, запиши їх, визнач спосіб творення.
Учитель, фарба, більший, гарний, дорослий, розум.
- ▶ Добери синоніми до слів: **говорити, любити**; запиши їх і визнач спосіб творення.

Варіант 2

- ▶ Прочитай виразно вірш. Поясни спосіб творення виділених дієслів.

Білі проліски

Ще бруньки не гріють верболоз,
Ще лютує лютий над полями,
А вони **націлились** в мороз
Гострими зеленими списами.
Біля пня **проклюнулись** і ждуть,
Хто збере їх в руки задубілі,
І очима чисте небо п'ють.
Білі. Як дівоча ласка, білі.

В. Грабовський

- ▶ Обмін думками.

Частка *не* з дієсловами

Запам'ятай!

Не з дієсловами пишеться:		
разом	якщо слово без <i>не</i> не вживається	неволити, незчутися, ненавидіти, нестямитися
	якщо <i>не</i> творить слова з новим значенням, які можна замінити синонімом	нездужати (хворіти), непокоїтися (хвилюватися), неславити (ганьбити)
	якщо <i>не</i> входить до складу префікса недо і означає дію або стан, що виявляється неповною мірою	недобачати, недочувати, недописати, недосипати
разом або окремо	залежно від значення дієслова	не здужати (не змогти), не славити (не прославляти)
окремо	якщо <i>не</i> виступає для заперечення дії, вираженої дієсловом з префіксом <i>до</i>	Він не дочув моїх слів. (порівняй: Він недочуває)

- Перепиши загадки і відгадай їх. Зверни увагу на правопис не з дієсловом.

1. Не кравець, але не може обійтись без ножиць. (Рак) 2. Через воду стежка, а води не перейдеш. (Веселка) 3. Зроду рук своїх не має, а узорі вишиває. (Мороз) 4. Завжди в роті, а не проковтнеш (Язик) 5. На небі біліє, світить, а не гріє. (Місяць) 6. Своїх очей не маю, а іншим бачити допомагаю. (Окуляри) 7. Крил не має, а далеко літає. (Думка)

- Прочитай прислів'я та поясни їх зміст. Як треба писати не з дієсловами?

1. Під лежачий камінь вода не тече. 2. Одна ластівка весни не робить. 3. Здоров'я не купиш за гроші. 4. Здоров'я маємо – не дбаємо, а втративши – плачемо. 5. За двома зайцями поженешся – жодного не впіймаєш.

- Прочитай уривок з оповідання та знайди дієслова з не. Випиши їх та поясни написання.

...Тепер Іван був уже легінь, стрункий і міцний, як смерічка, мастив кучері маслом, носив широкий черес і пишну кресаню. Марічка теж вже ходила в заплітках... Не пасли більше вкупі ягнята і стрічались лише в свято або в неділю. Сходились коло церкви або десь в лісі, щоб стариня не знала... Марічка любила, коли він грав на флюяру. Задуманий все, встромляв очі кудись поза гори, неначе видів, чого не бачили другі, перекладав мережану дудку до повних уст, і чудна пісня, якої ніхто не грав, тихо спадала на зелену траву...

М. Коцюбинський

- До чого закликає автор вірша?

- Перепиши. Поясни написання не з дієсловами.

1. Рідна мати моя, ти ночей не доспала (*А. Малишко*). 2. Огонь не догорів, а тихо пригаса (*М. Рильський*). 3. Я ненавиджу брехню у всякій одежі (*М. Рильський*).

- Перепиши дієслова, розкривши дужки.

(Не)спинити, (не)писати, (не)зчутися, (не)хтувати, (не)славити, (не)прийти, (не)прикрасити, (не)покоїтися, (не)волити, (не)докласти, (не)догадатися, (не)почути.

Особливості букви *e, и* в особових закінченнях дієслів I та II дієвідмін

Запам'ятай! Щоб не помилитися в написанні особових закінчень дієслів, треба безпомилково визначити дієвідміну.

- Розглянь таблицю змінювання за особами дієслів в теперішньому часі, зверни увагу на особові закінчення дієслів I і II дієвідмін. Зроби самостійно висновок.

I дієвідміна				
Особа	Однина		Множина	
1-ша	пишу	читаю	пишемо	читаємо
2-га	пишеш	читаєш	пишете	читаєте
3-тя	пише	читає	пишуть	читають

II дієвідміна						
Особа	Однина			Множина		
1-ша	бачу	сплю	стою	бачимо	спимо	стоїмо
2-га	бачиш	спиш	стоїш	бачите	спите	стоїте
3-тя	бачить	спить	стоїть	бачать	сплять	стоять

- За зразком таблиці зміни за особами дієслова: казати, лічити, дихати, мовчати. Виділи особові закінчення.
- Допиши *e (є)* або *и (і)* в закінченнях дієслів у 2-й особі однини. Обґрунтуй свої дії.
Лов ш, відпочива ш, вод ш, біга ш, вста ш, леж ш, лет ш, сто ш, мовч ш, напиш ш, важ ш, гор ш, вийд ш.

Робота в команді

Команда 1

- Зроби узгодження між займенниками першого абзацу з дієсловами другого (теперішньому, минулому і майбутньому часах).
Наприклад: Я – йду, ходжу, пишу, слухаю...
ти – йдеш, ходиш, пишеш, слухаєш...
вона – йде, ходить, пише, слухає...

1. Я, ти, він, вона, ми, ви, вони.
2. Йти, ходити, писати, слухати, брати, грати, кричати, давати, мовчати, сміятись, тримати, забути.

Команда 2

- Прочитай текст. Поясни його назву. Перепиши дієслова, визнач їх час, особу і число. Поясни написання особових закінчень.

Радість для душі

Книги мають дивовижну властивість: читаєш їх – і забуваєш про все навколо, переносишся разом із ними в зовсім інший світ. Ти мандруєш разом із героями С. Васильченка чи Є. Гуцала, літаєш на Місяць із Жюль Верном і блукаєш по преріях разом із Майн Рідом. Та коли книга закінчується, знову настає буденне життя.

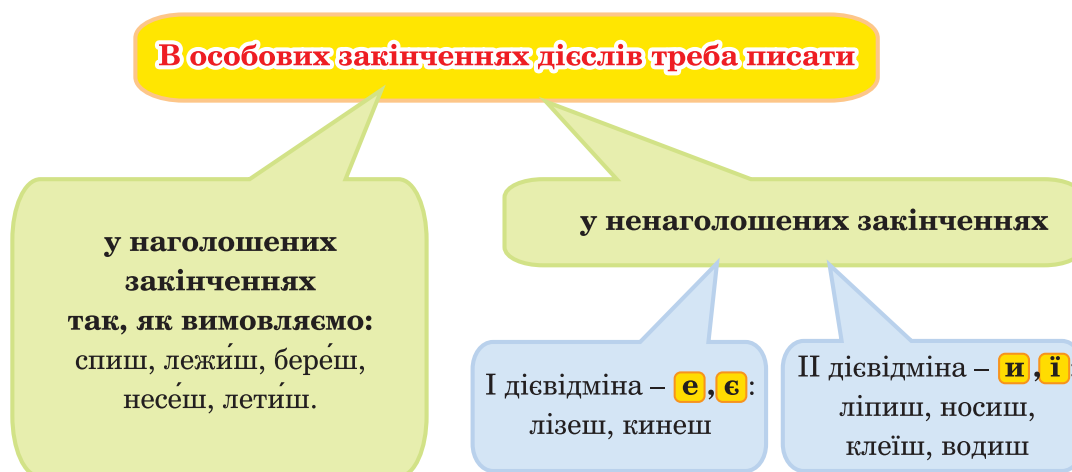
Але є незвичайна книга, відмінна від усіх інших – Біблія. Коли ти читаєш Біблію, то розмовляєш із Богом, спілкуєшся з Ісусом Христом. Від цього спілкування на душі стає ясно й радісно, як буває від спілкування з найкращим другом.

В. Цорн

Команда 3

- ▶ Повтори за допомогою опорної схеми про написання е, и в особових закінченнях дієслів.

Команда 4

- ▶ Як ти розумієш зміст приказок? Допиши пропущені букви.
  1. Скаж ш гоп, як перескоч ш. 2. Однією рукою вузла не зав'яж ш. 3. Від своєї совісті не втеч ш. 4. Сльозами горю не зарад ш. 5. Просп ш весною, то заплач ш зимою.
- ▶ Прочитай текст та знайди дієслова. Визнач у них закінчення.

Школа

Сонце зникло десь за яром,
Відлітають журавлі,
І тоненькі павутинки
Коливаються в імлі.
Літо краснее втікає,
Листя жовтого все більше,
Та душой моїй від цього
Стає добре, а не гірше!
Знову школа розпочнеться!
Знову друзів я зустріну
І з підручником новеньким
В подорож нову полину.

Чому зникли динозаври?
Мерехтять чому зірки?
Ким був древній Аристотель?
Чим займались козаки?
На ці й інші запитання
Відповідь знайдемо в школі,
Тут загадок і відгадок,
Як піщинок з Чорнім морі!

Людмила Дорош

Буква ь (м'який знак) у дієсловах наказового способу

Запам'ятай! У дієслівних формах наказового способу після приголосних *д, т, з, с, л, н* пишеться **ь**: *сядь, сядьмо, сядьте; стань, станьмо, станьте; злязь, злязьмо, злязьте.*

- ▶ Від неозначеної форми дієслова утвори дієслова 2-ої особи однини та 1-ої і 2-ої особи множини наказового способу. Поясни написання **ь**.

Наприклад: виносити – ти винось, ми виносьмо, ви виносьте.

Виходити, писати, робити, повірити, чистити, тратити, повісити, помітити, прикрасити, линутути, бути, розкинути.

- ▶ Перепиши речення. Підкресли дієслова наказового способу. Поясни вживання чи невживання м'якого знака.

1. Нехай гнеться лоза, а ти, дубе, кріпись, та рости, та рости, не хились, не кривись, ти глибоко углиб твердий корінь пусти, гілля вгору розкинь, та рости, та рости! (*С. Руданський*)

2. Облиш забобони, обмий совість, а потім одягу, залиш усі свої хиби і підіймайся! (*Г. Сковорода*).

3. Лагодь, сину, сани, відвезеш ялинку (*М. Коцюбинський*).

Робота в команді

Команда 1

- ▶ Випиши дієслова і визнач їх час, особу, спосіб, число. Поясни написання.

Чому ж стоїш без руху ти,
Коли весь світ співає?
Налагодь струни золоті;
Бенкет весна справляє.

О. Олесь

Команда 2

- ▶ Про що говориться у вірші? До чого закликає автор? Знайди дієслова, вжиті в наказовому способі, поясни їх написання.

Не бійтесь заглядати у словник;
Це пишний яр, а не сумне провалля;
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля.
Не майте гніву до моїх порад
І не лінуйтесь доглядать свій сад.

М. Рильський

Команда 3

- ▶ Про який сад говорить автор?

Дзвоник

Наталочці було сім років. Вона була напівсиротою, адже її мати вмерла, а батько був інвалід і алкоголік. Калікою батько став внаслідок того, що впав на льоду і зламав собі руку.

Через те, що вдома Наталочці нічого було їсти, добрі люди відвезли її до сирітського дому. Там їй було добре: вона завжди могла смачно поїсти, ходити у чистенькому одязі, спати на затишному ліжку. Вдома ж було все зовсім навпаки, та і батько міг її побити.

Але їй жилося не так просто, як здається. Наталці було важко звикнути до столових приборів, бо вдома вона їла лише руками, тому з неї сміялися дітки. Начальниця Олександра Петрівна садила її окремо від всіх на обід. Згодом Наталка вже обідала так, як і всі, але дівчата продовжували дразнити її ляпалом. «Це нечупарне прізвище ніяк не приставало до її тоненької невеличкої постаті з чорноволосою голівкою, до її замисленого обличчя з великими засмученими очима. Але вже як приложили, то так воно й зосталося».

Наталя ніяк не могла звикнути до панської мови, чим смішила ще більше дітей. Її називали нерозумною і казали, що вона погано вчиться. Одного разу вона читала вголос і сказала не «Усердно занялся делом», а «У середу зайнявся дом». І з цього часу її почали називати Середою.

Діти завжди чекали, коли Наталя буде розказувати домашнє завдання, бо знали, що вона обов'язково скаже якусь нісенітницю. Дівчинка намагалася добре вчитись, але їй було важко зрозуміти ті слова, які путались в її голові. Вона боялася класу і здригалась, коли лунав дзвінок. «Ох, цей уже їй дзвоник! Як він їй упікся! Він дзвонив на день шістнадцять разів! Другого ж дня, як вона приїхала сюди, її вразив цей дзвоник».

Колись їй приснилося рідне село, де гуляли дітки і вигукувала веснянки Наталя. Раптово з'явилися садки, та густі – як ліс. І ось це вже справді ліс, у якому сидить під дубом Наталка з Оксаною, які заховалися від батька Наталі. Аж раптом лунає грім, і дівчинка схоплюється і біжить. Виявилось, що то пролунав дзвінок.

Цей день був дуже сумний для Наталочки. Вона зрозуміла, що вже ніколи не побачить краси рідного краю, своїх подружок. І минули дні за днями, а Наталка не жила – слухалася дзвоника. «Дзвоник будив її – вона вставала, кликав снідати – вона йшла, велів учитися – вона вчилася, випускав з класу після лекції і знову наказував сідати – вона слухалася. І так усе: сон, їжа, гулянки, наука – все дзвоник велів, промовляючи своїм гострим, ухові дошкульним голосом. Тепер у неї не було своєї волі – він усю забрав».

Дівчина почала думати, що цей дзвоник живий, і почала його ненавидіти.

У дворі стояв глибокий колодязь, в який Наталя любила часто зазирати. Одного разу вона глянула туди і раптово задзеленчав дзвінок. І з цього часу, як тільки вона чує дзвоника, то гадує цю криничку. Їй здавалося, що її «ворог» так і каже: «Топись!».

Не витримавши, дівчинка пішла до начальниці і запитала, чи можна їй втопитися у криниці. Олександра Петрівна почала кричати, питати, чи Наталя не хвора, і взагалі заборонила дівчинці думати про таке. «Того ж дня колодязь накрито віком і те віко замкнено. І того ж дня Наталя занедужала, і нездужала довго... хоч і встала-таки...».

Борис Грінченко

Дослідження тексту

Оповідання або новелла

- ▶ Знайди всі дієслова з 5-го абзаца. Прочитай їх та запиши у зошит.
- ▶ Знайди та прочитай у тексті, хто Наталчин воріг.
- ▶ Поясни лексичне значення слова «дзвоник».

Простір подій

- ▶ Де відбувається подія?
- ▶ Подія відбувається в сирітському притулку великого міста.
- ▶ Прочитай уважно перший абзац.
- ▶ Якою уявляєш собі Наталку?
- ▶ Уважно прочитай другий абзац.
- ▶ Знайди у тексті та прочитай уривок, де добрі люди відвезли Наталочку до сирітського дому.
- ▶ Де це перше місце, про яке згадує головний персонаж у своїх стражданнях?
а) вдома; б) на вулиці в) в ідальні; г) інші варіанти.
- ▶ Знайди та прочитай у тексті, чому головна героїня говорить про те, що важко звикнути вживати столові прибори?
- ▶ Чому вона переносить такі страждання? Яка причина? Які невдалі моменти виховання вплинули на життя головної героїні?
- ▶ Чому Наталочці тяжко в дитячому притулку?
а) не одягнена; б) не взута; в) не нагодована; г) інші варіанти.
- ▶ Хто її мучить: а) товариші; б) вчитель; в) вихователь.
- ▶ Чому сільська дитина не може подолати такі комплекси?
а) ніхто не сказав; б) ще мала; в) невпевнена; г) інші варіанти
- ▶ Як слідить новеліст за поведінкою дівчинки? Знайди та прочитай це у тексті.
- ▶ До чого ще дуже важко Наталочці звикати?
- ▶ Знайди у тексті та прочитай уривок про панську мову.
- ▶ Про що попереджає новеліст читача? Що може підвести героя до біди?
- ▶ Знайди у тесті та прочитай, де говориться про душевний стан дитини.

- ▶ Поясни, на твою думку, ставлення автора до головного героя:

Не раз доводилося Наталі залишати обід, зриватися з місця і, причаївшись десь у куточку, мовчки тліти пораненою душею. Сирітці хотілося виплакати, але й сльози не бриніли на очах, а тільки нервово тремтіли уста і болісно кривилося обличчя. Ховалася доти, аж поки голосно задеренчить дзвінок.

- ▶ Хто стає прокляттям для нещасної дівчинки? Чому? Знайди це у тексті та прочитай.
- ▶ Як ти прокоментуєш уривок:... адже він несподівано обривав її думки, раптово вривався в спогади про село...
- ▶ Як новеліст описує внутрішнє життя персонажа? Вона:
а) жила; б) страждала весь час.
- ▶ Дзвоник:
а) будив; б) кликав снідати; в) наказував учитися; г) випускав з класу після лекції; д) драгував. ▶ Хто позбавив дівчинку свободи і забрав волю?
- ▶ Чому їй здавалося, що дзвоник є живою істотою? Знайди та прочитай у тексті цей уривок.
- ▶ Про що вона думала? Як вона хотіла від нього позбавитися? Чому не могла його ні знищити, ні втекти від нього?
- ▶ На твою думку, як би ти вирішив ці питання: позбавлення волі і дзвінок, що драгує?
- ▶ Як ставиться автор до казарменого режиму? А ти?

- ▶ Хто втручується, щоб не сталася трагедія?
- ▶ Які зміни в психіці дитини є природними?
- ▶ Як вчилася дівчинка: добре чи погано?
- ▶ Але ж якою вдома вона була?
- ▶ Чи все розуміла, була жвавою і дотепною в колі подруг? Хто краще за неї вмів співати чи розповідати казки?
- ▶ Який висновок з цього твору: якщо школа, вихователі нав'язуватимуть дитині свою волю, не прагнутимуть зрозуміти її душі, це приведе до невдачі.

Розвиток подій

Початковий стан або експозиція

- ▶ Яка атмосфера домінує у перших двох абзацах. Знайди та прочитай ці уривки. Порівняй.
- ▶ Як розгортаються раптово події?
- ▶ Чому Наталочці не так просто в житті, як деякі собі уявляють? Знайди та прочитай ці уривки.

Причина, мотивація на початковому етапі, інтрига

- ▶ Чия поведінка та ставлення тиснуть на психіку Наталочки?
- ▶ Чому за неї вирішують все інші.
- ▶ Чому з неї сміються?
- ▶ Яку мету мають ці діти?
- ▶ Кого вона боялася завжди?

Початок дії та розвиток подій

- ▶ Знайди у тексті, де сказано, що дзвоник пролунав 16 разів. Прочитай уважно.
- ▶ Знайди у тексті, де вона згадує рідне слово, подругу Оксану.
- ▶ Які слова використовує автор для підкреслення швидкості подій. Знайди їх в тексті та прочитай.

Кульмінація

- ▶ Знайди у тексті ті дієслова, що провокують ситуацію головного героя. Прочитай.
- ▶ Знайди у тексті та прочитай стан розгубленості Наталочки.
- ▶ Подія, яка пришвидшує зміну обставини, – це...
- ▶ Знайди та прочитай ті речення, де Наталочці здається, що вона знає, хто її воріг.

Розв'язка ситуації

- ▶ Якими діями описує автор дівчинку? Знайди та прочитай ці слова.
- ▶ Уточни речення, які висвітлюють розв'язку подій.
- ▶ Кінець розв'язки. Поясни лексичне значення виразу:

Того ж дня колодязь накрито віком і те віко замкнено. І того ж дня Наталя занедужала, і нездужала довго... хоч і встала –таки...».

- ▶ Вислови власну думку про те, як їй далі жилося.

Головні дійові особи твору

- ▶ Головні герої – Наталка, селяни, директор закладу, подруги дівчинки
- ▶ Хто головний герой твору?
- ▶ Чи є герої, що залишились за кадром?
- ▶ До яких героїв ти віднесеш себе в подібній ситуації?
- ▶ Яка проблематика твору?

Проблематика – доля дітей-сиріт.

- ▶ Запам'ятай складові частини твору та композицію
  - Експозиція: життя в селі напівсироти Наталки.
  - Зав'язка: переїзд до сиротинця.
  - Розвиток дії: безрадісне існування дівчинки, глузування подруг, невміння Наталки їсти, одягатися, незнання «панської мови».
  - Кульмінація: протест проти життя в притулку, спроба втопитися в колодязі.
  - Розв'язка: вчителька не дозволила самогубства Наталки.
  - Композиція – розповідь про життя в місті сільської дівчинки, її внутрішні монологи, авторські відступи, висновок про те, що навчання нерідною мовою згубне для розвитку дитини.

Оповідання (новела) як форма висловлювання

В оповіданнях, зазвичай наголошується на причини розвитку подій.

- ▶ Прочитай абзаци. Порівняй їх. Зроби висновок.

Наталя ніяк не могла звикнути до панської мови, чим смішила ще більше дітей. Її називали нерозумною і казали, що вона погано вчиться. Одного разу вона читала вголос і сказала не «Усердно занялся делом», а «У середу зайнявся дом». І з цього часу її почали називати Середою

І так усе: сон, їжа, гулянки, наука – все дзвоник велів, промовляючи своїм гострим, ухові дошкульним голосом. Тепер у неї не було своєї волі – він усю забрав».

Дівчина почала думати, що цей дзвоник живий, і почала його ненавидіти.

У дворі стояв глибокий колодязь, в який Наталя любила часто зазирати. Одного разу вона глянула туди і раптово задзеленчав дзвінок. І з цього часу, як тільки вона чує дзвоника, то згадує цю криничку. Їй здавалося, що її «ворог» так і каже: «Топись!».

Інтерпретація тексту

Літературний рід – епос.

Жанр – соціально-психологічне оповідання (новела)

Тема – безрадісне життя дівчинки Наталки у міському закладі для сиріт.

Ідея – навчання нерідною мовою зупиняє розвиток дитини, згубне для неї

В літературному тексті оповідання/новела – це розповідь, яка чергується з описом.

- ▶ Знайди всі персонажі в тексті.
- ▶ Знайди у тексті характерні риси кожного персонажа.
- ▶ Які стосунки між персонажами?
- ▶ Які риси характеру Наталочки? А які у однокласників? Порівняй їхню поведінку.
- ▶ Які морально-етичні норми існували в родині? А які в суспільстві? А в домі для сиріт?
- ▶ Як ти думаєш, чого вона так вирішила діяти?
- ▶ Рольова гра. Уяви себе в дитячому будинку. Трапляються зараз такі випадки. Як допомагаєш своєму ровеснику?
- ▶ Хто винен в сучасному суїциді? Обговори.

Балада про соняшник

В **соняшника** були руки і ноги,
Було тіло, шорстке і зелене.
Він бігав наввипередки з вітром,
Він вилазив на грушу,
і рвав у пазуху гнилиці,
І купався коло млина, і лежав у піску,
І стріляв горобців з рогатки.
Він стрибав на одній нозі,
Щоб вилити з вуха воду,
І раптом побачив сонце,
Красиве засмагле сонце, –
В золотих переливах кучерів,
У червоній сорочці навипуск,
Що їхало на велосипеді,
Обминаючи хмари на небі...
І застиг він на роки й століття
В золотому німому захопленні:
– Дайте покататися, дядьку!
А ні, то візьміть хоч на раму.
Дядьку, хіба вам шкода?!
Поезіє, сонце моє оранжеве!
Щомиті якийсь хлопчисько
Відкриває тебе для себе,
Щоб стати навіки соняшником.

Іван Драч

- ▶ Запиши у зошит слова та вирази з тексту стосовні усній комунікації.

Дослідження тексту

- ▶ Знайди в словнику значення слів: соняшник, груша, велосипед.
- ▶ Підбери антоніми до слів: себе, красиве
Бігати, вилазити, вилити, відкривати.
- ▶ Підбери синоніми до слів: **засмагле, навіки.**
- ▶ Орфографія та пунктуація. Поясни написання слів: їхало, дядьку візьміть, якийсь, хлопчисько, щомиті.
- ▶ Чому слово наввипередки написано так? Поясни?
- ▶ Поясни всі розділові знаки в уривку.
- ▶ Доведи, що в баладі поєдналось фантастичне і реальне, посилаючись на зміст твору.
- ▶ Прослідкуй за головним героєм твору: які відбуваються рухи, події.

- ▶ Прочитай уривок для того, щоб прокоментувати наступні події балади.
- ▶ Живий соняшник, який своєю поведінкою нагадує звичайного хлопчика:

- Він бігав наввипередки з вітром;
- Він вилазив на грушу;
- І рвав у пазуху гнилиці;
- І купався коло млина, і лежав у піску;
- І стріляв горобців з рогатки;
- Він стрибав на одній нозі;
- Щоб вилити з вуха воду.

- ▶ Хто головні персонажі балади?
- ▶ Охарактеризуй, читаючи уривок:

І одного разу після купання, стрибаючи на одній ніжці, щоб вилити з вуха воду, він побачив сонце, «у червоній сорочці навипуск, що їхало на велосипеді, обминаючи хмари у небі». І соняшник, застигнувши в німому захопленні, просить, щоб сонце або дало покататися на велосипеді, або посадило його на раму. Хлопчина-соняшник уже ніколи не міг відвернути свою золоту голову від цього видива, від чарів, що навіки полонили його, від звіданих почувань.

- ▶ Чому автор змонтував велосипед у баладі?

Простір подій

- ▶ Де відбувається подія?
- ▶ Подія відбувається на землі.
- ▶ Прочитай уважно вірш.
- ▶ Що було у соняшника?
- ▶ Яке у нього тіло?

- ▶ Знайди у тексті та прочитай, де головний персонаж робить різні дії.
- ▶ Знайди у тексті, де головний персонаж стрибає на одній нозі?
- ▶ Раптово він побачив: а) сонце; б) дядька; в) хлопчика; г) інші варіанти.
- ▶ Знайди та прочитай у тексті де головний герой говорить про те яке було сонце.
- ▶ Чому він їхав на велосипеді? Яка причина чи інтрига?
- ▶ Де це все відбувалося? Назви місце, користуючись словами з тексту.
- ▶ Прочитай виразно уривок?
- ▶ Яке бажання було якщо не покататися хоча б: а) тримати велосипед; б) бути на рамі; в) розглядати; г) інші варіанти.
- ▶ Йому: а) шкода; б) це вигадано; в) інші варіанти.

- ▶ Яка для автора поезія: а) вигадка; б) бажання; в) інші варіанти.
- ▶ Як описує автор сонце? Знайди та прочитай це у тексті.
- ▶ Що щомиті відривається?
- ▶ Знайди у тексті та прочитай, що це за істоти.
- ▶ Про що говорить автор в тесті? На який час хоче стати?
- ▶ Знайди у тесті та прочитай, де говориться про душевний стан героя.
- ▶ Поясни своє ставлення до головного героя.
- ▶ Яке фантастичне видиво приводить до глибокого пізнання та осмислення таких буденних явищ, як сонце на небі?
- ▶ Який всемогутній символ може перетворити людину в рослину і навпаки?
- ▶ Що є символом краси мистецтва, краси народного духу? Хто це стверджує?
- ▶ На що вказують алегоричні образи сонця і соняшника у баладі?
- ▶ Який жанр? Назви мотив балади?
- ▶ Який віршовий розмір? Підказка – верлібр
- ▶ Який зв'язок між головним героєм та природою? Знайди ці слова у тексті та прочитай.
- ▶ Поясни лексичне значення слова «соняшник».
- ▶ Поясни синтаксичне значення слова «соняшника».
- ▶ Яке морфологічне значення слова «соняшник»?

Художні особливості твору.

У баладі великого значення надається ритмічно-інтонаційним особливостям віршування, смислової точності слів та словосполучень, синтаксичному паралелізмові, що властиво верлібру (вірш без рими й розмірів з довільним чергуванням рядків різної довжини):

В соняшника були руки і ноги,
 Було тіло, шорстке і зелене,
 Він бігав наввипередки з вітром,
 Він вилазив на грушу і рвав у пазуху гнилиці

Образ Соняшника

В баладі соняшник і сонце наділені людськими властивостями, олюднені, як у фольклорі, у народному світосприйманні, за яким довколишня дійсність трактувалася такою ж живою, як і людська, тому здавна до рослин ставилися, як до істот, наділених душею, що відбилося в багатьох легендах та піснях, а також у літературних творах. Соняшник – завезена рослина, яка відразу вписалася в краєвид, стала квіткою світовідчування. Очевидно, не останню роль тут відіграла її досконала короно-подібна форма, схожа на сонячну. Водночас соняшник, немовби підтверджував магічну силу сонця, постійно повертаючи до нього свою квітку, уособлюючи небесне світило на землі.

Алегоричність образів соняшника і сонця в баладі

Алегоричні образи соняшника й сонця чітко вказують, про кого та про що йдеться: про поета й поезію, які самостверджуються на основі буденних реалій. Вони розкривають приховані можливості творчого життя за законами краси, духовного злету. Такий рух пробудженого таланту від «земного» до «небесного» здійснюється у творі І. Драча через образи соняшника, що поєднує в собі ці дві сфери: порив до високості із закоріненням у рідний ґрунт. Вибір образів на роль поезії, та поета є досить цікавим. Якщо сонце – символ світла, тепла, чистоти, життя й цілком підходить на роль поезії, то соняшник образ поета.

Сюжет балади

Сюжет твору доволі кумедний: живе соняшник, своєю поведінкою він нагадує звичайного хлопчика, який бігає наввипередки, рве на груші гнилиці, купається коло млина, стріляє горобців з рогатки. Єдину відмінність відзначає автор: у соняшника було шорстке зелене тіло. І одного разу після купання, стрибаючи на одній ніжці, щоб вилити з вуха воду, він побачив сонце, «у червоній сорочці навипуск, що їхало на велосипеді, обминаючи хмари у небі». І соняшник, застигши в німому захопленні, просить, щоб сонце або дало покататися на велосипеді, або посадило його на раму. Хлопчина-соняшник уже ніколи не міг відвернути свою золоту голову від цього видива, від чарів, що навіки полонили його, від звіданих почувань: згадаймо, що наприкінці 50-х років ХХ ст. велосипед ще був незною розкішшю, до якої так хотілося долучитися кожній сільській дитині. І тоді стає зрозумілішим і ближчим цей образ сонця-поезії, хвилинного осявання, бажання подовжити це осявання «Дайте покататися, дядьку!»

Кульмінаційна думка

Ліричний сюжет зводиться до кульмінаційної думки: Поезіє, сонце моє оранжеве! / Щомиті якийсь хлопчисько / Відкриває тебе для себе, / Щоб стати навіки соняшником.

На перший погляд, цей вірш – просто весела забавка. Але своєрідний висновок твору примушує визнати, що перед нами не потішна оповідка про дивні події, а притча про красу й силу поезії.

Іван Драч «Балада про соняшник»

Літературний рід: ліро-епос.

Жанр: балада (модерна).

Провідний мотив: талант бачити красу в повсякденні.

Віршовий розмір: верлібр.

Інтерпретація тексту

- ▶ Яка тема балади? Яка головна думка? До якого жанру належить цей твір?
- ▶ Як розумієш вислів: і застиг він на роки і століття..
- ▶ Чим балада відрізняється від інших жанрів?

Балада – це невеликий віршований ліро-епічний твір, в якому розповідається про якісь незвичайні події чи життєві ситуації, зображено персонажів героїчного, історичного та фантастичного характеру. Балади бувають народні та літературні.

Літературне читання

І досі сниться

І досі сниться: під горою
Меж вербами та над водою
Біленька хаточка. Сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внука.
І досі сниться, вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки, і годує,
І спать несе. А дід сидить
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: – Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги?
І нищечком старий читає,
Перехрестившись, Отче наш.
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне. День погас
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

Тарас Шевченко

Завдання для самоперевірки

Вибери правильну відповідь і виконай завдання

---

1. Дієслово означає:
- а) кількість предметів або їх порядок при лічбі;
  - б) ознаку предмета;
  - в) дію або стан предмета.

Наведи приклади дієслів.

---

2. Початковою формою дієслова є:
- а) форма теперішнього часу;
  - б) неозначена форма дієслова;
  - в) безособова форма дієслова.

Постав дієслова **вимив, написала, йшли, росте** у початковій формі.

---

3. Дієслова є таких видів:
- а) перехідного й неперехідного;
  - б) дійсного, умовного й наказового;
  - в) dokonаного й недokonаного.

Склади й запиши речення, визнач в ньому вид дієслів.

---

4. До I дієвідміни належать дієслова:
- а) писати, шити, жити, знати;
  - б) кричати, стояти, їсти, сидіти;
  - в) бігти, боятися, ревіти, вірити.

Визнач дієвідміну дієслів у реченні: «Та не однаково мені, як Україну злії люди присплять лукаві і в огні її окраденую збудять» (Т. Шевченко).

---

5. Дієслова змінюються за родами:
- а) у теперішньому часі;
  - б) у минулому часі;
  - в) у майбутньому часі.

Склади і запиши речення із дієсловами у минулому часі, визнач їх рід.

---

6. Не пишеться разом із дієсловами:
- а) не волити, не навідіти, не хтувати;
  - б) не гальмувати, не зустрітися, не сподіватися;
  - в) не вписуватися, не перечити, не збагнути.

Придумай 2 речення із дієсловами нездужати і не здужати. Поясни написання.

---

7. З ь (м'яким знаком) пишуться дієслова:

- а) граєш ся, збираєш ся, змагаєш ся;
- б) грают ся, збирают ся, змагают ся;
- в) граймо́с я, збирай ся, змагай ся.

Зроби звуко-буквений аналіз слова спиться.

---

8. Буква е (є) пишеться в особових закінченнях дієслів:

- а) люб ш, ход ш, нос ш;
- б) сид ш, весел шся, крич ш;
- в) кол ш, продовжу ш, засипа ш.

Зміни за особами дієслова: любити, плакати.

---

9. Запиши під диктовку.

Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, незрозуміле і зле, необдумане і нетактовне приносить біду. Словом можна вбити й оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу і безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмути-ти, викликати посмішку і сльозу, подарувати віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі.

В. Сухомлинський

Підкресли дієслова в неозначеній формі. Поясни їх спосіб творення.

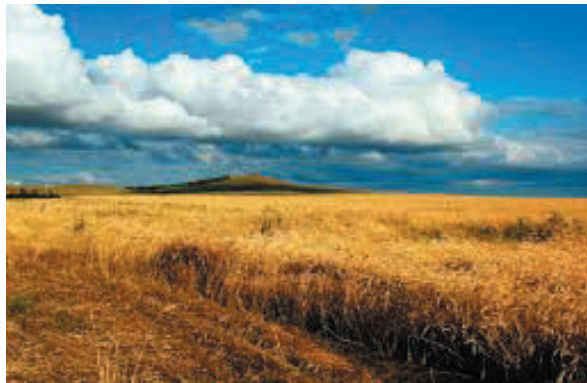
10. Прочитай текст. Випиши 2 дієслова і проаналізуй їх.

Зразок: Припадає – дієслово, початкова форма – припадати, неперехідне, недоконаний вид, дійсний спосіб, теперішній час, III особа однини, I дієвідміна, префіксальний спосіб творення, у реченні – присудок.

Серпень

В народі серпень називають хлібосодем, жнивнем. Жнива в цей час у повному розпалі. В народі кажуть, якщо 1 серпня немає дощу, то суха погода часто встановлюється на шість тижнів. З 14 серпня (Спасівка) починаються проводи літа, залишають свої гнізда і відлітають у теплі краї ластівки і стрижі. Бджоли перестають носити взяток – настає пора холодних рос.

На 19 серпня припадає свято Преображення. За Біблійним переданням, у цей день Ісус Христос взяв Петра, Якова й Іоанна, вивів їх на високу гору і преобразився перед ними, обличчя Його просіяло, як сонце, і одяг став білим.

З календаря

Доброта і щирість

Будова тексту

Рання осінь

Дні коротшають потроху,
Вицвіта міжмарна просинь.
В край наш з дальньої дороги
Завітала рання осінь.

В. Кочевський

Поділяються на чотири відміння

Іменник
Мова і мовлення
Спілкування через текст
Нахаба (Я. Стельмах)
Оповідання. Опис. Портрет
Літературне читання

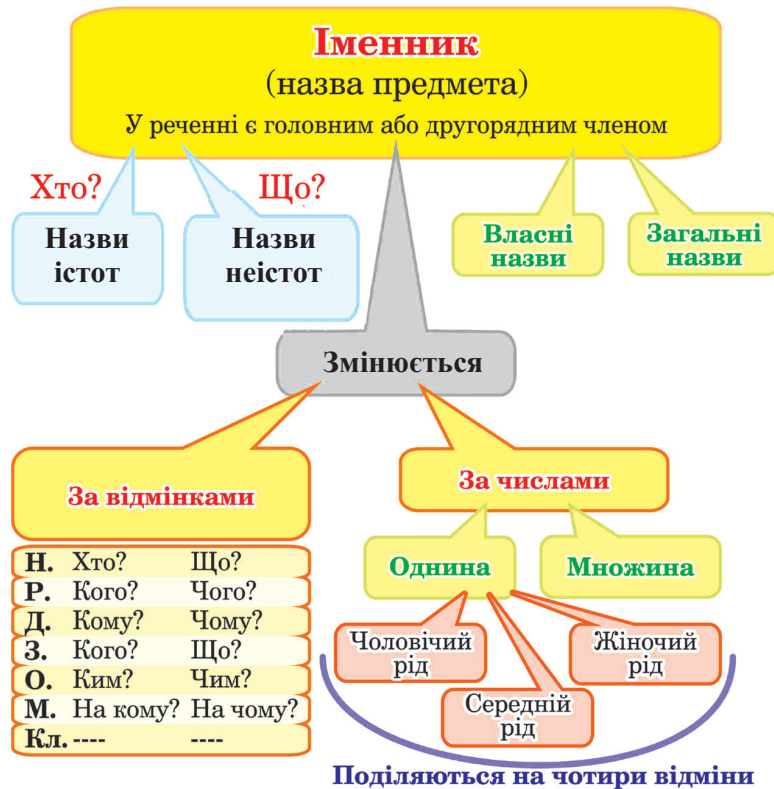

Іменник

Іменник як частина мови

- Розглянь схему. Що відомо тобі про іменник з початкових класів? Що нового ти дізнався зі схеми?

Запам'ятай! Іменник – частина мови, що означає назву предмета і відповідає на питання *хто?* *що?* Початкова форма іменника – це форма називного відмінка.

- Склади за допомогою малюнка невеликий твір-розповідь та запиши його. Підкресли іменники, усно визнач їх рід.

- ▶ Прослухай прочитаний учителем текст. Випиши іменники.

Книжка – джерело знання Про книжку людина склала багато загадок, приказок, прислів'їв. Кожна людина все життя своє крокує з книжкою. Дитина ще не ходить до школи, а вже з книжкою. Дорослі читають їй книжечки. Ось ти пішов до школи, і кожного дня у твоїх руках книжка.

Люби і бережи книжку. Обгорни книжку чистим папером. Перед читанням вимий руки, клади книжку на чистий стіл. Бережно перегортай сторінки книжки, не загинай їх.

- ▶ Ставлення учнів твого класу до книг.
- ▶ Стан підручників сусіда по парті.

Довідка

Поняття «предмети» означає:

назви людей і тварин	білка, лев, дитина, Івась
назви рослин	малина, сосна, трава
назви речей	ранець, дошка, олівець
назви явищ природи	дощ, сніг, роса, мороз
назви суспільних явищ	нація, революція, державність
назви організацій, установ	школа, університет, офіс
назви почуттів	горе, радість, жаль, захоплення
географічні назви	Дніпро, Карпати, Європа
астрономічні назви	комета, сузір'я, Марс
назви книжок, журналів, кораблів	газета «Час», журнал «Дзвоник», корабель «Удача»
назви якостей	зелень, працьовитість, хоробрість
назви кількостей	п'ятірка, сотня, одиниця, десяток
назви дій	сівба, змагання, молотьба

- ▶ Знайди іменники, за допомогою таблиці та визнач, які поняття вони називають.

Покинуте кошеня

Хтось виніс із хати маленьке сіре кошенятко й пустив його на дорогу. Сидить кошеня та й нявчить. Бо хоче додому, до матусі. Проходять люди, дивляться на кошеня. Хто сумно хитає головою, хто сміється. Хто жаліє: бідне кошенятко, та й іде собі.

Настав вечір. Зайшло сонце. Страшно стало кошеняткові.

Притулилося воно до куща та й сидить – тремтить. Поверталась із школи маленька Наталочка. Чує – нявчить кошеня. Вона не сказала ні слова, а взяла кошеня й понесла додому. Пригорнулося кошенятко до дівчинки. Замуркотіло. Раде-радісіньке.

В. Сухомлинський

Запам'ятай!

Іменники в реченні можуть виступати в ролі головних і другорядних членів.

Підмет: *Книга лежить на столі.*

Присудок: *Чоловік – не птиця, Катря – не голубка.*

Додатки: *Балаш одказував старостам ні те ні се. Діти не тільки читають книги...*

Обставина: *Білий сніг ліг на поле.*

- ▶ Прочитай висловлювання видатних людей про книгу. Випиши іменники, ставлячи їх у початковій формі. Визнач їх рід. З'ясуй синтаксичну роль кожного іменника в реченні.

1. Книги – мов ріки, які наповнюють собою увесь світ: це джерело мудрості; в книгах – бездонна глибина; ми ними втішаємося в печалі, у книгах – світло мудрості (*Ярослав Мудрий, кийвський князь*).

2. Книги – морська глибина. Хто в них пірне аж до дна, той, хоч і труду мав досить, дивні перли виносить (*І. Франко*).

3. Книга – найкращий співрозмовник, вона – найкращий товариш і приємний гість... (*Аль-Джахізі, арабський письменник*)

У ролі яких членів речення може виступати іменник?

- ▶ Перепиши речення та підкресли іменники.

Рання осінь

Дні коротшають потроху,
Вицвіта міжмарна просинь.
В край наш з дальньої дороги
Завітала рання осінь.

Йшла по лісу – не забула:
Під пеньки грибів сипнула,
Розтрусила кошик глоду –
Ти не їв такого зроду!

В. Кочевський

Іменники, що означають назви істот і неістот,
загальні і власні назви

- ▶ Які іменники відповідають на питання *хто?* Які – на питання *що?* Наведи приклади за малюнком.

- ▶ Запиши спочатку іменники – назви істот, а потім – неістот. Склади із двома іменниками (на вибір) речення.

Земля, сонце, мурашка, пісня, соловей, життя, рибина, натхнення, мікроб, троянда, колібрі, картина, веснянка, краб, богатир, переможець, перемога.

- ▶ Іменники: депутати, делегати, українці, школярі, хлібороби – належать до назв істот.

Запам'ятай! Загальна назва – це узагальнене найменування предмета, який належить до певного класу назв, тобто до назв людей, тварин, географічних об'єктів, речей, явищ. Наприклад: *береги, верба, комиші, хлопці-пастухи, горб.*

- ▶ Прочитай текст мовчки. Попрацюйте за варіантами: I варіант – I абзац. II варіант – II абзац. Спиши (I або II абзац), підкресли іменники, визнач, що вони означають: назву істоти чи неістоти, власну чи загальну.

Про болото Мочар

На території сучасної Берегівщини було колись величезне болото з досить страхотливою назвою – Чорний Мочар. Через недосконалість техніки його довго не могли пристосувати до потреб сільського господарства, але вже у 1878 році почалося інтенсивне осушення Чорного Мочара, що займав тоді 14 тисяч гектарів. Одним із його залишків тепер є озеро Дідово, яке утворилося на місці колишнього болота та кар'єру.

Саме про цю водойму місцеве населення зберігає чи не найтаємничішу історію, яка переходить з вуст у уста. Як стверджують старожили, в озері водиться величезний «чорний змії», який має довгу шию та товстий тулуб. Часто під час нічних купань в озері зникають люди, яких потім ніхто не знаходить. Кажуть, що це його робота. Можливо, легенда про змія ще чекає на своїх дослідників. Чи не має «чорний змії» з озера Дідово якихось родинних відносин з чудовиськом із шотландського озера Лох-Несс?..

За народними переказами

Мова і мовлення

- ▶ Прочитай виразно текст та вибірково перекажи його.

Мови – дивна дивина

Було це давно, ще за старої Австрії в далекому 1916 році. У купе вагона 1-го класу швидкого поїзда «Львів–Відень» їхали чотири пасажири: англієць, німець, італієць і українець, відомий львівський юрист Богдан Костів. Балачки велися навколо різних проблем і тем, нарешті заговорили про мови: чия мова краща і котрій із них належить світове майбутнє. Першим заговорив англієць.

Англієць. Англійська мова – це мова Шекспіра, Байрона, Діккенса, Ньютона, Дарвіна. Безумовно, англійській мові належить світове майбутнє.

Німець. Ні в якому разі. Німецька мова – це мова двох великих імперій: Великонімецьчини й Австрії, які займають більше половини Європи. Це мова філософії, техніки, армії, медицини, мова Шіллера, Гегеля, Канта, Вагнера, Гете, Гейне. І тому, безперечно, німецька мова претендує на світове панування.

Італієць. Панове, ви обидва не маєте рації. Італійська мова – це мова сонячної Італії, мова музики й кохання. Мелодійною італійською мовою написані кращі твори епохи Відродження, твори Данте, Боккаччо, Петрарки, лібрето знаменитих опер Верді, Пучіні, Россіні, Доніцетті. Тому італійська мова має бути провідною в світі.

Українець. Я також міг би сказати, що моя рідна мова – це мова незрівнянного Котляревського, мова геніального Шевченка. Це лірична мова кращої з кращих поетес світу – Лесі Українки, мова нашого філософа – мислителя Франка, який вільно володів 14 мовами, в тому числі й названими тут. Нашою мовою звучить понад 300 тис. народних пісень, тобто більше, ніж у вас усіх разом узятих. Я можу назвати ще багато славних імен свого народу, проте вашим шляхом не піду. Ви ж, по суті, нічого не сказали про багатство й можливість своїх мов. А могли б ви своїми словами написати невеличке оповідання, в якому б усі слова починалися з однакової літери?

Всі. Ні, ні, ні. Це неможливо.

Українець. Це у вас неможливо, а нашою мовою це зовсім просто. (Звертається до німця). Назвіть будь-яку літеру.

Німець. Нехай буде літера «п».

Українець. Добре. Оповідання називається «Перший поцілунок».

Популярному перемишльському поету Павлу Петровичу Подільчаку поштою прийшло приємне повідомлення. «Приїздить, Павле Петровичу, – писав поважний правитель Підгорецького повіту Полікарп Паскевич, – погостюєте, повеселитесь». Павло Петрович поспішив, прибув першим поїздом. Підгорецький палац Паскевичів привітно прийняв приїжджого поета. Потім під'їхали поважні персони – приятелі Паскевичів. Посадили Павла Петровича поряд із панночкою – премилою Поліною. Поговорили про політику, погоду. Павло Петрович прочитав пречудові поезії. Поліна Полікарпівна пограла прекрасні полонези, прелюдії. Поспівали пісень, потанцювали падеспан, польку. Прийшла пора – попросили пообідати.

Принесли печених поросят, приправлених перцем півників, пахучих паляниць, печінковий паштет, пухких пампушок під печеричною підливою, пирогів, підсмажених пляцків.

Потім Поліна попросила прогулятися підгорецьким парком, помилуватися природою, послухати пташиних переспівів.

Порослий папороттю прадавній парк подарував приємну прохолоду. Повітря п'янило принадними пахощами.

Побродивши по парку, пара присіла під порослим плющем платаном. Посиділи, помріяли, пошепталися, пригорнулися. Прозвучав перший поцілунок. Прощай, парубоче привілля. Прийдеться поетові приймакувати.

Автор. У купе заплодували. Усі визнали, що милозвучна, багата українська мова житиме вічно. Та зазнайкуватий німець ніяк не міг примиритися з тим, що програв.

Німець. А коли б я назвав іншу букву? Наприклад, букву «с».

Українець. Гарзд, хай буде «с». Своєю мовою я можу створити не лише оповідання, а навіть вірш, у якому всі слова починатимуться літерою «с»:

Самотній сад

Сипле, стелиться сад самотній, Сонно сиплються сніжинки,
Сірий смуток – срібний сніг, Струмись столено сичить.
Сумно стогне сонний струмінь, Стихли струни, стихли співи,
Серце слуха скорбний сміх. Срібні співи серенад,
Серед саду страх сіріє, Срібно стеляться сніжинки –
Сад солодкий спокій снить, Спить самотній сад.

Англієць та італієць. Геніально. Незрівнянно.

Автор. Потім усі замовкли. Говорити вже не було потреби.

З журналу

1. Перекажи ту частину тексту, в якій говориться про багатство й красу української мови. Що це, монолог чи діалог?

2. Яке місце займає твоя рідна мова серед мов світу ?

3. У чому краса і багатство української мови? Аргументуй словами з тексту.

► Важливість кожної з мов, про які йдеться у тексті.

Як працювати над вибіркоким переказом

1. Прочитай текст, з'ясуй значення незнайомих слів,. 2. Визнач тему й головну думку тексту.

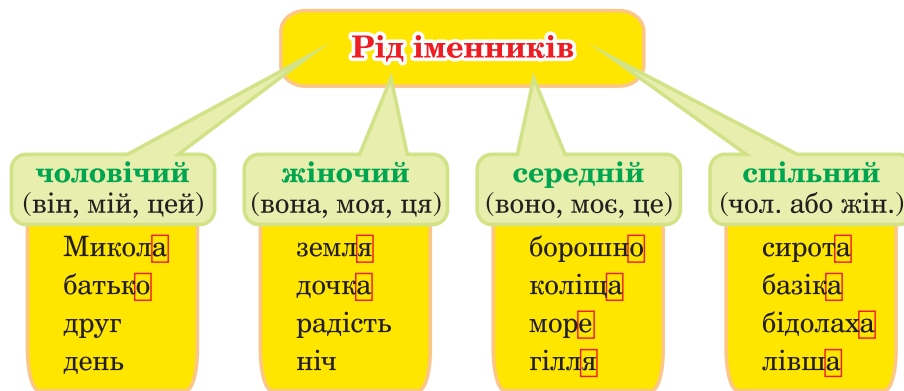
3. Вибирай тільки той матеріал, який необхідний для розкриття теми.

4. Визнач тип мовлення.

5. Продумай план переказу.

Рід іменників. Іменники спільного роду

- ▶ Випиши іменники у три колонки: чоловічого роду, жіночого та середнього.

Зірка, небо, айстра, лимон, день, ніч, зерно, місяць, трактор, машина, телефон, монітор, озеро, радість, обличчя, обрій.

- ▶ Виразно прочитай вірш. Випиши іменники і визнач їх рід.

Цей ліс живий. У нього добрі очі.
Шумлять вітри у нього в голові.
Старезні пні, кошлаті поторочі,
Літопис тиші пишуть у траві.
Малі озерця блискають незлісно,
Колише хмара стомлені громи.
Поїдемо поговорити з лісом,
А вже тоді я можу і з людьми.

Л. Костенко

- ▶ До поданих іменників чоловічого роду добери відповідні іменники жіночого роду. Запиши їх пари.

Робітник, кравець, учитель, вовк, лис, слон, француз, українець, майстер.

- ▶ Перепиши речення, вставляючи пропущені закінчення. Поясни узгодження в роді.

1. Настав вечір. Настала ніч. Хорош літн ніч. 2. На кручі сад – як хмара біл . 3. Наді мною дзвенить хвойн ліс. 4. Настав довгождан ранок. 5. Люблю матус , батьк люблю, люблю хатинк рідну свою, і рідну школ , і вчителів, село, де вперше сонце зустрів. 6. Прошли рок . 7. Зістарився батьк .

- ▶ Розкажи про своє ставлення до батьків. Перепиши текст, підкресли іменники і визнач їх рід.

Будьте добрими дітьми

Будьте добрими дітьми своїх батьків і матерів... Що означає бути добрим сином, доброю дочкою? Це означає приносити в сім'ю тільки мир і спокій, радість і щастя. Не приносити тривоги, горя, прикrostі, ганьби. Не допустити, щоб старість батька і матері була отруєна твоєю ганебною поведінкою. Турбота про мир і спокій у сім'ї, про радість і щастя батьків повинна стати головним бажанням твого життя.

В. Сухомлинський

Запам'ятай! В українській мові є іменники, що можуть бути і чоловічого, і жіночого роду – це іменники спільного роду. Для них характерне закінчення *-а*. Наприклад: *цей староста і ця староста; цей листоноша і ця листоноша; цей сирота і ця сирота; цей нездара і ця нездара і т.д.*

- ▶ Знайди іменники спільного роду, запиши їх.
  1. Базіка бреше, коли схоче, брехнею рот собі лоскоче. Хоч він і гострий на язик, а сам заїка із заїк (*С. Брант*).
  2. Гляньте, як працює, бідолаха, аж язик висолопив (*І. Нечуй-Левицький*).
  3. Непосида сойка метушиться, дбає про запаси для зими (*Є. Гуцало*).
- ▶ Іменники *сирота, листоноша, ледацюга, соня, гуляка, нероба* – спільного роду. Склади з ними речення.
- ▶ З іменниками спільного роду склади речення так, щоб в одному реченні це слово було вжито в чоловічому роді, а в другому реченні – у жіночому.
Листоноша, роботяга, непосида, недотепа.

Запам'ятай! Іменники чоловічого роду, які означають професію, жіночих відповідників не мають, але вживаються і для осіб жіночої статі. Наприклад: *ректор Оксана Сергіївна, офіс-менеджер Єлизавета*.

- ▶ Прочитай слова. До якого роду вони належать? Склади речення з чотирьма іменниками (на вибір).
Наприклад: Марія Іванівна – доктор наук.
Академік, адмірал, суддя, майор, інженер, педагог, професор, вчений, кандидат, президент, доктор, декан, редактор, ректор, коректор, адвокат, шофер.

Число іменників. Іменники, що мають форму тільки однини або тільки множини (загальне ознайомлення)

Запам'ятай! Не всі іменники в українській мові мають форми обох чисел. Деякі слова вживаються тільки в однині (*любов, молоко, сіно і т. д.*), іншим властива лише форма множини (*труднощі, сани, ножиці тощо*).

► Розглянь схеми. Визнач самостійно правила, які іменники вживаються лише в однині, а які – лише у множині.

► Запиши іменники у множині.

Книжка, парта, стілець, ручка, учень, школяр, вікно, м'яч, виделка, пісня, земля, країна.

► Перепиши речення, підкресли в них граматичні основи. Визнач тип речення (за будовою).

1. Хмара небо криє, сонечко не блисне (*П. Грабовський*). 2. Великі хмари холодом нагусли, червоне листя падає в гаю (*Л. Костенко*). 3. Облітав журавель сто морів, сто земель. Як на крило лягають журавлі, я чую голос рідної землі (*Л. Тендюк*). ►

Які дві форми числа має більшість іменників?

► Запиши подані іменники у три колонки:

Однина і множина

Тільки однина

Тільки множина

Україна, мідь, мед, іменини, двері, Жуляни, учень, нафта, заробітки, вікно, Донбас, хащі, ручка, боротьба, стіна, сукно, Львів, шафа, терези, молоко, джунглі, макарони, вермішель, бетон, вчитель, канікули.

► Прочитай вірш. Знайди іменники та визнач їх число.

Над Дніпром широким, вільним,
Де луги й степи цвіли,
Наші прадіди поляни
Оселились і жили.

Хлібороб робив у полі,
Пас пастух корів, овець,
З луком, з стрілами гнучкими
По лісах ходив ловець.

Пишно квітла Україна,
Повна всякого добра.
Як в раю, жили поляни
Понад хвилями Дніпра.

Олександр Олесь

Відмінки іменників. Кличний відмінок в українській мові

Назва відмінка	Скорочена назва	Питання	Приклади
Називний	Н.	хто? що?	сестра, парта
Родовий	Р.	кого? чого?	сестри, парти
Давальний	Д.	кому? чому?	сестрі, парті
Знахідний	З.	кого? що?	сестру, парту
Орудний	О.	ким? чим?	сестрою, партою
Місцевий	М.	на кому? на чому?	на сестрі, на парті
Кличний	К.		сестро, парто

Запам'ятай! Кличний відмінок – це відмінок, за допомогою якого ми звертаємося до певної особи чи до певного предмета.

- ▶ Перепиши, розкриваючи дужки. Постав іменники в кличній формі.
  1. Рости, рости, тополенька, все вгору та вгору. 2. Червона калина, чого в лузі гнешся?
  3. Стелися, барвінок, низенько. 4. Не рони, верба, сліз над водою.
- ▶ Постав іменники у формі кличного відмінка і запиши їх.

Мама, матуся, батько, татусь, брат, братик, сестра, сестриця, друг, товариш, приятель, пан, громада.
- ▶ Прочитай виразно вірш. Визнач його головну думку. Випиши виділені іменники, визнач їх рід, число і відмінок.

Наприклад: Батьківщина – жін. р., одн., Н. в. Батьківщина

«Що це є Батьківщина?» – раз питалась Оля, а батько радо відповів на це дитині:
 «Знай, Батьківщина – це ріка, що серед поля,
 поза селом, ген, попід лісом, тихо плине,
 це в саді нашому дерева, зілля, квіти,
 це на ланах пшениця золотокоса,
 це той, що віє з піль, пахучий теплий вітер,
 це на левадах скошена трава в покосах,
 це наші всі пісні і молитви щоденні,
 це рідна мова – скарб, якого ти не згубиш,
 це небо, синє вдень, а серед ночі темне,
 це, моя Олю, все, що ти так щиро любиш».

Б.-І. Антонич

- ▶ Чим для тебе є Батьківщина?

Називний відмінок становить початкову форму слова і є прямим. Усі інші відмінки – непрямі.

Вживання прийменників з відмінковими формами іменників

- ▶ Розглянь малюнок і скажи, які слова допомогли тобі визначити просторові зв'язки між предметами.

- ▶ Утвори словосполучення і з'ясуй, чи вони мають однакове значення.
  1. Поскласти на / у / під / за / біля сумку.
  2. Сховати на / біля / під / за / у шафі.
  3. Почепити над / за / під / перед вікном.
- ▶ Прочитай словосполучення та зверни увагу на виділені слова (прийменники). Перепиши їх.

Без мене, біля вікна, від мами, до друзів, для письма, попри нього, після обіду, навколо мене, через нього, з-за пазухи, з-під дна, про бабусю, крізь небо, через дорогу, при дорозі, на стіні, в ліс, над нами, перед Вами, під столом, по воду.
- ▶ Подумай та з'ясуй, з яким відмінком іменника були вжиті прийменники.
  1. Навколо хати було тихо.
  2. Вночі було морозно.
  3. Тече вода з-під явора яром на долину (Т. Шевченко).
  4. Я вірші став писати під вечір золотий (В. Сосюра).
  5. Він жив самотньо, не маючи й межі хлопцями приятелів (М. Коцюбинський).
- ▶ Прочитай словосполучення і з'ясуй, з яким відмінком вживається прийменник з (*із, зі, зо*).

Зійшов із місця, іграшки з паперу, хліб із салом, робота з помилками, уривок з оповідання, вийшов із магазину, мати з сином, Іван із Панасом, прочитав книжок зо п'ять, книжка з малюнками, учень зі знанням мови.
- ▶ Перепиши речення та постав запитання до іменників.
  1. В нас і саду, й винограду море є.
  2. Хто в темряву дивиться, той до світа кривиться (Народна творчість).
  3. Правда і в огні не згорить, і в воді не втоне (Народна творчість).
  4. Я відпочивав під вечір.
  5. Десь із-за гір, із-за лісів має зійти сповнений нічної величі місяць (Народна творчість).

- ▶ Відгадай загадки і визнач, з яким відмінком іменника вжиті прийменники.

1. Ішли юрбою: мама з дочкою, чоловік із дружиною, дочка із батьком, теща з зятем та бабуся з онучкою. Скільки їх ішло? 2. У Наталі стільки ж сестер, скільки й братів, а у її брата сестер утричі більше, ніж братів. Скільки сестер має Наталя?

- ▶ Перепиши вірш, узгоджуючи іменники з відмінковими формами виділених слів.

Змайстрував мені братик Гриць
Гарну хаточку для **птиці**.
Он на **дерево** вона,
У **сад** біля **вікно**.

- ▶ Склади усну розповідь про своє місто (село), вживаючи у мовленні іменники-власні назви.

- ▶ Прочитай текст та знайди прийменники.

Півень і свиня

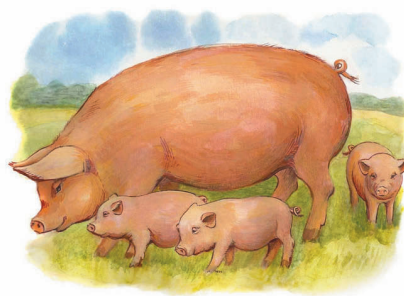
Казка-байка

Одного разу півень Когутик скликав всіх домашніх птахів, які жили на подвір'ї, від жовтодзьобих курчат, каченят і гусенят до старого індика, «дідуса Охрима» і запропонував їм: – Шановні птахи! Мені надоїло таке монотонне життя, давайте організуємо великий хор, я буду вашим диригентом, а після того влаштуємо такий концерт, що навіть лісові птахи заздритимуть нам. – Згода, згода!.. Організуємо, організуємо!.. Будь нашим диригентом, Пане Когутику! – зраділи птахи такий пропозиції. – Від завтра починаємо репетиції! – наказав півень. – Від завтра, від завтра!.. – повторили птахи.

Хіба можна відмовитись співати в хорі, яким керує сам півень. Звичайно, погодилися усі, бо, що правда – то правда, такого музиканта як півень не знайдеш. Поділилися вони на чотири голоси і почали репетиції.

Через якийсь час, коли вже співали досить добре, вирішили влаштувати концерт. Зробили в своєму курятнику велику сцену, прикрасили її гарно різними квітами, зеленим листячком і запросили гостей на концерт: собачку Бурка, котика Мурка, зайчиків Санька і Панька, ягнятко Букалайку і козенячко Тимку. А півень запросив як почесного гостя свиню Гацю, якій забронював найкраще глядацьке місце в курятнику, навіть свіжої соломи їй постелив. Почався концерт. Пісні лунали, публіка аплодувала, тільки свиня Гаця, як побачила в кутику всякого зерна – кукурудзи, пшениці, ячменю та жита, – подалася туди і почала собі смачно їсти, не звертаючи жодної уваги на артистів, які старалися з усіх сил. Коли стихли останні оплески, півень-диригент підійшов до своєї почесної гості і запитав: – Ну як, сподобалось?.. – Щого-щого? – щогикнула свиня. – Питаю: як вам сподобалось? – Трохи сухе, але досить смачне! – відповіла свиня Гаця, доїдаючи смачну кукурудзу. Птахи залишились того дня голодні і вирішили, що більше не запрошуватимуть свині на концерт. – Свиня – свинею, навіть на концерті! – зітхнув півень і, махнувши крилом, вийшов з курника, щоб не бачити її.

- ▶ Обмін думками.

Письмовий твір-роздум на основі власних спостережень

- ▶ Прочитай текст. Визнач його стиль і тип мовлення. Аргументуй свою відповідь.

Нелегко вирощувати хліб

Хай жнива й не були легкими, усе ж хлібороби ставилися до них з особливою шанобою і предковічною святістю. Удень і вночі, в будень і свята, спекотливу днину чи сльоту – від зорі до зорі несе в полі свою трудову вахту господар землі. Про це має знати й пам'ятати кожен, коли, збираючись на роботу, відкраєє до сніданку з духмяної паляниці свіжу скибку, частує гостей за святковим столом чи лаштується в далеку дорогу, кладучи в похідну валізу полудник з окрайцем хліба.

Нелегко, ой, як нелегко вирощувати хліб. Засмаглий на вітрах, обмитий дощами, вистражданий у весняних заморозках, зігрітий не тільки спекотним сонцем, але й досвітковою зорею – невсипущою працею хлібороба, він дарує нам радість, статок, щастя, силу, пісню.

За В. Скуратівським

1. Яка основна думка цього тексту? 2. Чи збігається головна думка тексту з його назвою? 3. Прочитай, як хлібороби ставилися до жнив. 4. Поясни, як ти розумієш зміст виділеного речення. 5. Про що кожен із нас має пам'ятати? 6. Прочитай виразно останній абзац тексту.

Як працювати над твором-роздумом на основі власних спостережень

1. Визнач тему й головну думку твору.
  2. Спостерігай уважно за всім, про що ти збираєшся писати.
  3. Виділи найголовніше.
  4. Запиши стисло основне.
  5. Вибери вирази, слова, словосполучення.
  6. Зроби порівняння.
  7. Оформи ілюстративний матеріал (таблиці, малюнки, схеми).
- ▶ На основі власних спостережень склади твір-роздум на тему «Не кидай хліба: він – святий». Запиши його.
  - ▶ Розглянь малюнок. Чи доводилося тобі бувати на екскурсії на хлібозаводі? Чому, на твою думку, свіжоспечені паляниці такі рум'яні і духмяні? Як пекар має ставитися до своєї професії, щоб його хліб був завжди смачним?
  - ▶ Чому хліб називають святим? Чому кажуть «Хліб – усьому голова»?
  - ▶ Які ще твори, прислів'я та приказки про хліб та працю хлібороба ти знаєш?
  - ▶ Чи доводилося тобі бути свідком того, що у школі чи на вулиці кидали хліб?
  - ▶ Чи готовий ти поділитися шматком хліба з тим, хто його не має?
  - ▶ Як ти розумієш речення: **Не кидай хліба: він – святий.**

Типи відмін іменників

- Провідмінняй на дошці іменники. Зверни увагу на закінчення.

Батько, вчитель, ім'я, осінь, земля, дівчина, мати.

Запам'ятай! За відмінковими закінченнями, а також за характером основи іменники української мови поділяються на чотири групи, що називаються відмінами.

Відміна	Рід	Група	Приклади
I	Жіночий Чоловічий Спільний	тверда	робота, Оксана, книга, Микола, трудяга
		м'яка	земля, подія, Ілля, суддя
		мішана	межа, круча, тиша, груша, листоноша
II	Чоловічий Середній	тверда	батько, Петро, село, око, сир, мир, двір, комар, диктатор, абажур
		м'яка	кінь, бій, край, завдання, життя
		мішана	море (моря), лікар (лікаря), вівчар (вівчаря), пустир (пустиря)
III	Жіночий	–	ніч, кров, тінь, сіль, повість, любов, мати
IV	Середній	–	ім'я (імені) курча (курчати) теля (теляти)

- Спиши, розподіляючи іменники у 4 колонки за відмінами. Підкресли орфограми у словах та поясни їх написання.

Казка, стежка, шибка, вокзал, ліс, верховіття, молодь, товариш, площа, розповідь, бесіда, осінь, крамниця, листопад, селище, роль, рояль, сцена.

Відмінювання іменників I-ої відміни

Запам'ятай! До першої відміни належать іменники жіночого, чоловічого і спільного роду з закінченням *-а, -я*.

Відм.	Однина		Множина	
Н.	сестра	рука	сестри	руки
Р.	сестри	руки	сестер	рук
Д.	сестри	руці	сестрам	рукам
З.	сестру	руку	сестер	руки
О.	сестрою	рукою	сестрами	руками
М.	(на) сестри	(у) руці	(на) сестрах	(у) руках
К.	сестро!	руко!	сестри!	руки!

М'яка група

Відм.	Однина		Множина	
Н.	пісн ^я	наді ^я	пісн ^і	наді ^ї
Р.	пісн ^і	наді ^ї	пісень	наді ^ї
Д.	пісн ^і	наді ^ї	пісн ^{ям}	наді ^{ям}
З.	пісн ^ю	наді ^ю	пісн ^і	наді ^ї
О.	пісн ^{єю}	наді ^{єю}	пісн ^{ями}	наді ^{ями}
М.	(у) пісн ^і	(у) наді ^ї	(у) пісн ^{ях}	(у) наді ^{ях}
К.	пісн ^{є!}	наді ^{є!}	пісн ^{і!}	наді ^{ї!}

Мішана група

Відм.	Однина		Множина	
Н.	миш ^а	круч ^а	миш ^і	круч ^і
Р.	миш ^і	круч ^і	миш ^{ей}	круч
Д.	миш ^і	круч ^і	миш ^{ам}	круч ^{ам}
З.	миш ^у	круч ^у	миш ^{ей}	круч ^і
О.	миш ^{єю}	круч ^{єю}	миш ^{ами}	круч ^{ами}
М.	(на) миш ^і	(на) круч ^і	(на) миш ^{ах}	(на) круч ^{ах}
К.	миш ^{о!}	круч ^{є!}	миш ^{і!}	круч ^{і!}

В орудному відмінку однини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення *-ю*, а м'якої – *-єю, -єю*.

- ▶ Провідміняй іменники вишня, груша, калина. Виділи відмінкові закінчення.
- ▶ Від чого залежать закінчення іменників І-ої відміни?
- ▶ Знайди іменники першої відміни, визнач їх групу.

Скресла крига, пройшла. Шумить Дніпро, сивіє і чорніє, плескає в береги. Розвивається верба, зеленіють комиші.

Зацвіли вишні, прокувала сива зозуля. Прослався зелений барвінок, голубо зацвів, повився горобиний синій ряс, розрослась зелена рута.

За Марком Вовчком

- ▶ Перепиши вірш, вставляючи пропущені закінчення в іменниках І-ої відміни. Визнач, у якому відмінку вони стоять.

Людської треба доброт,
Щоб цвіт з'явився на калин,
Щоб ночі в ранок перейти,
Щоб соловейко тьохкав, – нині
Природ, звірові, людин
Людської треба доброт.

В. Романюк

- ▶ Знайди в тексті на ст. 71 у 3-му абзаці всі іменники. Визнач відмінок.

Щоб ночі в ранок перейти,
Щоб соловейко тьохкав, – нині
Природ , звірові, людин
Людської треба доброт .

Сприймаю інформацію

Відмінювання іменників II-ої відміни

Запам'ятай!

До другої відміни належать іменники чоловічого роду з нульовим закінченням або на *о* та іменники середнього роду на *о*, *е*, *я*.

Тверда група

Чоловічий рід

Відм.	Однина		Множина	
Н.	стіл	батьк ^о	стол ^и	батьк ^и
Р.	стол ^а	батьк ^а	стол ^{ів}	батьк ^{ів}
Д.	стол ^у (ові)	батьк ^{ові} (у)	стол ^{ам}	батьк ^{ам}
З.	стіл (стол ^а)	батьк ^а	стол ^и	батьк ^{ів}
О.	стол ^{ом}	батьк ^{ом}	стол ^{ами}	батьк ^{ами}
М.	(на) стол ^і	(на) батьк ^{ові} (у)	(на) стол ^{ах}	(на) батьк ^{ах}
К.	стол ^{е!}	батьк ^{у!}	стол ^{и!}	батьк ^{и!}

Середній рід

Відм.	Однина		Множина	
Н.	сел ^о	слов ^о	села ^а	слова ^а
Р.	села ^а	слова ^а	сіл	слів
Д.	сел ^у	слов ^у	села ^{ам}	слова ^{ам}
З.	сел ^о	слов ^о	села ^а	слова ^а
О.	сел ^{ом}	слов ^{ом}	села ^{ами}	слова ^{ами}
М.	(на) сел ^і	(у) слов ^і	(на) села ^{ах}	(у) слова ^{ах}
К.	сел ^{о!}	слов ^{о!}	села ^{а!}	слова ^{а!}

М'яка група

Чоловічий рід

Відм.	Однина		Множина	
Н.	хлопець	край	хлопц ^і	край ^і
Р.	хлопц ^я	край ^ю	хлопц ^{ів}	край ^{ів}
Д.	хлопц ^{єві} (ю)	край ^ю (єві)	хлопц ^{ям}	край ^{ям}
З.	хлопц ^я	край	хлопц ^{ів}	край ^і
О.	хлопц ^{ем}	край ^{ем}	хлопц ^{ями}	край ^{ями}
М.	(на) хлопц ^{єві} (ю)	(у) край ^ю (єві)	(на) хлопц ^{ях}	(у) край ^{ях}
К.	хлопч ^{е!} хлопц ^{ю!}	край ^{ю!}	хлопц ^{і!}	край ^{і!}

Середній рід

Відм.	Однина		Множина	
Н.	серц ^є	питанн ^я	серця ^я	питанн ^я
Р.	серця ^я	питанн ^я	сердець (серць)	питань
Д.	серцю ^ю	питанн ^ю	серця ^{ям}	питанн ^{ям}
З.	серц ^є	питанн ^я	серця ^я	питанн ^я
О.	серц ^{ем}	питанн ^{ям}	серця ^{ями}	питанн ^{ями}
М.	(у) серц ^і	(у) питанн ^і	(у) серця ^{ях}	(у) питанн ^{ях}
К.	серц ^{є!}	питанн ^{я!}	серця ^{я!}	питанн ^{я!}

Зверни увагу! Серед іменників, що закінчуються на -р, слова лікар, воротар, козир, секретар належать до м'якої групи, а слова газетяр, каменяр, муляр, школяр – до мішаної групи.

Мішана група

Відм.	Чоловічий рід		Середній рід	
	Однина	Множина	Однина	Множина
Н.	м'яч	м'яч ^і	днищ ^е	днищ ^а
Р.	м'яч ^а	м'яч ^{ів}	днищ ^а	днищ
Д.	м'яч ^у (еві)	м'яч ^{ам}	днищ ^у	днищ ^{ам}
З.	м'яч ^(а)	м'яч ^і	днищ ^е	днищ ^а
О.	м'яч ^{ем}	м'яч ^{ами}	днищ ^{ем}	днищ ^{ами}
М.	(на) м'яч ^і	(на) м'яч ^{ах}	(на) днищ ^і (у)	(на) днищ ^{ах}
К.	м'яч ^{е!}	м'яч ^{і!}	днищ ^{е!}	днищ ^{а!}

- ▶ Запиши іменники II-ої відміни у три колонки: тверда, м'яка, мішана.

Син, товариш, край, берег, озеро, Дніпро, меч, ніж, плече, серце, батько, плащ, куш, жабурина, питання.

- ▶ Пригадай, з якого оповідання цей уривок. Перепиши, підкресли іменники II-ої відміни, визнач, до якої групи вони належать. Усно поясни написання іменників власних назв.

...Одного вечора Кривенька не повернулася на ферму. Не було її й наступного дня, не було цілий тиждень. «Пропала моя сердечка», – з жалем подумала баба Ганя. Та якось в обід, у найбільшу спеку, коли всі качки купалися на річці, стара почула під вікном сторожки зна-

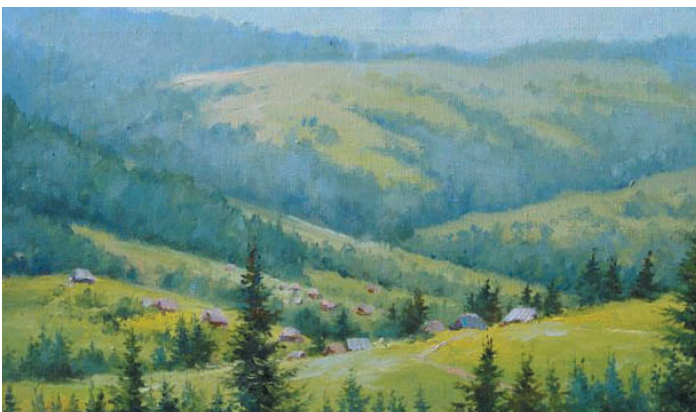
В. Близнець

- ▶ Серед усіх іменників у тексті є іменник спільного роду. Назви його.

Деякі іменники II-ої відміни у родовому відмінку однини можуть мати різні форми закінчень. Наприклад: двора і двору, моста і мосту, центра і центру.

- ▶ Запиши текст під диктовку. Підкресли іменники II-ої відміни, визнач відмінок. Добери назву до тексту.

Чудова і неповторна природа Гуцульщини, цього дивовижного поетичного куточка Карпат. У кожного, хто побував тут, він викликає щире захоплення, у людей, які вирости й живуть серед цієї казкової природи, – народжує в душі почуття прекрасного, прагнення внести красу в життя і побут. Художня довершеність, витончений смак, природне відчуття міри й гармонії в доборі кольорів – все це втілюється і в умінні побудувати хату, і в бажанні прикрасити свій побут. Гуцульщина здавна славиться народними умільцями – династіями різьбярів, гончарів, ткаць, вишивальниць. З покоління в покоління вони передають шану до прекрасного, свій хист і майстерність, любов до краси.

З журналу

Відмінювання іменників III-ої відміни

До третьої відміни належать іменники жіночого роду, які у називному відмінку однини закінчуються на твердий або м'який приголосний. Сюди належить також іменник *мати*.

Іменники третьої відміни не поділяються на групи.

Відм.	Однина		Множина	
Н.	ніч	мати	ночі	матері
Р.	ночі	матері	ночі	матерів
Д.	ночі	матері	ночам	матерям
З.	ніч	матір	ночі	матерів
О.	ніччю	матір'ю	ночами	матер'ями
М.	(у)ночі	(на)матері	(у)ночах	(на)матерях
К.	ночі!	матір!	ночі!	матері!

Запам'ятай! Іменник *мати* набуває під час відмінювання суфікса *-ер-*, *(-ір-)* в усіх відмінках однини і множини (крім називного та кличного).

► Провідмій іменники *сінь, любов, повість*. Відмінкові закінчення звір із таблицею.

Запам'ятай! В орудному відмінку однини іменники III-ої відміни мають лише закінчення *-ю*. Перед закінченням *-ю* м'які зубні і пом'якшені шиплячі зубні (*д, т, з, с, ц, л, п, ж, ч, ш*) між голосними у вимові подовжуються (на письмі – подвоюються). Наприклад: *сінь – сіллю, мазь – мазью, подорож – подорожжю*.

► Запиши іменники в орудному відмінку у три колонки: з подвоєними приголосними, без подвоєних приголосних, з апострофом. Поясни їх написання.

Тінь, ніч, гордість, радість, подорож, любов, кров, мати, зустріч, вартість, доповідь.

Запам'ятай! Після губних приголосних та *р* перед закінченням *-ю* в орудному відмінку іменників III відміни ставиться апостроф (*любов'ю, кров'ю, верф'ю, матір'ю*).

► Поясни, як ти розумієш ці приказки та прислів'я. Перепиши, дописуючи закінчення в орудному відмінку.

1. Магнітом притягнеш голку, а щирість – друга. 2. Дружба міцна відстан. 3. Злагоду розумом і любов тримають. 4. Сім'я міцна любов, а любов – вірність. 5. Не мовою, а сердечністю має відрізнятись людина від звіра. 6. Корову сіл приманюють, а людину – словом. 7. Батьком-матір не хвались, а хвались чест.

► Склади усну розповідь за змістом одного із виразів (за вибором).

► Прочитай вірш та визнач іменники III-ої відміни. Випиши їх та постав у орудному відмінку.

Життя і смерть звели до неба руки
І ждуть, що їх Господь благословить.
І вічність понад головами мчить –
Крізь день і ніч, крізь радості і муки.

В. Колодій

Відмінювання іменників IV-ої відміни

До четвертої відміни належать іменники середнього роду, що закінчуються на *-а*, *-я*, які при відмінюванні набувають суфіксів *-ат-*, *-ят-*, *-ен-*.

Іменники четвертої відміни не поділяються на групи.

Відм.	Однина	
Н.	курча ^а	ім'я ^я
Р.	курчат ^и	імен ^и (ім'я ^я)
Д.	курчат ^и	імен ^и
З.	курча ^а	ім'я ^я
О.	курчат ^{ам}	імен ^{ем} (ім'я ^{ям})
М.	(на) курчат ^и	(на) імен ^и
К.	курча ^а !	ім'я ^я !

Відм.	Множина	
Н.	курчат ^а	імен ^а
Р.	курчат	імен
Д.	курчат ^{ам}	імен ^{ам}
З.	курчат ^(а)	імен ^а
О.	курчат ^{ами}	імен ^{ами}
М.	(на) курчат ^{ах}	(на) імен ^{ах}
К.	курчат ^а !	імен ^а !

- ▶ Провідміняй іменники лоша, плем'я, козеня.
- ▶ Знайди іменники IV-ої відміни. За якими ознаками ти розпізнав їх?
  1. З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари.
  2. З того дня Чубарик старанно годував своє голуб'я (П. Смілянський).
  3. Прудкі пухнасті каченята, які народились на волі в дуплі, все пригортались до своєї матері (В. Близнець).
- ▶ Попрацюйте в групах, відмінюючи іменники. Поясніть, чим ви керувалися під час відмінювання тих чи інших слів.
  - 1 група: книга, груша, робітниця.
  - 2 група: місто, прізвище, обличчя.
  - 3 група: радість, любов, відповідь.
  - 4 група: дитя, ягня, теля.
- ▶ Перепиши уривок, підкресли іменники. Визнач відміну та відмінок кожного з них.

Темна нічка розливала навкруги чари і впивалась сяйвом свого улюбленця-місяця. Тихо-тихо було; тільки здалеку доносився гуркіт поїзда, що з'їхав на залізний міст на Красуні; вдалечині мигтіли вогники станції, і гострий, тонкий гудок паровоза порушував іноді урочисту тишу ночі.

За С. Черкасенком

- ▶ Постав іменники у формі кличного відмінка. Склади речення з двома іменниками у кличній формі.

Микола, Віруня, Галина, Галя, Зденик, Маруся, Марина, Ярема, Ласло, Дарина, Софія, Соня, Гафія, Ганна, Ольга, Євгенія Семенівна, Харитя, Людмила Герасимівна, Лідія Михайлівна.

Особливості відмінювання іменників, що вживаються тільки в множині

Запам'ятай!

У називному відмінку множини іменники мають закінчення

- **-и:** люди, діти, сани, Карпати;
- **-і (-ї):** radoці, двері, граблі, Гімалаї;
- **-а:** ворота, дрова, ясла;
- **-я:** вінця.

У родовому відмінку їм властиві закінчення

- **-ей:** людей, гусей, саней;
- **-ів (-їв):** зборів, штанів, окулярів, Гімалаїв;
- **нульове:** вил, воріт, ясел, конопель.

В орудному відмінку, крім звичайних закінчень

- **-ами:** сходами, зборами;
- **-ями:** вінцями, граблями,

вживається і

- **-ми:** людьми, саньми, сіньми, курми, дітьми;
- **паралельні закінчення -ми або -има, -ами:** ворітьми – воротами, штаньми – штанами, саньми – саями, грішми – грошима).

► Розглянь таблицю відмінювання іменників, які вживаються лише у множині, і порівняй їх із формами множини іменників I, II і III відмін.

► За зразком таблиці провідмій іменники двері, штани, дріжджі.

Н.	люди	коноплі	ворота	вінця
Р.	людей	конопель	воріт	вінець
Д.	людям	коноплям	воротам	вінцям
З.	людь	коноплі	ворота	вінця
О.	людьми	коноплями	ворітьми воротами	вінцями
М.	(у) людях	(у) коноплях	(у) воротах	(у) вінцях
К.	люди!	коноплі!	ворота!	вінця!
Н.	збори		Гімалаї	
Р.	зборів		Гімалаїв	
Д.	зборам		Гімалаям	
З.	збори		Гімалаї	
О.	зборами		Гімалаями	
М.	(на) зборах		(у) Гімалаях	
К.	збори		Гімалаї	

Запам'ятай!

Іменники, які вживаються тільки в множині, не належать до жодної відміни.

► Допоможи іменникам знайти потрібний відмінок. Виділи закінчення.

1. Аби ми були, а гроші будуть.
2. Від гроші усе лихе на світі.
3. Не знає гроші рахунку.
4. Гроші май, але про чорний день дбай.
5. Закону гроші не зламаєш.
6. Не в гроші щастя.

► Випиши іменники, що мають лише форму множини.

Дрова, дебати, вісті, ножиці, крихти, роки, канікули, птахи, лижі, землі, люди, дріжджі, табуни, квіти, книги.

Незмінювані іменники (загальне ознайомлення)

Запам'ятай! Незмінювані іменники не змінюють своїх форм за відмінками в однині чи множині, їхній відмінок можна визначати тільки зі змісту речення.

До незмінюваних іменників належать:

1. іншомовні іменники, що закінчуються на *-а, -е, -є, -і, -о, -у, -ю*: *ампула, боа, турне, кафе, фойє, колібрі, жури, авто, бюро, метро, радіо, інтерв'ю, меню*;
2. деякі іншомовні географічні назви: *Токіо, Чилі, Перу, Нікарагуа*;
3. деякі іншомовні прізвища, що закінчуються на голосний звук: *Гейне, Гюго, Дідро, Шоу*;
4. жіночі прізвища на *-о, -й* та приголосний: *Олена Івасюк, з Оленою Івасюк; Єва Кіш, до Єви Кіш*.

Рід незмінюваних іменників визначається так:

- загальні назви істот – чоловічого роду, наприклад: *поні, шимпанзе, колібрі, ему, фламінго*;
- неістоти – середнього роду, наприклад: *жабо, цунамі, трюмо, депо, сопрано, таксі, метро*;
- власні географічні назви – за загальною родовою назвою, наприклад: *Онта-ріо – озеро, сер. рід; Кутаїсі – місто, сер. рід; Хуанхе – річка, жін. рід*.
- складноскорочені слова – за родом головного слова у словосполученні, наприклад: *АЕС – атомна електрична станція – жін. рід; ООН – Організація Об'єднаних Націй – жін. рід; ТЮГ – театр юного глядача – чол. рід*.

► Введи подані слова в речення, поясни їх значення та визнач рід.

Метро, купе, шосе, леді, мсьє, какаду, Тбілісі.

Значення незнайомих тобі незмінюваних іменників ти можеш відшукати в словнику іншомовних слів.

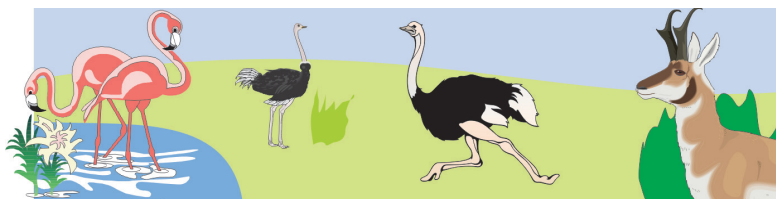
► Прочитай та визнач, скільки абзаців у цьому тексті. Дай назву кожному з них. Знайди незмінювані іменники і визнач їх рід.

Незважаючи на солідні розміри, фламінго живляться маленькими рачками з озер. Їхня фільтрувальна система нагадує систему в китів. Втягуючи воду в дзьоб, фламінго за допомогою мускулистого язика проціджує її через щидильний апарат, схожий на сито. Маленькі рачки залишаються всередині дзьоба.

У степових зонах живуть найбільші нелітаючі птахи: в африканській савані – страуси, в Австралії – страуси ему, а в південноамериканських пампасах – нанду. Крім людини, у дорослих страусів нанду майже немає ворогів.

Антилопи гну живуть на широких просторах саван Центральної і Східної Африки. Є два види антилоп гну: блакитний, чи білобородий, і покритий брунатною вовною білохвостий. Харчуються гну травою і дрібним чагарником. Вони постійно перебувають під загрозою нападу великих хижаків.

За енциклопедією

Опис інтер'єру

- ▶ Прочитай тексти. Визнач тему та головну думку кожного з них.

Хати у нас будували з деревини, глини, соломи, очерету, лози. Верхні їх частини завершували різьбленими силуетами кінської голови. Вона була символом-оберегом «од злих духів».

Не тільки у свята, а й у будні господині білили хату, розписували стіни, сволоки, стелю, піч. Долівки були земляними. Їх збивали з червоної глини. Щосуботи і на свята долівку змашували, а коли вона висихала, застеляли пахучим різнотрав'ям: татарським зіллям, м'ятою, чебрецем. Під вікнами оселі висаджували півники, мальви, півонії, бузок та калину.

- ▶ Розпізнай тип мовлення та стиль тексту.
- ▶ Які особливості української прадідівської хати? Порівняй її із сучасними забудовами.
- ▶ Добери синоніми до слів: розписувати, долівка.

Хата

Напишу я слово про хату... Білу, з темною солом'яною стріхою, що поросла зеленим оксамитовим мохом. Бідну і ясну, як добре слово, і просту, ніби створили її не робочі людські руки, а сама природа, немовби виросла вона, мов сиріжка в зеленій траві.

Опишу її неповторну зовнішність, привітну й веселу, часом сумну, молоду й стареньку вдовицю, чепурну й убогу, журливу і ніколи не горду. У полі, на горі й під горою, на городі серед квітів – навесні і влітку, серед насіння – восени. Здається, щезни вона – і спустіє земля, заросте бур'яном, споганіє, і світ стане чорний від голоду й злоби.

Опишу її внутрішній образ. Нема в ній челяді, прислужництва нема. Немає кабінетів, віталень, спалень, де довго сплять, і не було в ній розпусти і лінощів паразитизму. Не змовлявся в ній ніхто й ніколи заволодівати світом чи поневолювати сусіда...

За О. Довженком

- ▶ Прочитай, з якою любов'ю описує свою хату Олександр Довженко.
- ▶ Порівняй опис внутрішнього образу хати за О. Довженком із інтер'єром сучасного житла (хати). Що спільного і в чому відмінність?

Як працювати над описом інтер'єру

1. Склади загальне враження про приміщення.
2. Опиши інтер'єр в цілому: висота приміщення, освітлення, які в ньому вікна, двері, стіни, стеля, підлога, меблі.
3. Дай характеристику окремих предметів чи їх деталей.
4. Вкажи місцезнаходження і призначення цього приміщення.

Опис приміщення – розповідь про його загальний вигляд, облаштування, призначення, розташування, враження, яке впливає на тебе. Опис є лаконічний, конкретний, емоційно нейтральний, а є й поширений ліричними відступами зі значною кількістю епітетів.

Основні способи творення іменників, найчастіше вживані суфікси

Іменники творяться:

- 1 від іменникових основ за допомогою суфіксів **-ар**, **-ок**, **-ник**, **-іст**, **-ист**, **-ство** та інших:

іменник	суфікс	нове слово
гурт	-ок	гурто ^к
ліс	-ник	лісно ^к
друк	-ар	друка ^р
баян	-іст	баяно ^к
бандура	-ист	бандури ^{ст}
підприємство	-ець	підприємств ^о

- 2 від дієслівних основ за допомогою суфіксів **-ач**, **-тель**, **-ець** та інших:

дієслово	суфікс	іменник
глядіти	-ач	гляда ^ч
слухати	-ач	слуха ^ч
учити	-тель	учител ^ь
танцювати	-ець	танцюв ^а
виховати	-ець	вихован ^е

- 3 від прикметникових основ за допомогою суфіксів **-ак**, **-ість** та інших:

прикметник	суфікс	іменник
юний	-ак	юно ^к
синій	-яв	синя ^в
вірний	-ість	вірні ^{ст}
чесний	-ість	чесні ^{ст}
білий	-изн	біліз ^н

- Постав пропущені суфікси. Від яких частин мови утворені іменники?

Букв, ліс, газет, ворот, машин, піан, мотоцикл.

- Прочитай текст мовчки. Уяви описану в ньому картину (пейзаж, звуки, запахи). Знайди і прочитай, як народилася пісня? Виділи в тексті зачин, основну частину і кінцівку. Дай назву тексту.

Степ ожив, загомонів, заспівав.

Прокинулись вівці й заплакали жалібно: ме-ме-бе-бе! Наче від того, що музика степова підвела й їх і не дала виспатись як слід. Від того мекання схопився молодий вівчар, свиснув на собак і вхопив герлигу, та, побачивши, що нічого небезпечного немає, погнав отару до річки, щоб напоїти її й самому скупатись в холодних прозорих хвилях. Кришталева течія обхопила молоде кременне тіло вродливого вівчаря й пестила його холодними приємними поцілунками.

Вівці розбрелись по березі, смакуючи ніжну, м'яку травичку.

Вівчар сів над водою й заслухавсь невимовно гарної музики степової. Защеміло його серце, важкий сум обгорнув його: він, мабуть, почув свою самотину' і зажурився.

І захотілось вівчареві вилити свій смуток у пісні – такій тихій, як шепотіння очерету, смутній, як кування зозулі, чарівній і щирій, як тьохкання соловейка, дзвінкій, як срібний спів жайворонка, ласкавій і ніжній, як поцілунок ранкового вітру.

Вирівав вівчар з очерету сопілку, поробив у ній дірочки, притулив до вуст, і чудова пісня, вільна, як вітер, журлива, як зітхання степу, розітнулася навкруги.

Все ушухло: тієї пісні заслухавсь соловейко, й зозуля, й жайворонок, навіть крикливі жаби, а овечки перестали щипати травичку.

С. Черкасенко

Варіант 1

- ▶ Випиши із тексту виділені іменники, визнач, від якої частини мови і яким способом вони утворені.

Варіант 2

- ▶ **В**ипиши іменники, що вживаються лише в однині. За якими ознаками ти їх розпізнав?

Варіант 2

- ▶ Запиши текст під диктовку, починаючи від слів: «І захотілося вівчареві...»
- ▶ Підкресли всі іменники, визнач їх рід, число, відміну та відмінок.

Цікаво знати

Крім суфіксального способу, іменники можуть утворюватися:

- **префіксальним** – *праліс, прадід, недруг, промова*;
- **префіксально-суфіксальним** – *підберезовик, нашийник, приморозок, забудова, приказка*;
- **способом складання основ** – *хлібороб, землетрус, водогін, землеустрій*;
- **скороченням основ** – *продмаг, профком*;
- **переходом з іншої частини мови** – *черговий, учений, нічия, вартовий, військовий*.

- ▶ Прочитай текст уголос. Поясни способи творення виділених іменників.

Пізнай більше

- ▶ Розглянь таблицю. Використовуючи матеріал таблиці, склади зв'язне висловлювання (правило) про написання **не** з іменниками.

Не з іменниками пишеться:		
разом	якщо слово без не не вживається	небіж, нероба, немовля, невістка, ненависть
	якщо не є префіксом, що творить слова з новим значенням, які можна замінити синонімом	недруг (ворог), неправда (брехня), неволя (рабство)
окремо	якщо не виступає заперечною часткою	Бачу, що він тобі не друг. Ти мені не товариш.
	якщо у реченні є протиставлення із сполучником а, але	Не добро від цього буде, а зло.

- ▶ Перепиши речення і поясни написання **не** з іменниками.

1. Не кравець, але не може обійтися без ножиць. 2. Неправдою світ пройде, а назад не вернешся (*Народна творчість*). 3. Невміння працювати – це прикрість, а небажання – лихо.

- ▶ З'ясуй, де **не** – префікс, а де – заперечна частка. Поясни, як ти напишеш не з іменниками, обґрунтуй.

1. Не краса красить, а розум (*Народна творчість*). 2. Не пташка, не комашка, а літає. 3. Не знайко на печі лежить, а знайко по дорозі біжить.

- ▶ Знайди іменники з **не** і поясни, чому автор використав такі слова.

Фрося, Борчина сестра,
Не пішла до некрамниці
Не купить неполуниці
І непляшку неситра,
І невафель некіло –
Не тому, що не було...

Г. Фалькович

- ▶ Відгадай загадки. Сформулюй правила написання **не** з іменниками у виділених словах.

1. Кинув не палку,
піймав не галку,
скубу не пір'я,
їм не м'ясо.

2. Солоне, а не сіль,
біжить, а не річка.
блищить, а не золото.

- ▶ Перепиши прислів'я та приказки, розкриваючи дужки. Використовуючи таблицю, поясни написання **не** з іменниками.

1. (Не)звання дає знання, а навпаки. 2. У (не)роби завжди (не)врожай. 3. То (не)козак, що боїться собак. 4. Щастя й (не)щастя на однім коні їздять. 5. Слово (не)стріла, а глибше ранить.

Букви *-а (-я), -у (-ю)* в закінченнях іменників II-ої відміни

Запам'ятай! Закінчення *-а (-я)* мають іменники чоловічого роду II-ої відміни – назви істот і казкових героїв: *журналіста, вчителя, Аркадія, Діда Мороза*.

Назви міст і населених пунктів, виражені іменниками чоловічого роду II-ої відміни, у родовому відмінку однини мають закінчення *-а, (-я)*: *Харкова, Хуста, Рахова*.

► Прочитай і перепиши речення, вставляючи відмінкові

закінчення. 1. Ми знаємо спортсменку Надію Команеч. 2. На свято Васил ми ходили Маланкою. 3. Вулична кішка впіймала горобц. 4. Липи Яси здивують усіх туристів.

Запам'ятай! Назви мір, днів, місяців, виражені іменниками чоловічого роду II-ої відміни у родовому відмінку однини закінчуються на *-а (-я)*: *кілометра, понеділка, червня (але: року, віку)*.

► Постав виділені іменники у відповідних відмінках та поясни їх правопис.

1. Презентація книги відбудеться наступного четвер, п'ятого червень. 2. День святого Миколая відзначається 19 грудень. 3. Щедруємо 31 грудень. 4. Колядуємо 7 січень.

Запам'ятай! Назви речовин і матеріалів, виражені іменниками чоловічого роду другої відміни, у родовому відмінку однини мають закінчення *-у (-ю)*: *піску, шовку, ситцю, металу*.

► Перепиши речення, пояснюючи відмінкові закінчення іменників.

1. Мій сусід має власне підприємство з обробки металу – він виготовляє ковані огорожі та ворота. 2. Мені потрібно півтора кілограми цукру. 3. Нинішнього року дідусь зібрав на своїй пасіці 150 кілограмів меду. 4. На день народження хочу, щоб мені подарували сукню з гіпюру.

Запам'ятай! Іменники чоловічого роду другої відміни, що означають назви явищ природи, мають закінчення *-у (-ю)*: *дощу, снігу, граду*.

Запам'ятай! Закінчення *-у (-ю)* в родовому відмінку однини можуть мати іменники другої відміни чоловічого роду – назви:

- почуттів, ознак і станів: *болю, настрою, холоду, суму, жалю*;
- місця: *простору, вокзалу, яру, майдану*;
- деяких дій, ігор, танців: *бігу, руху, футболу, гандболу, вальсу*;
- деякі географічні назви: *Черемошу, Азербайджану, Уралу*.

► Вибери із речень іменники другої відміни чоловічого роду та поясни відмінкові закінчення.

1. Єва стогнала від болю в нозі. 2. У мене не було настрою. 3. Зденик аж змінився на вид від суму за песиком. 4. Для Євробачення посеред майдану обладнали дорогу сцену.

Запам'ятай! Деякі іменники другої відміни чоловічого роду у родовому відмінку однини можуть мати паралельні закінчення *-а (-я)* або *-у (-ю)*. Це залежить від значення слова або від наголосу: *моста – мосту, стола – столу, листа (поштового) – листу (на дереві), листопада (місяця) – листопаду (падолисту)*.

► Склади речення з іменниками *грім, град, землетрус, дощ* так, щоб ці слова мали форму родового відмінка однини.

Букви *е, и, і* в суфіксах

-ечок-, -ечк-, -ичк-, -інн(-я), -енн(-я), -инн(-я), -ив(-о), -ев(-о)

- ▶ Запам'ятай правила написання іменникових суфіксів, наведи свої приклади слів. Вислови власну думку про сферу вживання слів із зменшено-пестливими суфіксами.

Запам'ятай! Зменшено-пестливі суфікси *-ичок, -ичк(а)* вживаються в словах, що походять від слів із суфіксами *-ик, -иц(я)*: *кошичок, паличка*.

В інших випадках уживаються суфікси *-ечок (-єчок), -ечк(а) (-єчк(а))*: *вершечок, діжечка, віконечко, яєчко*.

Суфікс *-инн(я)* вживається в іменниках середнього роду, що означають збірні поняття: *картоплиння, павутиння, гарбузиння*.

Слова *каміння, коріння, насіння* пишуться з суфіксом *-інн(я)*.

Суфікс *-інн(я)* мають іменники середнього роду, що утворюються від дієслів із голосними основи *и* та *і*: *горіти – горіння, шарудіти – шарудіння*.

Суфікс *-енн(я)* мають іменники середнього роду, що утворені від дієслів, у яких наголос падає на корінь: *звернення, піднесення*.

Увага! У суфіксі *-ив(о)* завжди пишемо *и*: *мереживо, вариво, куриво, паливо*. **Виняток:** *марєво і мрево*.

- ▶ Утвори від поданих іменників за допомогою суфіксів *-ечок-, -єчок-, -ичк-* іменники зі зменшено-пестливим значенням.

Книжка, смужка, коник, мішок, край, суниця, молодиця, сестриця, бублик, черевик, діжка, полиця, ложка.

- ▶ Прослухай прочитаний учителем текст. Випиши із першої частини іменники зі зменшено-пестливим значенням. З якою метою використав їх автор? Прочитай першу частину тексту, замінюючи іменники із зменшено-пестливим значенням їх звичайною формою.

– Живий! – закричав гучно Степанко. – Живий! Тепер житиме!

– Попробуй ще годувати, може, їстиме, – сказала мама.

Та нагодувати голуба не вдалося. Зате водичку, яку лив йому в дзьобик Степанко з чайної ложечки, голуб ковтав охоче. І раптом хлопчик побачив, як одна краплинка водички, що впала на купку пшона, втягла в себе ще кілька зерняток. Утворилася маленька грудочка. Вона були завбільшки як горошинка. Чубарик силоміць розкрив птахові дзьобик і засунув грудочку пшона. Потім він влив у дзьобик водички. Голуб проковтнув...

.....

Минуло багато днів. Минуло літо. У сараї, під самим дахом, Чубарик прибив до стіни старий ящик, намостив туди соломи. І голуб там жив. Загоїлися його рани. Він вільно вилітав і сідав на вікні Степанкової кімнати. Якщо хлопчик спав, голуб бігав по підвіконню. Чубарик враз прокидався і починав годувати свого улюбленця.

За Л. Смілянським

- ▶ Перепиши другу частину тексту, замінивши виділені іменники іменниками зі зменшено-пестливим значенням.
- ▶ Чи змінилася перша частина тексту? Чому? Якою стала друга частина тексту?

- ▶ Якого значення можуть надавати суфікси іменникам?
- ▶ Вимов слова, відповідно до української орфоєпії. Перепиши їх. Виділи в них суфікси. Запам'ятай їх написання. Із виділеними словами склади речення.
Мереживо, морозиво, марево, сьєво, видиво, плетиво, паливо.
- ▶ Назви зображені на малюнку предмети, вживаючи суфікси. Склади з ними речення і запиши.

- ▶ Перепиши речення. Підкресли іменники із суфіксами *-енн-* (*-єнн-*), *-инн(я)-*, *-анн-*. Поясни їх написання та значення.
1. Мамине благословення і з дна моря витягає (*Народна творчість*). 2. Довге гарбузиння вилізло на курінь і почіплялося по тину (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Вже з городів, певно, позбирали картоплиння (*В. Колодій*). 4. Тихо пливло павутиння бабиного літа (*І. Агатій*). 5. Голубине воркотання було йому за музику. 6. Цікаве завдання було нелегким.
- ▶ Прочитай уривок із вірша. Перепиши підкреслені іменники. Поясни їх написання. Знайди іменники із суфіксами зменшеності-пестливості, випиши їх, виділивши суфікси.

А в руках у них пакунки,
Для Вігусі подарунки:
І червоні черевички,
І тепленькі рукавички,
І квітаста сукеночка,
І смачненькі цукерочки.

В. Косяченко

- ▶ Словниковий диктант:
Морозиво, цибулиння, рушничок, стежечка, бурячиння, прядиво, лушпиння, перевезення, засвоєння, ложечка, кукурудзиння, обговорення, столик, словечко.

Написання і відмінювання чоловічих та жіночих імен по батькові

- ▶ Розглянь таблицю. Порівняй творення імен по батькові чоловічого і жіночого роду. Виведи загальне правило. Наведи 2–3 свої приклади.

Імена по батькові утворюються за допомогою суфіксів:

Ім'я	для чоловічих -ович-	для жіночих -івн-, -ївн-
Іван	Іванович	Іванівна
Петро	Петрович	Петрівна
Андрій	Андрійович	Андріївна
Олексій	Олексійович	Олексіївна
Василь	Васильович	Василівна
Михайло	Михайлович	Михайлівна

Зверни увагу! Лука – Лукич – Луківна, Сава – Савич (Савович) – Савівна, Ілля – Ілліч – Іллівна, Яків – Якович – Яківна (Яковлівна), Микола – Миколайович – Миколаївна.

- ▶ Добери до імені по батькові імена відповідно жіночого або чоловічого роду.
 [ ] Іванівна, [ ] Андрійович, [ ] Степанівна, [ ] Олександрович,
 [ ] Олексіївна, [ ] Петрович, [ ] Яківна, [ ] Антонівна.

- ▶ Допиши за допомогою довідки імена та імена по батькові відомих письменників.
 [ ] Шевченко, [ ] Франко, [ ] Малишко, [ ] Котляревський,
 [ ] Коцюбинський, [ ] Кобилянська

Довідка: Іван Якович, Тарас Григорович, Андрій Самійлович, Іван Петрович, Михайло Михайлович, Ольга Юліанівна.

Запам'ятай! Імена по батькові чоловіків відмінюються як іменники II-ої відміни мішаної групи, а жінок – як іменники I-ої відміни твердої групи.

- ▶ Утвори від поданих у дужках імен імена по батькові і запиши їх.

Н.	Ілля(н) Петрович	Михайл(о) Васильович
Р.	Ілля(н) Петрович(а)	Михайл(а) Васильович(а)
Д.	Ілля(н) Петрович(у) (єви)	Михайл(у) (ови) Васильович(у)
З.	Ілля(ю) Петрович(а)	Михайл(а) Васильович(а)
О.	Ілля(єю) Петрович(ем)	Михайл(ом) Васильович(ем)
М.	(на) Ілля(н) Петрович(у)	(на) Михайл(о) Васильович(у)
К.	Ілля(є) Петрович(у)!	Михайл(е) Васильович(у)!
Н.	Ніна(а) Петрівна(а)	Наді(а) Панасівна(а)
Р.	Ніна(н) Петрівна(а)	Наді(н) Панасівна(а)
Д.	Ніна(н) Петрівна(а)	Наді(н) Панасівна(а)
З.	Ніна(н) Петрівна(а)	Наді(н) Панасівна(а)
О.	Ніна(ю) Петрівна(ю)	Наді(ю) Панасівна(ю)
М.	(на) Ніна(н) Петрівна(а)	(на) Наді(н) Панасівна(а)
К.	Ніна(є) Петрівна(а)!	Наді(є) Панасівна(а)!

Богдан (Тарас), Семен (Сильвестр), Ярослав (Олег), Ігор (В'ячеслав), Наталія (Анатолій), Сергій (Юрій), Алла (Вадим), Олександр (Валерій).

- ▶ Прочитай. Постав власні іменники у потрібній формі.
 1. Треба дати книги (Ольга, Шаролта, Янош, Наталія). 2. Зустрічаюсь з (Міклош, Василь, Дарина, Ержібет). 3. Бачив (Віра, Марина, Шандор, Оксана, Зденек).

Спілкування через текст

Офіційно-діловий стиль

Оголошення. План

Під час проведення зборів, нарад, засідань використовується офіційно-діловий стиль в усній формі. А в писемній формі – при оформленні документів.

Ділові папери складаються відповідно до встановленої форми. Вони мають відповідні назви: заява, довідка, оголошення, наказ, протокол, доповідь, звіт, акт, указ.

- ▶ Ознайомся із зразками.

Оголошення

Шановні учні!

У суботу, 30 жовтня, в актовій залі школи відбудеться вечір літературно-драматичного гуртка учнів 6-х класів нашої школи. Запрошуються всі бажаючі. Початок о 17 годині.

Рада школи

Оголошення – це документ, який повідомляє про будь-які події, справи, заходи, інформує про потребу в чомусь, повідомляє про діяльність школи, іншої установи.

Основними реквізитами (пунктами) його є:

1. заголовок;
2. календарна дата, час і місце проведення заходу;
3. тема, основний зміст заходу (повідомлення);
4. підпис: хто оголошує (адреса й телефон організації, що проводить захід, чи особи, яка подає оголошення).

ПРОТОКОЛ

учнівських зборів 6-А класу Балківецької гімназії
від 20 квітня 2018 року

Порядок денний:

I. СЛУХАЛИ:

1. Звіт старости класу Анки Штюбяну про успішність учнів за третю чверть навчального року (додається).
2. Про організацію шкільного колективу для прибирання території гімназії напередодні Вербової неділі (інформація класного керівника).

II. ВИСТУПИЛИ:

1. Прохасько Оксана;
2. Чубей Імре.

III. УХВАЛИЛИ:

1. Взяти до відома звіт старости класу, передбачити допомогу тим учням, які не встигають із математики.

2. Всім учням класу прийти в суботу 22 квітня 2018 року в робочому одязі на прибирання території що належить гімназії. За забезпечення інвентарем відповідає заступник старости Микола Кодря.

Голова зборів

(підпис)

А. Бовди

Секретар зборів

(підпис)

О. Варга

.....

► Склади, вибравши одну подію, текст оголошення про:

- конкурс «Міс класу»;
- екскурсію до Бухареста;
- запрошення на виставу;
- футбольний матч

План

Запам'ятай! Плани бувають різні: на тиждень, місяць, чверть, півріччя, річні, план окремого заходу (особисті, родинні, шкільні, бібліотечні, підприємств).

План підготовки до літературно-драматичного вечора учнів 6-х класів

Назви і зміст заходів	Дата	Відповідальні	Відмітка про виконання
Робота над сценарієм	до 1.11	керівник, члени гуртка	
Розучування текстів віршів, прози	до 12.11	учасники	
Підготовка ігор, конкурсів, вікторин	до 25.11	Бодян О., Лавренюк Д.	
Підготовка святкового номера стінгазети	до 27.11	Редколегія	
Організація залу	до 28.11	Осадчук К., Лис І.	
Генеральна репетиція	28.11	Всі учасники	

План

1. Схема, що указує користуючись умовними знаками і певним масштабом на місцевість, предмет;
2. Задум, проект, що передбачає розвиток чого-небудь;
3. Порядок розміщення частин якого-небудь викладу (план твору, оповідання, виступу);
4. Положення предмета у перспективі стосовно віддаленості його від глядача.

План має такі ознаки: точність, чіткість, стислість формулювання. У плані зазначаються терміни виконання та особи, які відповідають за певну ділянку роботи.

- Над складанням яких планів тобі доводилося працювати раніше? На яких уроках?

День	Час	Місце	Мета
Понеділок	15.00 – 17.00	м. Сучава, музична школа	вивчення музичного твору
Вівторок	15.00 – 16.00	школа, гурток з біології	ознайомлення з новим видом рослин
Середа	16.00 – 17.00	шкільна бібліотека	прочитання статті про...
Четвер	15.00 – 17.00	м. Сучава, музична школа	генеральна репетиція
П'ятниця	16.00 – 17.00	школа, спортивна секція	змагання з футболу
Субота	12.00 – 16.00	подвір'я, город	допомога батькам
Неділя	12.00 – 16.00	ляльковий театр	перегляд вистави

- Складіть план підготовки до Нового року.

Як працювати над особистим планом

1. Визнач основну мету плану.
2. Сформулюй підпункти, тобто послідовні завдання за днями або годинами.
3. Врахуй позакласні справи, час на допомогу батькам, термінові завдання, відпочинок.
4. Проаналізуй результати виконання плану.

Якщо твої плани несподівано змінилися, зумій своєчасно попередити тих, кого стосуються ваші спільні наміри.

Розбір іменника як частини мови

1. Слово.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок одиниці).
4. Власна чи загальна назва.
5. Назва істоти чи неістоти.
6. Рід.
7. Число (однина, множина, лише однина або лише множина).
8. Відміна, група (для іменників I- ої та II- ої відмін).
9. Відмінок.
10. Синтаксична роль у реченні.
11. Особливості вимови та написання.

Зразок розбору

Повернулися з **вирію** лелеки.

Вирію – іменник, поч. форма вирій, загальна назва, неістота, чоловічий рід, II відміна, м'яка група, родовий відмінок, у реченні зв'язаний з дієсловом повернулися, другорядний член речення.

- ▶ Прочитай увесь текст. Поміркуй, чому текст має таку назву. Придумай свою назву.

Як вродилася пісня

Під палючим промінням південного сонця, в міцних скелястих берегах лежить, пеститься глибоке безмежне море. Мов велетенське дзеркало, одбиває воно в собі удень небесну блакить, легенькі сріблясті хмарки і ясне сонечко, вночі – лагідний задумливий місяць, а блискучі зорі цікаво зазирають в безодню морську. Ось випливають на небо темні хмарки – одна, друга, третя... Повіяв вітер і зігнав їх до гурту в величезну чорну, як і ніч, хмару. Море заворушилось, сердиті хвилі з білими од шуму гребенями покотились одна за одною на берег. Мов білогриві коні, кидались на скелі, падали назад у море, розбиваючись на безліч смарагдових скалок, а на їх місце пнули нові гори, нові хвилі й шпурляли шумом аж на верхів'я високи скель...

Скрізь, по всіх країнах світових, у всіх людей перша пісня, перша музика була відгуком природної музики. В країнах приморських і пісня вродилася дужа й відважна, як пісня бурхливого моря; в степах вродилася пісня чарівна, вільна, дивна, як сам степ; а дикі нетрі лісові, країна холоду, метелиці породили й пісню, подібну до сумного, розпачливого виття хуртовини взимку.

За С. Черкасенком

- ▶ Перепиши останній абзац тексту, підкресли всі іменники.
- ▶ Випиши із вірша іменники I-ої (один учень) і II-ої (другий учень) відміни. Виділені іменники вивчай

Айстри

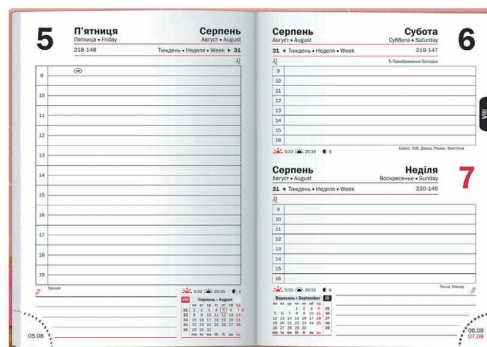
Опівночі айстри в саду розцвіли...
Умилась росою, вінки одягли,
І стали рожевого ранку чекать,
І в райдугу барвів життя убирать...
І марили айстри в розкішнім півсні
Про трави шовкові, про сонячні дні, –

І в мріях ввижалась їм казка ясна,
Де квіти не в'януть, де вічна весна...
Так марили айстри в саду восени,
Так марили айстри і ждали весни...
А ранок стрівав їх холодним дощем,
І плакав десь вітер в саду за кушем...

Олександр Олесь

Щоденник, афіша, повідомлення, інформація

Щоденник (застар. діаріуш, діяріуш, діарій) – літературно-побутовий жанр, фіксація побаченої, почутої, внутрішньої пережитої події, яка щойно сталася. Щоденник може бути фрагментарним, веденим тільки у певний період (творчого піднесення, фіксація зустрічей з ушлявленою особою, частіше – у періоди закоханості), а може бути постійним і слугувати переліком тем для статей чи літературних творів. Щоденник передбачає використання датування. Щоденник може мати як тільки тексти, так і малюнки, іноді надзвичайно талановиті й художньо вартісні.

Афіша – рекламне або довідкове аркушеве видання з інформацією щодо певного культурного заходу (події), призначене для розклеювання. У технічному відношенні афіша – це крупно кегельна набірна шрифтова композиція, в якій вказується число, час і місце проведення якого-небудь громадського заходу.

Повідомлення (документ) – діловий папір, документ, у якому про щось повідомляється, сповіщається. Лист-повідомлення – це різновид службового листа, в якому викладено запрошення взяти участь в нараді, конференції, зборах.

Служба коротких повідомлень, смс-повідомлення, (англ. SMS, Short Message Service) – послуга обміну (передачі і прийому) короткими текстовими повідомленнями в телекомунікаційних мережах, доступна для більшості мобільних телефонів та інших комунікаційних пристроїв, таких як пейджер, модем, КПК, або навіть настільний комп'ютер (за допомогою функцій програмного забезпечення). Для реалізації послуга повинна підтримуватись оператором зв'язку, комунікаційним пристроєм та програмним забезпеченням комунікаційного пристрою. Для випадку мобільного зв'язку для користування послугою потрібна SIM (USIM, R-UIM)-карта. Технологія смс-повідомлень підтримується мобільними мережами GSM, NMT, D-AMPS, CDMA, UMTS. Існує також послуга передачі текстових повідомлень на телефони стаціонарного (фіксованого зв'язку).

Інформація (від латин. Information – роз'яснення, ознайомлення, переказ) – це відомості стосовно осіб, предметів, фактів, подій, явищ і процесів незалежно від форми їх подання.

Інформація передається за допомогою повідомлень.

Повідомлення – це послідовність сигналів різної природи: звуків, символів, зображень, жестів.

Якщо отримане людиною повідомлення містить нові для неї факти, то вважають, що вона отримала інформацію.

Нахаба

Скінчилися раз уроки, а вчителька наша і каже:

– Сашко Лісовий захворів, хто піде його провідати?

– Я! Я! Я! – посхоплювались усі.

– Якщо ви і в нього так кричатимете, – говорить вчителька, – то краще нікому не йти. Хворому потрібен спокій.

Ми запевнили її, що не галасуватимемо, а вчителька відповіла, що ми молодці, але все одно сьогодні хай підуть кілька чоловік, а завтра ще кілька і післязавтра теж.

– І пам'ятайте, – закінчила вона, – хворому потрібен спокій. Дивіться, щоб він не вставав з ліжка, розважте його як зумієте. Може, й нагодувати доведеться.

Приходимо. Лежить Сашко, горло замотане, книжку читає.

– От добре, – мама його зраділа. – У мене саме обідня перерва кінчається. Там, на кухні, суп доварюється. Ви через десять хвилин з плити його зніміть, хлопця мого нагодуйте. А я побігла.

– Ну як тобі, – в Сашка питаємо, – нудно, мабуть, лежати?

– Та ні, – одказує. – Зовсім не нудно. Я от книжку читаю. Цікава!

Але ми вирішили, що це він так говорить, із ввічливості. Спробуй-но сам-один полежати весь день!

– Нічого, – підбадьорюємо, – ми тебе зараз розважимо. От тобі Наталка заспіває. В неї голос гарний.

– Чого це я буду співати ні з того ні з сього?! – Наталка нам. – Може, йому й не хочеться зовсім.

– Як це не хочеться?! Ех ти, подруга! Він же один тут. Ну, як знаєш. Тоді ми з Митьком заспіваємо.

Стали посеред кімнати, відкашлялись і давай співати. Співали-співали, аж захрипли.

– Що, – питаємо, – повеселішало тобі трохи?

– Авжеж, повеселішало, – Наталка за нього відповідає. – Так фальшивити, то краще вже зовсім мовчати. І без ваших концертів обійдеться. Правда ж, Сашку?

Сашко промовчав, але ми зрозуміли, що це він так промовчав, щоб не завдавати нам клопоту. Але про які клопоти може йти мова, коли товариш хворий!

– Давай, – Митько каже, – йому наш сюрприз відкриємо.

– Давай!

І стали ми тут матроський танок виконувати, який на святковий вечір готували. Підспівуємо собі, в долоні у такт плещемо, підборами по паркету – ух! Так добре в нас іще ніколи не виходило. Розчервонілись обое, вхекались, але стараємось, – для хворого ж товариша.

Чуємо дзвоник у двері. Наталка побігла відчиняти. Вривається в кімнату дядько якийсь у халаті.

– Це що за неподобство! – кричить. – Я поверхом нижче живу. У мене робота термінова, спеціально додому взяв, щоб не заважав ніхто, так ви отут казна-що виробляєте. Тупаєте по голові вже цілу годину, зосередитись неможливо!

Ми йому почали пояснювати, що прийшли провідати хворого товариша.

А він:

– Нічого собі хворий! Таке витримати – здоров'я як у слона треба мати.

Припиніть цей тупіт. Книжку йому краще почитайте!

Ми сказали, що книжку він і сам собі читає.

– Ну, то придумайте щось інше, – дядько каже. – Он ви на хлопця подивіться. Йому вже скоро млосно стане од ваших розваг.

І він пішов.

Сашко забивсь під стіну, і ми зрозуміли: йому цей дядько теж не сподобався.

– О! – скрикнув я радісно. – Так у тебе ж магнітофон є. Чого ж ти мовчав! – і натис на вмикач.

– Зроби голосніше, – гукнув Митько. – Воно, коли голосно, завжди веселіш.
Тут Наталка стала до чогось принохуватись – і прожогом з кімнати.
Вбігає за мить.
– Ой, – кричить, – суп увесь википів і вже згорів.
Побігли ми на кухню. Справді, бачимо – в каструльці щось темне на самому дні залишилось, і пахне зовсім не так, як суп. Ми туди на всякий випадок води долили, але смак у нього виявився ще гіршим, ніж запах.
– Ех ви! – Наталка зітхає. – Через вас зовсім забули, що мама просила. Чим тепер хворого годувати?
Стали ми харчі якісь шукати.
Знайшли цукру, а чай шукали-шукали – ніде нема.
– Яка різниця, – Митько каже, – із заваркою чи без. Однаково вода. Коричнева тільки. І так вип’є.
Скип’ятили воду, вкинули цукор у склянку. Приносимо Сашкові:
– Пий.
Сьорбнув він трохи.
– Не хочу, – каже. – Голова болить.
– Це в нього від голоду, – здогадався я. – Ми тобі зараз усі втрюх картоплі почистимо. Ти як любиш, смажену чи варену? А щоб не нудгував, включимо магнітофон.
– Не треба, – він нам якось дивно відповідає, – ніякого магнітофона, і картоплі я не хочу вашої.
– Здається, час нам уже додому, – поглянула Наталка на двері.
– Додому! – блимнув на неї Митько. – І полишити хворого товариша? Може, тобі заспівати? – допитується в Сашка.
– І співати не треба!
– Може, затанцювати ще разочок? Нам не тяжко.
Тут Сашко як затруситься.
– Не треба, – кричить, – мені ваших танців, і нічого не треба! Облиште мене! Лежала собі людина і горя не знала. У мене і так уже температура піднялась. Я тепер, мабуть, іще місяць лежатиму.
Тепер ми таки зрозуміли, чого він хоче, і почали вдягатись.
– Ну, ти бачив таке? – мовив Митько вже надворі. – Друзі прийшли до нього, не шкодуючи ні сил, ні часу, розважити, щоб йому сумно не було, нагодувати, а він після цього нас, можна сказати, виганяє. Не буду більше його відвідувати. Хай собі книжки читає.

Ярослав Стельмах

Дослідження тексту

- ▶ Знайди в словнику значення слів: **нахаба, хворий**. □
- ▶ Підбери антоніми до слів: **каже, чуємо, кричить**.
- ▶ Підбери синоніми до слів: **цікавий, веселий**.
- ▶ Орфографія та пунктуація. Поясни написання слів: **підбадьорюємо, ввічливості, здоров’я, скип’ятили**.
- ▶ Чому речення: **«Спробуй-но сам-один полежати весь день!»** Написано так? Поясни.
- ▶ Поясни всі розділові знаки в уривку:
Знайшли цукру, а чай шукали-шукали – ніде нема.
– Яка різниця, – Митько каже, – із заваркою чи без. Однаково вода. Коричнева тільки. І так вип’є.

Скип'ятели воду, вкинули цукор у склянку. Приносимо Сашкові:
– Пий.
Сьорбнув він трохи.
– Не хочу, – каже. – Голова болить.

Робота над текстом

Простір подій

- ▶ Де відбувається подія на початку?
- ▶ Прочитай уважно перший абзац.
- ▶ Хто хотів відвідати хворого?
- ▶ Як порадила вчителька відвідати головного героя? Знайди у тексті та прочитай.
- ▶ Де відбувається продовження події?
- ▶ Уважно прочитай третій абзац.
- ▶ Знайди у тексті, де головному персонажу потрібний спокій?
- ▶ Коли діти зайшли, Сашко: а) лежав; б) співав в) читав; г) інші варіанти.
- ▶ Хто ще був в кімнаті, коли зайшли діти?
- ▶ Про що просила мама? Знайди у тексті та прочитай.
- ▶ Куди поспішала мама ?
- ▶ Як вирішили однокласники розважати хворого? Знайди та прочитай цей уривок з тексту.
- ▶ Як себе вів Сашко під час концерту? Чому?
- ▶ Яким чином вони вирішили продовжувати розважання? Знайди та прочитай цей уривок.
- ▶ Як несподівано розвиваються дії?
- ▶ Хто навідав хворого? Де це все відбувалося? Назви місце, використовуючи слова з тексту.
- ▶ Прочитай уважно уривок, про що попросив сусід знизу?
- ▶ Яку пораду подав сусід дітям: а) співати; б) танцювати; в) читати; г) інші варіанти.
- ▶ Йому: а) було соромно; б) було незручно; в) інші варіанти.
- ▶ Як описує автор головного героя? Чому мовчить?
- ▶ Не хоче: а) образити; б) думає, що вони пійдуть; в) інші варіанти.
- ▶ Як продовжується розважання? Знайди та прочитай це у тексті.
- ▶ Що раптово відбувається? Знайди у тексті та прочитай цей уривок.
- ▶ Про що говорить автор в тесті, чим та як нагодували Сашка?
- ▶ Знайди у тесті та прочитай, де говориться про душевний стан героя.
- ▶ Поясни, твоїми словами, ставлення автора до головного героя.
- ▶ Як себе вели однокласники: правильно чи ні?
- ▶ Як ти поясниш цей уривок:
Може, тобі заспівати? – допитується в Сашка.

– І співати не треба!
– Може, затанцювати ще разочок? Нам не тяжко.
Тут Сашко як затруситься.
– Не треба, – кричить, – мені ваших танців, і нічого не треба! Облиште мене! Лежала собі людина і горя не знала. У мене і так уже температура піднялась. Я тепер, мабуть, іще місяць лежатиму.

► Прочитай уважно останній абзац.

Характеристика героїв

Контраст – антитеза – протиставлення – стилістична фігура, авторський прийом.
Сашко Лісовий, Митька, Наталка головні та епізодичні

► Якого героя найповніше розкриває цей епізод?

Приходимо. Лежить Сашко, горло замотане, книжку читає.

– От добре, – мама його зраділа. – У мене саме обідня перерва кінчається. Там, на кухні, суп доварюється. Ви через десять хвилин з плити його зніміть, хлопця мого нагодуйте. А я побігла.

► Уважно слідкуй, хто хворий, але сміливий?

► Як характеризує автор друзів? Зачитай уривок, де вони вирішили розважати Сашка.

► Розвиток подій починається:

Тоді ми з Митьком заспіваємо.

Стали посеред кімнати, відкашлялись і давай співати. Співали-співали, аж захрипли.

– Що, – питаємо, – повеселішало тобі трохи?

► Як ти прокоментуєш цей уривок:

Сашко промовчав, але ми зрозуміли, що це він так промовчав, щоб не завдавати нам клопоту. Але про які клопоти може йти мова, коли товариш хворий!

► Знайди у тексті, де друзі продовжують розважання, та опиши героїв.

► Подія досягає апогею. Хто позвонив у двері? Опиши словами з тексту кожного героя.

► Хто соромився від сказаного? Який це вчинок, яка поведінка?

► Спостерігай за розвитком подій далі:

– Зроби голосніше, – гукнув Митько. – Воно, коли голосно, завжди веселіш.

► Яка твоя думка про це?

► Як можна охарактеризувати Наталку з приводу маминого прохання: чемна, відповідальна чи яка? Чому автор описує усіх трьох героїв однаково?

► Що говорить про те, що відвідувачі хворого – протилежні герої, невідповідальні, невиховані, непорядні?

► Які стосунки в кінці між головними, другорядними героями та епізодичними?

- ▶ Зроби порівняльний аналіз Саша й Митька, Наталки. Що в них спільного?
- ▶ Реальні чи видумані персонажі твору?

Епізодичні персонажі

- ▶ Як діють між собою герої?
- ▶ Яка роль другорядних героїв? Що ти можеш сказати про них?
- ▶ Чи варто бути байдужим? Чому нас учить цей текст?

Гра

- ▶ Клас поділяється на дві команди. Ведуться дебати.
- ▶ Як треба себе вести під час гостювання?

Тема – зображення відвідування хворого однокласника: правила поведінки.

Ідея – дитяча доброта та щирість, ставлення до друзів та сусідів, навколишнього світу

Головна думка – бути добрим, порядним, чемним, цінувати дружбу, взаємодопомогу, користуватися правилами поведінки

Інтерпретація тексту

- ▶ Про що розповідається в оповіданні?
- ▶ Хто захворів та як його відвідували друзі?
- ▶ Як поводитися друзі у кімнаті хворого?
- ▶ Яким уявляти собі Сашка? А друзів?
- ▶ Яке враження від цього тексту?

Сім простих правил:

1. Ходити в гості без запрошення і попереднього дзвінка не варто.
2. Спізнюватися – некрасиво! Якщо не виходить прийти до призначеного часу, зателефонуйте і попередьте господарів.
3. Правила етикету в суспільстві свідчать, що як ви зайшли в приміщення, де вже зібралися інші гості, ви повинні привітатися першим.
4. Навіть якщо у вас є якісь проблеми, краще не розказувати про них. Постаратися вести веселу, невимушену бесіду і «не вантажити» оточуючих своїми турботами.
5. Правила етикету в гостях підказують, що зробити, коли потрібно вам піти раніше за інших. Обов'язково подякувати господарям, вибачитися і попрощатися.
6. Навіть якщо ви йдете в гості без приводу, не варто з'являтися з «порожніми руками», особливо якщо в будинку будуть діти. Правила етикету для дівчини не зобов'язують купувати торт або інші солодощі, але така турбота і увага будуть приємні господарям.
7. Варто уникати занадто ранніх чи пізніх візитів.

Літературне читання

Село без дурнів

В нашому селі, що на Буковині, розповсюдилася чудна новина: вуйко Крихта почав всюди торочити, буцімто в селі вже не зосталося жодного дурня, останнім був одноокий Марципан, який повісився через те, що його Секлета прилюдно назвала «дурнем села», коли він повернувся з імаша без теляти, а тільки з коровою. Невдовзі все село тільки й гуділо про страшний випадок, а мудрий Крихта охрестив нещасного Марципана таки «патологічним божевільним».

Вуйка Крихту поважають в селі не менш, ніж панотця Калитку. На всі діла він майстер, кажуть, тому носить голову гордо, як гусак, і ледве жде моменту, щоб появитися в неділю на толоці біля буфету, де навколо нього вмить збирається велика юрба; почне про правила поведінки в суспільстві, а в політиці – про чесне партнерство між політичними партіями, яких би зв'язувала єдина програма, а це повна гармонія, як наприклад, між богом і святими; щодо підвищення загальної культури односельчан, то якнайбільше вивчати іноземні мови, а в цьому напрямі він вважається прикладом: поперемінно, кожного тижня, вітається з людьми на одній із найбільш розповсюджених класичних європейських мов: привітає його хтось: добрий день! А він: гутен таг! Наступного тижня вже відповідь по-англійськи: Гуд дей!. Іншого тижня перейде на французьку: бон жур!

Кажуть, прибув на один із цих «сеансів» Крихти сам прімар і вітається: гутен таг, значить, по-німецьки, а Крихта у відповідь: гуд бай! Тобто, на все добре, до побачення по-англійськи, прімар продовжує, а Крихта – аут, аут, цебто – надвір, за двері! Бай, бай! Отоді вже перейшов прімар на рідну мову.

– Що тут діється, Крихто?

– Виховання, не видно?

– Для виховання існують належні заклади, інституції, а не толока, будь ласка, зайти в прімарію, розберемось там.

Крихта ще дав міцний, як йому здавалось, аргумент своєї місії:

– Пане прімар, завдяки моїм зусиллям в селі вже немає жодного дурня, останній повісився.

– Не останній, ще один – переді мною.

- ▶ Знайди антоніми до слів: **почав, дурний, там**.
- ▶ Як розумієш вислів: «**Майстер носить голову гордо, як гусак**».
- ▶ Знайди всі слова, що написані з великої букви. Поясни їх написання.
- ▶ Прочитай всі абзаци, починаючи з третього, до кінця та зверни увагу на всі розділові знаки.
- ▶ Які слова найбільш переважають в цих уривках?
- ▶ Чи зрозумілі тобі всі іншомовні слова?
- ▶ Як ти розумієш, що для виховання існують відповідні заклади? Поясни.
- ▶ Як ти розумієш гумор цього оповідання?

Перевір себе

Вибери правильну відповідь і виконай завдання

---

1. Визнач серед поданих слів іменники:

- а) спросоння, навмання, зрання;
- б) десять, мільйон, тисяча;
- в) хода, гарбузиння, вариво.

Наведи приклади іменників-назв істот і неістот.

---

2. Іменники спільного роду – це:

- а) немовля, білчєня, кошєня;
  - б) сирота, бідолаха, молодчина;
  - в) курча, токар, столяр.
-

3. Іменники: *поні, какаду* належать до:

- а) жіночого роду;
- б) чоловічого роду;
- в) середнього роду.

Запиши кілька іменників іншомовного походження, що належать до іншого роду.

---

4. Іменники *подорожник, розмовник* утворені:

- а) префіксальним способом;
- б) суфіксальним способом;
- в) префіксально-суфіксальним способом.

Запиши 2–3 складні іменники, утворені від двох основ.

---

5. Тільки у формі множини вживаються іменники:

- а) чернівчани, українці, друзі, земляки;
- б) ворота, окуляри, двері, Карпати;
- в) пісні, води, столи, учні.

Запиши речення з іменником, який вживається лише у формі однини.

---

6. Які з поданих власних назв при написанні беруться в лапки?

- а) фабрика Букурія, журнал Дзвінок;
- б) село Гринчєшти, країна Румунія;
- в) річка Тиса, сузір'я Чумацький Шлях.

Наведи власні приклади іменників на це правило.

---

7. Які з іменників пишуться з не разом:

- а) не вітер, а буря; не воля, а рабство;
- б) не роба, не нависть, не мовля, не воля;
- в) не село, не п'єса, не звір.

Склади 1–2 речення із цими словами.

-
8. Запиши текст. Підкресли слово калина і визнач, в якому відмінку воно вжито в кожному із речень.

І на їхньому обійсті росте калина біля воріт. Прокинеться вранці Любомир – у вікно видно калину. Квапиться куди з подвір'я, то калина проводжає, повертається додому, то калина зустрічає. І до чого додумався Любомир? Знайшов у скрині, в прискринку, материну червону бинду (колись у дівочтві чорне волосся собі перев'язувала, тепер не перев'язує) – й пов'язав угорі на калиновому стовбурі!

Є. Гуцало

-
9. Підкресли іменники, визнач їх рід, число, відмінок, відміну.

Волошка

Волошка – здавна ніжна улюблениця українських дівчат. Вона уславилася незрівняним синім кольором. Волошки у житі – це клаптик неба блакитного серед хлібів. У народних піснях захоплено оспівується дивна краса цієї квітки. Неповторними пахощами сповнюють волошки чудову прозу багатьох українських письменників.

Є в Україні і назви поселень – Волошки, Волошкове. Добре відомі цілющі властивості цієї рослини. Використовується волошка і як барвник.

А. Кондратюк

-
10. Склади міні-твір (4–5 речень) на тему «Квіти», використовуючи якомога більше іменників.

Колись було і так

Будова тексту

Малесенька ластівка зранку мені
Співає-щебече пісні весняні.
І весело в'ється вгорі над вікном,
І має привітно стрільчастим крилом.

Олександр Олесь

Займенники вказують на

предмет (іменник)	ознаку (прикметник)	кількість (числівник)
хто? що?	який? чий?	скільки? котрий?
Усі займенники змінюються за відмінками		
Деякі мають рід, число, вказують на особу	Змінюються за родами і числами	
Виконують таку ж синтаксичну роль		
я, ми, ніщо	кожний, такий, нічий	ніскільки, стільки ж

Займенник

Мова і мовлення

Спілкування через текст

Ялинка (М. Коцюбинський)

Оповідання. Епітет. Порівняння

Літературне читання

Займенник

Займенник як частина мови

- Прочитай речення, зверни увагу на виділені слова. Замість яких слів вони вживаються?

1. Ержібет – моя подруга. Вона мені допомагає. 2. Сонце ще не зійшло. Воно лише простягнуло до неба перші промінці. 3. Тато розповідає останні новини. Він багато читає.

Змінна частина мови, яка вказує на предмети, ознаки і кількість, але не називає їх, називається займенником.

Займенники вказують на		
предмет (іменник)	ознаку (прикметник)	кількість (числівник)
хто? що?	який? чий?	скільки? котрий?
Усі займенники змінюються за відмінками		
Деякі мають рід, число, вказують на особу	Змінюються за родами і числами	
Виконують таку ж синтаксичну роль		
я, ми, ніщо	кожний, такий, нічий	ніскільки, стільки ж

- Склади речення за малюнком, використовуючи займенники.

Функції займенника у реченні

1. Займенник може виступати підметом, наприклад: *Ми живемо в Сучаві.*
2. Іменною частиною складеного присудка, наприклад: *Останній хлопець був ваш.*
3. Додатком, наприклад: *Діти довго їх шукали. Глянувши на нього, Оля змовкла.*
4. Означенням, наприклад: *В кожному серці сяє, в кожному серці квітне (В. Сосюра).*

- Випиши займенники, постав до них питання та визнач синтаксичну роль у реченні.

Як почуєш вночі край свого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не тривожся зовсім, не збавляй собі сна,
Не дивися в той бік, моя пташко.

І. Франко

- .....
- Терезо, чий це портрет у кімнаті?
  - Це портрет академіка Амосова. А ти не знаєш?
  - Ні.
  - Моя сестра мріє стати хірургом. Ось подивися, скільки книжок назбирала!
  - А від кого вона дізналася про Амосова?
  - З Інтернету...

З розмови

.....

Старі дуби, спасибі вам за осінь,
за відлітання радості і птиць.
Ще, певно, я затуркана не зовсім,
що чую шурхіт княжих багрянниць.
Моя княгине! Ти ідеш вмирати,
піднявши вгору стомлене лице.
Я плачу й можу сліз не витирати.
Старі дуби, спасибі вам за це.

Л. Костенко

Розряди займенників

- Пригадай, на скільки розрядів поділяються займенники за своїм значенням? Які розряди ти знаєш із початкових класів? Що ти можеш про них розповісти?

Розряд	Значення займенника	Приклади
① Особові	Указують на особу: 1 особа 2 особа 3 особа	я – ми ти – ви він, вона, воно – вони
② Присвійні	Указують на належність когось (чогось). Відповідають на питання чий?	мій, твій, наш, ваш, свій, їхній
③ Зворотний	Указує на особу чи предмет, не має називного відмінка	себе
④ Питальні	Вживаються в питальних реченнях	хто?, що?, який?, чий?, котрий?, скільки?
⑤ Відносні	Використовуються для зв'язку частин складних речень	хто, що, який, чий, котрий, скільки
⑥ Неозначені	Вказують на предмет, ознаку чи кількість	творються також від питальних за допомогою часток аби- , ані- , де- , будь- , казна- , хтозна- , -небудь , -сь
⑦ Заперечні	Указують на відсутність когось або чогось	ніхто, ніщо, нічий, нікотрий, ніякий, ніскільки, утворюються від питальних займенників за допомогою частки ні- , ані- .
⑧ Вказівні	Указують на предмет і його ознаки	цей (оцей), той (отой), такий (отакий), стільки
⑨ Означальні	Узагальнено вказують на ознаки предметів	сам (самий), весь (увесь), всякий (усякий), кожний (кожен), інший

Запам'ятай! Зворотний займенник *себе* не має форм числа і роду. Він не має також форми називного відмінка, крім цього, себе може належати до всіх трьох осіб. Наприклад: *Я стримав себе. Ти стримав себе. Він стримав себе.*

Займенник *свій* вживається тоді, коли потрібно вказати на приналежність предмета тій особі, яка виступає підметом у реченні. Наприклад: *Я записую свій план. Ти записуєш свій план.*

Вказівка на належність третій особі виражається і за допомогою форм родового відмінка особових займенників – *його, її, та їх* (є навіть форми *їхній, їхня, їхнє, їхні, що відмінюються*).

Відмінювання займенників

Особові та зворотний займенники

Запам'ятай! Особові займенники вказують на мовника (*я, ми*) чи адресата мовлення (*ти, ви*), або на предмет чи особу, про яких мовиться (*він, вона, воно, вони*). Вони відмінюються за числами і відмінками.

Займенники третьої особи однини мають і спеціальні родові форми (*він – чоловічий, вона – жіночий, воно – середній*).

Однина					
	I особа	II особа	III особа		
Н.	я	ти	він	вона	воно
Р.	мене	тебе	його (нього)	її	його
Д.	мені	тобі	йому	їй	йому
З.	мене	тебе	його (нього)	її	його
О.	мною	тобою	ним	нею	ним
М.	(на) мені	(на) тобі	(на) ньому	(на) ній	(на) ньому (нім)

Множина			
	I особа	II особа	III особа
Н.	ми	ви	вони
Р.	нас	вас	їх
Д.	нам	вам	їм
З.	нас	вас	їх
О.	нами	вами	ними
М.	(на) нас	(на) вас	(на) них

► Перепиши, підкресли особові займенники, визнач особу, число, відмінок кожного з них.

1. Мене ліси здоров'ям напували, коли бродив у їхній гущині, мені поля задумливо шептали свої ніким не співані пісні. 2. Чужих країв ніколи я не бачив, принад не знаю їхніх і окрас. Та вірю серцем щирим і гарячим: нема землі такої, як у нас. 3. Ти знаєш, що ти – людина? Ти знаєш про це чи ні? 4. Слів таких і треба небагато, та вони – як весняні пісні... 5. Заглядає в шибку казка сивими очима, материнська добра ласка в неї за плечима. 6. За тобою завше будуть мандрувати очі материнські і білява хата.

За В. Симоненком

► Прочитай приказки, вставляючи необхідні особові займенники з довідки. Визнач їх особу, число та відмінок.

- На _____ небоже, що _____ негоже.
- Про _____ Семене, хай усі коло _____, аби зверху.
- Який на _____ гедзь напав?
- _____ про діло, а _____ про козу білу.

Довідка: йому, мене, тебе, тобі, я, мені, тебе, він.

► Виразно прочитай цей уривок, ставлячи виділені займенники в потрібній формі. Визнач їх особу, число і відмінок.

Побачивши сина, мати зводиться, повільно ступає назустріч.

– Вже й вечеря твоя захолола, – каже, і в голосі **вона** – легкий докір.

Грицькові чомусь хочеться, щоб мати сварила, але мати не свариться, й тому на душі в він ще важче. Хоч би спитала, де так довго ходив, але не питає, так, наче все вона відомо і без синових зізнань.

У хліві спросоння скрикує півень, наче приснилось страшне щось, і **він** у відповідь так само спросоння озивається шпак, що ночує у шпаківні на яворі.

Здається Грицькові, чи й справді мати всміхається тихою смутною усмішкою?

Приглядається пильніше – ні, таки всміхається, і в очах **вона** жевріє глибока ласка.

– Пропала Пальма, – озивається Грицько.

– Як то пропала? – дивується мати, але всміхатись не перестає.

– Ми з вона побігли до лісу, бігали весь час у лісі, а вона десь там пропала біля озера, я шукав, кликав – не докликався.

– Є твоя Пальма, є, – стиха каже мати.

Сказане матір'ю спершу якось наче не доходить до Грицькової свідомості, а коли доходить, він вражено питає:

– Що ви сказали, мамо?

– А ти хіба не почув?

– Ні, що ви сказали?

– Сказала, що знайшлась твоя Пальма.

– Де **вона**, де? – мало не кричить Грицько.

Є. Гуцало

Запам'ятай! Відмінювання зворотного займенника *себе*. Зворотний займенник себе відмінюється тільки в однині і не має форми називного відмінка, не має роду.

Н.	–
Р.	себе
Д.	собі
З.	себе
О.	собою
М.	собі

► Перепиши, вставляючи зворотний займенник себе у відповідних відмінках. Визнач його відмінок. Чи можна визначити рід, число?

1. Вище не підскочиш.

2. Сам режисер.

3. Закоханий у , як Нарцис.

4. Хто сміється над старістю, сміється над .

5. Мудрий робить висновки з чужих помилок, а нерозумний випробовує все на .

6. Привертати увагу до .

7. Бути на умі.

Запам'ятай! Після прийменників *з, перед, над, під* перед займенником *мною* (називний відмінок *я*) для уникнення збігу двох приголосних пишеться *і*. Наприклад: *зі мною, переді мною, наді мною, піді мною*.

Питальні та відносні займенники

Запам'ятай! Питальні займенники *хто? що? який? котрий? чий? скільки?* відмінюються в однині за родами й відмінками, а в множині – тільки за відмінками.

Питальні займенники вживаються для вираження запитання про особу чи предмет, їх ознаку, кількість. Вони використовуються для утворення питальних речень.

Якщо займенники *хто, що, який, чий, котрий, скільки* вживаються для зв'язку частин складного речення, вони – відносні.

- ▶ Усно провідміняй словосполучення який день, чий брат, котра година.
- ▶ Перепиши займенники питальні та відносні. Як їх розрізнити? Які ще займенники вжиті в реченнях? Назви їх розряд.

1. Хто може випити Дніпро, хто властен виплескати море, хто наше злото-серебро плугами кривди переоре, хто серця чистого добро злобою чорною поборе? 2. Хто садить дуба, – той його, можливо, і не побачить вищим, аніж сам. Безсмертний, хто прийшов у світ як первоук і міццю генія піднісся на вершини... 3. Хто там стукає до нас о дванадцятій годині, обіцяє добрий час кожній хаті і людині? 4. Що з того, що осіннім чарам прийде кінець?

За М. Рильським

Займенники *хто, що, який, чий, котрий* мають паралельні відмінкові форми. **Наприклад:** (на) кому, кім; (на) чийому, чиєму; (на) котрому, котрім.

- ▶ Склади речення, у яких займенники *який, скільки, чий* виступали би як: 1 питальні; 2 відносні.
- ▶ Доповни речення займенниками з довідки. До якого розряду належить кожен із них? Чому?
  1. Ой то кінь стоїть, сива гривонька?
  2. Ой росте без коріння?
  3. А біжить без повода?
  4. А росте да без цвіту?
  5. Переможе не той, сила, а той, правда.
  6. Ой то хата не заметеная, ой то дівчина не заплетеная?

Народна творчість

Довідка: чий, що, що, що, що чия, чия, чия, чия.

- ▶ Відгадай загадки. Визнач розряд виділених займенників.

Хто двічі родився,
у школі не вчився,
й години не знає,
а час визначає?

(Півень)

Що воно за штука,
що день і ніч стукає?
(Серце)

- ▶ Усно провідміняй займенник *котрий* за зразком відмінювання займенника *який*. Чи змінювалася при відмінюванні основа? Порівняй їх із відмінюваним особовим займенником *я*.
- ▶ Провідміняй питальний займенник *скільки* за зразком відмінювання займенника *стільки*. Запиши.

Присвійні, вказівні, означальні займенники

Присвійні займенники, яким властивий прикметниковий тип відмінювання, змінюються в однині за родами і відмінками, а в множині лише за відмінками. Присвійні займенники з основою на *й* відмінюються як прикметники м'якої групи. Наприклад: *їхній, їхнього, їхньому і т. д.*

- За зразком таблиці провідмінай присвійні займенники *мій, свій*.

Відмінок	Однина			Множина
	Чоловічий	Жіночий	Середній	Для всіх родів
Н.	твій	твоя	твоє	твої
Р.	твого	твоєї	твого	твоїх
Д.	твоєму	твоїй	твоєму	твоїм
З.	як Н. або Р.	твою	твоє	як Н. або Р.
О.	твоїм	твоєю	твоїм	твоїми
М.	(на) твоєму (їм)	(на) твоїй	(на) твоєму (їм)	(на) твоїх

- Перепиши речення, вставляючи пропущені букви. Вкажи означальні займенники, визнач рід, число.

1. По діброві віт **р** вис, гуляє по полю, край дороги гне тополлю до самого долу (*Т. Шевченко*). 2. Д **р**ева стоять зачаровані, жод **н** листок не тр **м**тить (*Леся Українка*). 3. Люди **р**увать планет (*М. Рильський*).

- Прочитай висловлювання видатних людей, спиши їх. Знайди і підкресли присвійні, вказівні та означальні займенники, визнач їх відмінок.

- Жодний народ у світі не наділений якою-небудь здібністю переважно перед іншими (*Г. Лессінг*).
- Мати багато друзів – означає не мати жодного (*Е. Роттердамський*).
- Той, хто робить добро другові, робить добро собі.
- Якщо можеш, будь розумнішим за інших, але не показуй цього (*Ф. Честерфілд*).

Відмінок	Однина			Множина
	Чоловічий	Жіночий	Середній	Для всіх родів
Н.	цей	ця	це	ці
Р.	цього	цієї	цього	цих
Д.	цьому	цій	цьому	цим
З.	як Н. або Р.	цю	це	як Н. або Р.
О.	цим	цією (цею)	цим	цими
М.	(на) цьому (цім)	(на) цій	(на) цьому (цім)	(на) цих

Відмінок	Однина			Множина
	Чоловічий	Жіночий	Середній	Для всіх родів
Н.	той	та	те	ті
Р.	того	тієї (тої)	того	тих
Д.	тому	тій	тому	тим
З.	як Н. або Р.	ту	те	як Н. або Р.
О.	тим	тією (тою)	тим	тими
М.	(на) тому (тім)	(на) тій	(на) тому (тім)	(на) тих

- Прочитай. Вкажи займенники, визнач їхні морфологічні ознаки. До якого розряду належить кожен із них?

1. Я свою вину на Івана зверну.
2. Моє діло півняче: проспівав, а там хоч і не розвидняйся.
3. Аж до діброви чути ваші розмови.
4. Такий, що із вареної крашанки курча висидить.
5. Інший швець торочить, як дратвою строчить.
6. Повадився вовк до кошари, так все стадо перебере.
7. Яка головонька, така й розмовонька.
8. Кожна жаба своє болото хвалить.
9. Не будь тією людиною, що догори щетиною.
10. Не всякого пана впізнаєш без жупана.

Народна творчість

Вказівний займенник *такий* відмінюється як прикметник твердої групи. Окреме місце займає вказівний займенник *стільки* (як, до речі, і питальний *скільки*), що співвідноситься не з прикметниками, а з числівниками. Стільки не має форм роду і змінюється за відмінками лише в множині.

Означальний займенник *весь* вживається дуже часто у процесі спілкування. Зауважимо, що форма чоловічого роду має ще два варіанти – *увесь*, *ввесь*. У початковій формі можливі і такі варіанти: *вся*, *уся* ; *все*, *усе*; *всі*, *усі*.

Відмінок	Однина			Множина
	Чоловічий	Жіночий	Середній	Для всіх родів
Н.	весь увесь	вся уся	все усе	всі усі
Р.	всього усього	всієї усієї	всього усього	всіх усіх
Д.	всьому усьому	всій усій	всьому усьому	всім усім
З.	<i>як Н. або Р.</i>	всю усю	все усе	<i>як Н. або Р.</i>
О.	всім усім	всією усією	всім усім	всіма усіма
М.	(на) всьому (всім) уьському (усім)	(на) всій усій	(на) всьому (всім) уьському (усім)	(на) всіх усіх

Означальні займенники *всякий*, *кожний*, *інший*, *сам*, *самий* відмінюються як прикметники твердої групи.

- Провідміняй (усно) подані словосполучення:

сама людина
такий порядок

інший народ
всякий герой

кожна країна
стільки учнів

Детальний усний переказ художніх творів розповідного характеру з елементами опису природи за складним планом

- Прочитай текст мовчки. Виділи в ньому зачин, основну частину і кінцівку. Визнач тип і стиль тексту. Знайди і прочитай опис соняшникового лану.

Зачарований сонцями

Сашко, як часто бувало, і цього ранку прокинувся, коли високо піднялося сонце. Вдома нікого. Вмився. Втамував апетит крайцем білого, домашньої випічки, хліба з молоком. На ставок, що поряд, не пішов: дав вудку товаришеві. А думати не хотілося, куди себе подіти. Ноги понесли у сусіднє село до бабусі...

...Курна вузька дорога повела хлопця степом. Піднімалися, недалеко відлітаючи і сідаючи, жовтобрюшки. Високо над головою тривожили тишу радісним співом жайворонки.

Ось дорога побігла до горбочка. Діставшись його верха, завмер хлопчина. Нікого поряд не було, а хотілося спитати: «Що за широченна жовта ряднина вкрила так поле?». Завмер хлопець. Далі бігти не отримували наказу ноги. Не хотіли бачити великий клин зеленого кукурудзяного лану.

Вирішив підійти ближче до **полотна золототканого**. Навіть подумав: «Відпочити приємно, посидівши чи полежавши на килимі». Спустився нижче, ховаючись у гущавині кукурудзяних стебел. Лякала думка – не заблукати в лабіринтах високих стебел, що дарували стільки свіжого повітря. Не змінюючи напрямку, пішов вперед, доки не вискочив до жовтавих квіток. Піднімалися вони над землею високо, кожна на міцній нозі в оксамитовій панчосі. Ну, цілі дерева!

Скільки яскравих сонць! Кожне не якась там собі квітка, намальована жовтим олівцем. Це ж справжні золоті сонця! Хоч уже й роса висохла на квітках-тарілях, вони продовжували виблискувати тисячами іскор чогось такого клейкого, волохатого. Сашко нахилив до себе стеблину – його всього обдало солодким і запашним. Золота таріль здивовано притулилася до його обличчя. Дотики ті були знайомі, ніжні, як руки рідної мами. Медові пахощі забивали подих. І хотілося посмоктати ці в янтарних крапельках пелюстки, та бджоли все працювали на квітках. Сашко вже не бачить усієї панорами квітучої чудасії. Поволі сідає. Чорні вії прикривають очі... А соняшниковий лан квітує. Над ним дзвенить повітря від тисяч комах, що носяться у танку', не відаючи відпочинку. І високо-високо над царством степу не знає втоми жайворонок.

В. Мелешко

- ▶ Чи доводилося тобі бачити соняшниковий лан? Опиши свої враження.
- ▶ Для чого вирощують соняшник?
- ▶ Поясни значення виділених у тексті слів.
- ▶ Заміни відповідниками-синонімами такі слова: дорога, великий, клин, панорама.
- ▶ Детально перекажи текст за поданим планом (усно).

Орієнтовний план (складний)

I. Зачин

1. Сашко прокинувся.
2. Один удома.
3. Швидкий сніданок.
4. Куди себе подіти?..

II. Основна частина

1. Курна дорога повела степом.
2. Хлопець завмер від здивування.
3. Золототкане полотно.
4. У гущавині кукурудзяних стебел.
5. Справжнє золоті сонця.
6. Сашка обдало солодким і запашним.
7. Медові пахощі забивали подих.
8. Чорні вії прикривають очі...

III. Кінцівка

1. Соняшниковий лан квітує.
2. Не знає втоми жайворонок.

Особливості написання займенників

Написання прийменників із займенниками окремо

- ▶ Перепиши, розкриваючи дужки. Пригадай, як пишуться прийменники з різними частинами мови. Визнач розряд кожного із займенників та відмінок.

До нього, з нею, перед нами, на них, з усіма, про інших, у нас, від нас, після цього, коло мене.

Запам'ятай! Прийменники із займенниками завжди пишуться окремо.

- ▶ Прочитай текст. Склади простий план. Перекажи текст за планом. Визнач тему та основну думку. Поясни написання виділених слів. Випиши з тексту займенники і визнач, до якого розряду вони належать.

«Хто хоч раз побував на цій землі, той вже не зможе розлучитися з нею, тому що вона притягує кожну людину як магніт залізо. Тут небо наче сміється і манить людину до себе. Пливе ця країна молоком та медом, скрізь різні фруктові дерева і виноград. В старих чащах і дуплах дерев рої бджіл і джмелів. Звіра в лісах так багато, що зубрів, що оленів. На річках багато бобрових гнізд. Птиці стільки, що весною хлопці наповнюють цілі човни яйцями диких качок, гусей, журавлів та лебедів...

В. Товстий

- ▶ Склади власний твір-опис того куточка Румунії, в якому ти живеш.
- ▶ Прочитай уривок з твору І. Нечуя-Левицького. Які твори цього автора тобі доводилося читати на уроках української літератури? Перепиши, поясни написання займенників з прийменниками.

Які пишні села у цім краю бувають весною, коли зацвітуть садки! Одне село зовсім запало в глибоку долину і неначе потонуло в білому цвіту садків, як у молочному озері; друге стоїть на калистій горі й красується в яблунях та черешнях проти сонця, неначе біле марево в прозорій імлі.

Краю мій, який я щасливий, що очі мої втопають у розкошах твоїх далеких обрїїв, у дніпрових водах, у білих мальовничих селах на його розлогих берегах

І. Нечуй-Левицький

- ▶ Прочитай уривок тексту та знайди займенники. Поясни їх написання.

Те, що хочу розповісти вам, трапилося дуже давно, але мені здається, що то було вчора, – коли ми з Андрійком брели снігом через берег до присілка, в якому знаходилася наша школа.

Коли доходили до хати, в якій вчилися, вчителька роззувала нас, терла наші змерзлі ноженята, а взуття ставила сушити біля грубки.

Коли ми кінчали уроки, вона допомогала нам взуватися. Та одного разу Андрійкові ноженята чомусь-то не влізали в чобітки. Вчитилька таки добре намучилася, поки взула Андрійка.

– Криві, – промовив Андрійко, дивлячись на носки своїх чобіт.

– Що криве? – запитала вчителька.

– Чобітки, криві, – закліпав оченятами Андрійко.

Михайло Трайста

Н в особових займенниках 3-ї особи після прийменників. Дефіс у неозначених займенниках

- ▶ Постав займенники в орудному та місцевому відмінках. Поясни їх написання.

Він, вона, воно, ми, вони.

Запам'ятай! У займенниках III особи однини і множини у непрямих відмінках після прийменників з'являється приставний звук *н*. Наприклад: *її немає вдома; його немає вдома; вони зайшли до неї (нього)*.

Деякі особові займенники у непрямих відмінках мають іншу основу, ніж у називному: *я – мене, він – його, ми – нас, вони – їх*.

- ▶ Перепиши, вибираючи з дужок потрібну форму займенника. Яка буква з'являється у непрямих відмінках займенників після прийменників?

1. Прекрасне слово, але що в (йому / ньому), як не від серця воно йде? (*В. Мусик*). 2. Незабаром протоптали до (його / нього) багато стежок (*В. Мелешико*). 3. Он яструб молодий застиг у вишині. По голубій траві від (його / нього) тінь тремтлива (*Є. Фомін*).

Запам'ятай! Неозначені займенники, утворені за допомогою часток *будь-, небудь-, казна-, хтозна-* пишуться через дефіс. Наприклад: *будь-який, що-небудь, казна-хто*.

В інших структурах, якщо між часткою і займенником стоїть прийменник – усі три слова пишуться окремо. Наприклад: *будь з ким, казна в чому*.

- ▶ Прочитай текст і знайди займенники. Поясни їх написання.

Треба ж молотити, кумо, бо жито доспіло і може осипатись.

– Це правда, але в селі в нас немає молотарки.

– Тож що будем робити, кумо? – питає молода жаба.

– Тут знадобився би ціп, та де його візьмеш? У сусіда він є, але зараз і він сам у полі.

– Гаразд, – каже старша жаба, – щось придумаємо.

– І зразу ж кинулась до хвіртки. Небагато минуло і стара жаба вернулася зі всім жаб'ячим плем'ям.

– І своїх поклич, – мовила.

– Ось я і мужа привела, – і зразу ж включила магнітофон.

– По снопах! – скомандувала. І жаб'ячий полк поплигнув по стопах. Сміх, втіха, веселощі. А старий жабун і собі. Побіг на город, врізав стебло кукурудзи, перетнув на колінцях, черкнув ножом вздовж, витряс м'якуш, підклав струни і вже цигикає на скрипці. А дітворя плигає і плигає по снопах. Отак і домолотили. Молода жаба вдячна, що їй не сказати. Насипає кульочок жита жабі й каже:

– Візьміть, кумо, я дуже вдячна вам. Спечете коржик дітям чи то паляницю, а ні – то прихаті знадобиться будь-коли. Отак скінчилися жаб'ячі жнива. У веселощах.

М. Корсюк

Ні в заперечних займенниках

Запам'ятай! Заперечні займенники пишуться з часткою *ні* разом. Проте якщо між *ні* та займенником стоїть прийменник – пишеться окремо і це вже не буде заперечний займенник. Наприклад: *ніякого – ні до якого, ніким – ні з ким, нічийх – ні на чийх*.

- ▶ Знайди речення із заперечними займенниками, поясни їх написання. Вкажи речення, де *ні* не належить до заперечного займенника.

1. А по тій стежині вже ніхто не ходить, а на тій стежині рута-м'ята сходить (*Г. Кривда*).
 2. Я знов один, я знов один, ніхто питать мене не стане, ніхто у душу не загляне (*М. Філянський*).
 3. Ні про віщо душа не згадає, не затужить уже ні за чим (*Д. Загул*).
 4. Таке здалось і відбулось. Майнуло й зупинилось щось (*М. Доленго*).
 5. За добре слово й добру пам'ять комусь спасибі я скажу! (*І. Калинець*).
 6. Він ніколи не зраджував друзів.

- ▶ Запиши вірші під диктовку. Підкресли заперечні займенники, поясни їх написання.

1. З нас кожен місце своє має,
 і на роботу єсть свій час.
 Нехай же рук не опускає
 ніколи і ніхто із нас.
 Ніщо, що є, не пропадає.

Б. Лепкий

2. – Що таке? – питаю бджілку, –
 Де поділася сопілка?
 А вона:
 То пісня лету.
 Тут ніякого секрету.

О. Савченко-Гнатюк

- ▶ Прочитай індійську притчу з товаришем по парті (за ролями). Випиши займенники, визнач їх розряд, спосіб творення та поясни написання.

Якось мудрець запитав у свого сина: «Чи прагнув ти хоч коли-небудь почути те, що ніколи не може бути почутим? Побачити те, що ніколи не може бути побаченим? Пізнати те, що не може бути пізнаним?» Побачивши розгубленість хлопчика, мудрець попросив його принести плід інжиру.

- Ось він, батьку.
- Розділи його навпіл.
- Він вже розділений, батьку.
- Що ти бачиш усередині?
- Декілька дрібних насінин.
- Розділи одну з них.
- Я розділив її, батьку.
- Що ти там бачиш?
- Нічого.

– Сину мій, саме це невидиме «ніщо» і є суть величезного інжирного дерева. Саме ця неловима суть є у всьому, що існує.

Вона є істина. Вона є душа. І ти, сину мій, її творіння. Сприймай це вірою.

- ▶ Запиши речення, добираючи необхідні заперечні займенники з довідки.

1. На вулиці не було   . 2. Нас тепер   не перемогти. 3.   не спостеріг, що надворі йшов сніг. 4. Нас чекають   не скорені дороги. 5.   не лежить така відповідальність за долю держави, як на президентові.

Довідка: ніхто, нікого, нікому, ні на кому, ніким.

- ▶ Прочитай загадку, відгадай її. Знайди займенники, визнач їх розряд, поясни написання.

Стоять на дорозі, усім заважають. Хто йде, той штовхне, А з дороги ніхто не прийме.
(Двері)

- ▶ Перепиши, поставивши особові займенники в потрібній формі. Коли в непрямих відмінках займенників 3-ої особи з'являється початкове н?

1. Джмелями літаки собі гудуть, і джміль до вони гуде собі спросоння.
2. На він светрик чорно-золотий, у він груди ніжні, щирозлотні.
3. «Лети, – шепчу він, – лети, лети, бо в ми життя не в льоді, а в польоті!»
4. Вона знайомий кухоль подає, тремтять у вона руки вузлуваті.

За І. Драчем

- ▶ Перепиши. Зроби синтаксичний розбір речень. З'ясуй синтаксичну роль займенників.

1. Всяка пташка своє гніздо знає.
2. Син мій, а розум в нього свій.
3. Щастя знає, кого шукає.
4. То лиш курка від себе гребе.
5. У нього не розживешся і серед зими льоду.
6. Милується сам собою, як чорт писанкою.
7. Хвальби повні торби, а вони порожні.

Народна творчість

- ▶ Розкрий значення фразеологізмів **сам на сам, за всяку ціну, взяти себе в руки, не своїм голосом**. До яких розрядів за значенням належать вжиті в них займенники? Склади речення з фразеологізмами.

- ▶ Диктант із завданням. Постав займенники у потрібній формі. Які з них є особовими?

Останнім часом гине наш рослинне й тваринне багатство. Невже ми байдуже це? Невже ми сором не їсть, не пече жоден з ми обурення? Без сумніву, ти легше дихається серед зелені, ніж на похмурому пустирі. А чи кожен з ми посадив за життя деревце чи квіточку?

- ▶ Творча робота. Склади невеликий твір на тему: «Моя улюблена квітка». Використай у ньому особові займенники.

- ▶ Диктант.

1. Коли не зможу я нічим рідній Вітчизні прислужитися, намагатимусь ніколи ні в чому не шкодити (*Г. Сковорода*).

2. Знай, що в житті є деякі речі, які ні з чим не можна порівняти й зіставити. Це рідний народ, наша Вітчизна. Без будь-кого з нас Батьківщина може обійтися, але будь-хто без Батьківщини – ніщо (*В. Сухомлинський*).

Розбір займенника як частина мови

1. Слово.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок однини).
4. Розряд за значенням.
5. Рід (якщо є).
6. Число (якщо є).
7. Відмінок.
8. Синтаксична роль.
9. Особливості написання.

Зразок аналізу

Цей ліс був переповнений дивами.

Цей – займенник, початкова форма цей, вказівний, чоловічий рід, однина, називний відмінок, у реченні виступає означенням.

- ▶ Прочитай виразно вірш. Знайди займенники.

Малесенька ластівка зранку мені
Співає-щебече пісні весняні.
І весело в'ється вгорі над вікном,
І має привітно стрільчастим крилом.
Про що ти співаєш-щебечеш мені? –
Про місячні ночі, про сонячні дні,
Але сього року весна не весна,
І хмарою вкрита моя сторона.

Розбиті навіки скарбниці її,
А в них всі надії лежали мої.
Та пташка щебече-співає мені:
«Вже сонце, вже сонце в твоїй стороні,
Сам дух, дух народу прокинувся вже
І скарби народні й твої стереже».

О. Олесь

- ▶ Прочитай текст. Визнач займенники, їх розряд та відмінок. Чи можна замінити виділені займенники іншими? Якщо так, то якими?

Березень

Старослов'янська назва березня – березіль. Називається він так від білої берези, яка в цей час уже тече своїм солодким соком. Хоча березень – початок весни, але народ здавна вважав, що весну приносять на своїх крилах граки, що повертаються з теплих країв.

У народі існує прикмета: якщо сніг почав танути з північного боку мурашника – до теплового і довгого літа, а якщо з південного – до холодного.

- ▶ Визнач, яку роль, головних чи другорядних членів речення, виконують виділені займенники.

Хто б не йшов і хто б не їхав
По дорогах кременистих
Через прикарпатські села, –
Всіх вітають словом тут.
Вам поклониться дитина,
І дідусь сивоголовий

Скине шапку перед вами –
Чи знайомі ви, чи ні...
Не дивуюсь я, радію,
Сльози радості втираю.
– Добрий день, мій рідний краю.
Вольний, добрий день тобі!

Д. Павличко

I

Настав Святий вечір.

В Якимовій хаті кипіла робота. В печі тріщав вогонь та сичав¹ борщ. Олена, мати Василькова, крутила голубці на вечерю. Василько сидів долі та м'яв мак² до куті. Василькові було літ дванадцять. Він був найстарший у сім'ї. Василько м'яв мак і все поглядав то на двох сестричок, що гралися з котом, то на батька, що сидів на полу³, схиливши голову.

«Чого батько журяться? – думав він. – Чи того, що нездужають, чи того, що нема грошей викупити від шевця мамині чоботи?» Рипнули двері. В хату увійшов якийсь чоловік.

– Добридень вам, – удався⁴ він до Якіма. – Чи не продали б ви, чоловіче, тієї ялинки, що росте у вашім садочку? Пани послали мене знайти дітям ялинку на Святий вечір; я вже другий день шукаю і не можу знайти гарної...

Яким помовчав...

– А що б ви дали? – спитав він перегодом⁵.

– Та вже не будемо торгуватись... Кажіть ціну...

– Три карбованці дасте, – відповів Яким.

– Тату, – обізвався Василько тремтячим голосом, – та ж то моя ялинка, ви її подарували мені ще тоді, як мене похвалив учитель.

На блакитні очі в білявого Василька набігли сльози. Йому жаль стало зеленої стрункої ялинки, що одна звеселяла зимою садок. Батько глянув на сина. Василько замовк, прочитавши в тому погляді невимовний смуток.

– Добре, я дам вам три карбованці, – обізвався чоловік, – але мусите приставити⁶ ялинку сьогодні, бо пани ще хочуть прибирати її на вечір.

– А як її приставити, коли я слабкий, а хлопець малий ще, – сказав Яким.

Чоловік глянув на Василька.

– Не так-то вже й малий ваш хлопець... Та й недалечко їхати – годину... Завидна завезе, завидна й поверне...

Яким подумав і махнув рукою.

– Якось воно буде... містечко не за горами⁷.

Чоловік дав завдаток, розказав, куди завезти ялинку, і пішов. Яким трохи повеселішав: за три карбованці можна було викупити від шевця жінчині чоботи. Хвалити Бога, Олена не ходитиме на свята в подраних чоботях.

Він одягся, узяв сокиру й подався в садок. За батьком побіг і Василько.

В садку лежав глибокий сніг. Якимові ноги, узуті в здорові чоботи, глибоко поринали в сніг і лишали за собою цілу низку ямок. Василько то стрибав у ті ямки, то розгортав ногами білий пухкий сніг. Чорні, голі дерева стояли в садку, настовбурчившись⁸ замерзлими гілочками, і, наче мертві, не ворушилися од вітру. Під деревами, на білому, як цукор, снігу, сіткою лягла тінь. Аж ось здалеку зеленою глицею заманячила⁹ ялинка. Василько з батьком підійшли до ялинки.

Їм обом жаль стало молодого деревця. Струнке, зелене, веселе, воно маяло гілочками, наче раділо гостям... Яким підійшов ближче, замахнувся сокирою і вдарив по стовбурові. Ялинка затремтіла від низу до вершечка, наче злякалася несподіваного лиха, і кілька Зелених глиць упало на сніг. Яким рубав, а ялинка тремтіла, як у пропасниці. Василькові здавалось, що вона от-от застогне. Аж ось деревце похилилося, хруснуло і, підтяте¹⁰, впало на сніг. Василько мало не плакав¹¹ з жалю. Він бачив, як батько взяв ялинку за стовбур, закинув на плечі і поніс. Вершечок з ялинки волікся за батьком і лишав по снігу довгу, мов стежечка, смужку.

Василько глянув на свіжий пеньок, і дві сльозини скотились йому по щічках. Він не міг бачити того пенька, того місця, де за хвилинку перед цим стояла його ялинка, і почав нагортати снігу на пеньок. Незабаром з-під купи снігу не стало видно пенька.

– Васильку, го-ов! А йди сюди! – гукнув з подвір'я батько. Василько побіг до батька.
– Лагодь, сину, сани, відвезеш ялинку. Та хапайся¹², сину, бо вже ген-ген з полудня¹³, а треба вернутись завидна... Коли б ще снігу не було, – казав Яким, удивляючись у край неба, – наче хмара насувається. Не гайся, Васильку, бо нерано...

На стареньких саях лежала вже ялинка. Василько почав лагодитись у дорогу. Він запряг коней, одяг кожушину і виїхав з двору.

II

Повівав холодний вітерець. З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари. Разно¹⁴ бігли мишасті¹⁵ коненята. Дорога була слизька, і сани йшли в затоки¹⁶. На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком¹⁷, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий синявий¹⁸ сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здійсалося з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари і оповили небо. Сонце сховалось за хмари. Посипав сніжок. Василько вйокнув¹⁹ на коні, і вони побігли підтюпцем²⁰, наближаючись до лісу, що чорною стіною стояв перед ними. До лісу якраз половина дороги. Ще півгодини треба було їхати лісом.

Василько в'їхав у ліс. Здорові кострубаті²¹ дуби грізно стояли в снігових заметах; їм було байдуже, що бурхав²² холодний вітер, Ішов сніг... Мокрий сніг бив у лице Василькові, залплював очі, налазив за комір... Мишасті коні зовсім побіліли, обліплені снігом. Василько загорнув руки в рукава, насунув на очі шапку й схилив голову, щоб хоч трохи захиститись од холодного вітру та снігу. Він і не постеріг²³, що коні звернули з дороги і побігли вправоруч. Враз – сани пішли в затоки і вдарились у горбик. Трісь! Щось тріснуло в саях, і Василько дав сторчака²⁴ в сніг. Коні стали. Василько підвівся, обтріпуючись з снігу, підбіг до саней. Старі, трухляві копили²⁵ зламались, васаг²⁶ лежав нарізно від санок. Василько обійшов навкруги саней, оглянув їх і мало не заплакав. Запобігти лихові не можна було. «Почекаю, може, хто над'їде та дасть мені яку раду²⁷» – подумав він, поглядаючи на дорогу, яку раз у раз замітав сніг. Але в лісі було пусто. Тільки вітер гучав²⁸ межи деревами та сипав сніг, закриваючи білою сіткою далечінь...

Василько зробив кілька ступнів²⁹ наперед і став, широко розкривши очі з переляку та несподіванки. Перед ним з'явився ярк, якого не повинно бути на його дорозі. Василько постеріг, що збився з дороги. Що тут робити? Хіба лишити сани з ялинкою в лісі, а самому вертатися з кіньми додому? Василько випріг коні, сів верхи і поїхав назад по дорозі.

В лісі посутеніло. Настав вечір. Василько їхав лісом, коні глибоко поринали в сніг і ледве-ледве переступали з ноги на ногу. Василько незабаром помітив, що він їде не дорогою, а так, лісом, навмання. Він став. «Треба конче³⁰ знайти дорогу, – подумав Василько. – Вернусь назад до саней і звідти поїду навпростець дорогою». Він повернув коні і поїхав назад. Довго їхав Василько проти вітру та снігу, а саней не було. «Я десь узав дуже соб, а треба трохи цабе», – подумав він і повернув уліворуч.

У лісі зовсім стемніло. На землі і в повітрі білів сніг та манячили цупкі, замерзлі стовбури дерев, закурених снігом.

Василько їхав, а саней не було. Коні, бр'юхаючись³¹ по заметах та по кучугурах, потемніли і стали. Василько заблудивсь. Йому було холодно й страшно. Він заплакав. Навкруги вила хуртовина, бурхав холодний вітер та крутив снігом, а Василькові згадалася тепла, ясна батькова хата. Весело горить в хаті каганець. На столі стоїть кутя. Батько та дві сестрички сидять за столом, мати подає вечерю.

Всі такі веселі, гомонять, радіють святечку. Хлопці та дівчата приносять вечерю, поздоровляють з празником³², питають про Василька... А може, не радість, не щастя гостює в хаті... Може, мати плачуть, що нема з ними Василька; може, батько журяться та сумні-сумні сидять край столу і не їдять вечері. Ох, коли б хоч виїхати з сього мертвого лісу, побачити дорогу, хату...

Василько торкнув коней; коні знялися з місця і нешвидко побрели³³ по глибокому снігу... Але що це? Василько виразно побачив свою хату. Йому видалось, що в маленьких вікнах

блимнув вогонь. Василько зрадів і повернув до хати. То був кущ, обсипаний снігом, і здалека видався хатою. Василько й руки опустив³⁴. Що тут чинити³⁵? Він глянув навкруги: здорові дуби стояли в лісі, мов страховища, і звідусюди простягали до нього цупкі чорні гілки. Василькові здалося, що то мерці, закутані білим покривалом, простягають до нього свої руки. Йому стало страшно. Враз щось зірвало Василькові шапку з голови, холодний сніг посипавсь йому на голову... То гіллячка зачепила шапку та збила її в сніг. Тільки Василько наважився злізти з коня по шапку, як десь далеко почулось: а-у-у-у! – і луною покотилося в лісі. А-у-у-у! – відгукнулося з другого боку і довго не вгавало.

Василько похолов з страху³⁶. Волосся полізло догори, серце перестало стукати в грудях. Думка про вовків промайнула у нього в голові. Він у нестямці затяв³⁷ коней і зник поміж деревами.

Василько виїхав на узлісся. За лісом було поле. На полі, край лісу, стояв хрест. Василько побачив хрест і зрадів. «Адже я на дорозі... Се дорога до села, де живе мій дядько... недалеко до села...» Василько виїхав на дорогу... Але що се за вогники блимають під лісом?.. Що се чорне ворухиться на снігу?.. Враз коні жахнулись і сіпнули вбік. «Вовки», – подумав Василько. Він щосили затяв коні і вхопився за гриву... Переляканий, без шапки, запорошений снігом, мчався Василько по дорозі назустріч холодному вітрові. За ним навздогінці бігли два вовки, вигинаючи сірі хребти... А хуртовина вила, крутила снігом та замітала сліди.

III

Вирядивши Василька, Яким легенько... зітхнув; він продав ялинку за добрі гроші, а грошей було притьмом³⁸ треба: треба було і чобіт жінці, треба було і на Новий рік дещо купити... Якимові трохи жаль стало Василька, що так любив тую ялинку. Та що вдієш, коли біда: ні в віщо вдягнутися, нічого й кусати...³⁹

Олена поралась коло печі, хапаючись, щоб устигти на пору⁴⁰ з вечерею.

Ніхто не постеріг, що надворі ішов сніг. Аж дівчатка, бавлячися під вікном, радісно скрикнули:

– Сніжок! Сніжок! Пустіть нас, мамо, надвір!

Олена та Яким разом глянули в вікно.

– Ой лишенько! Як той бідний Василько приб'ється додому⁴¹ в таку негоду! – скрикнула Олена.

Яким вийшов надвір. Небо заволокло сніговими хмарами, рвачкий⁴² вітер забивав дух. Яким стривожився. «Коли б ще якась біда не лучилась⁴³ хлопцеві», – подумав він.

– Ну, що? – спитала Олена, як він увійшов до хати.

– Завірюха... та, може, ущухне...⁴⁴ Повинен би Василько над'їхати.

А хуртовина не вщухала. Олена раз у раз заглядала в вікно, вибігала надвір і все зітхала та бідкалася⁴⁵.

Вже смеркалося, а Василька не було.

Олена плакала. І нащо було посилати дитину проти ночі? Наче без тих трьох карбованців і не обійшлося би. Що з тих грошей, коли через них можна позбутися найстаршої дитини? Олена мучилась і уявляла собі, як Василько збився з дороги, як напали на нього вовки, як вони розривають по шматочку її любу дитину... Серце їй обливалося кров'ю, сльози заливали очі. Яким мовчав, але тривоживсь не менш од Олени. Він щохвилини виходив надвір, вдивлявся у темряву, прислухавсь, як виє хуртовина, надаремне сподіваючись побачити Василька, почути його голос...

Люди давно вже вечеряли, а в Якимовій хаті й забули, який сьогодні день. Дівчатка поспули, дожидаючи вечері; старі сумували, їжа не йшла їм на думку⁴⁶. Хлопець від сусіда приніс вечерю. «Просили вас на вечерю батько й мати, і я вас прошу. Будьте здорові з Святим вечором!» – показав він дзвінким голосом, подаючи мисчину⁴⁷ в хустці. – «А де ж Василько?» – поспитав він перегодом. Олена заголосила. Господи! Всі люди радіють, весело зустрічають велике свято. Тільки її побила лиха година⁴⁸, відірвала від неї любе дитя й кинула його в хуртовину на поталу⁴⁹ вовкам-сіроманцям⁵⁰. Усю ніч сум літав по хаті, шарпав за серце бідних людей та не давав їм спати...

IV

Вранці виплило ясне сонечко на погідне небо оглянути, що зробила ніч з землею. Вітер стих, і чистий свіжий сніг сріблом саяв під блакитним наметом неба. Земля наче вбралась на Різдво у білу сорочку.

Скоро розвиднилось. Яким пішов до сусіда прохати коней. Він мав їхати шукати Василька. Олена намоглася⁵¹ їхати з ним.

Весело рипіли сани по снігу, весело бігли коні, хоч дорога була трохи забита. Та невесело було на серці в Якіма та в Олени. Вони роздивлялись на всі боки, боячись побачити який слід Василька. Але всюди було рівно, біло; сніг блищав, аж очі боліли глянути на нього. Вони в'їхали в ліс. Олена пильно дивилась межі дерева; їй все здавалося, що вона бачить то сани, то свитку Василька, то кінські ноги...

– Коли б хоч їхав хто, – обізвався Яким, – розпитали б, чи не бачив чого в лісі.

Зустріли якогось чоловіка однією конячкою. Яким розповів йому своє горе та почав розпитувать.

– Я бачив зламані сани, а на них ялинку, – сказав той. – Подайтесь лісом управоруч.

– Ой нема вже мого Василька, нема моєї дитини! – заголосила Олена. Той крик серця болісною луною розлігся в Якимовому серці.

Ще здалеку заманячили на дорозі поламані сани, зазеленіла присипана снігом ялинка. Яким під'їхав до саней, Олена перша зіскочила і почала припадати до саней та тужити на весь ліс. Яким стояв, сумно схиливши голову. «Так – думав він, – Василька з'їли вовки»... Враз щось під'їхало. Яким озирнувся і не хотів вірити своїм очам. Перед ним стояли його коні, а на санях сидів Петро, братів наймит.

– Ти звідки взявся тут? – скрикнув Яким.

– Та хазяїн послали мене по ваші сани. Ще й казали і цю ялинку відвезти до пана... Василько обламався⁵² учора, збивсь з дороги і ледве добився до нас уночі.

– То Василько живий?! – скрикнули разом Яким і Олена

– Та вже ж живий... Оце недавно поїхали вдвох з нашим Омельком додому.

– Чи ти не брешеш?!

– Хіба ж я пес – брехати? – образився Петро. – Слава тобі, Господи! – зраділи бідолашні. – Слава тобі, Господи, що він живий!

Петро взяв ялинку на свої сани, а поламані сани примостили на Якимових. Яким вйокав на коні, поспішаючи додому.

Василько вже був дома. Яким та Олена плакали з радощів, обіймаючи Василька. «Ми вже думали, що не побачимо тебе», – казали вони. А Василько весело щебетав.

Михайло Коцюбинський

Старі слова

¹ Сичати – видавати звуки, які нагадують протяжну вимову звука «с». ² М'яти мак – терти, розтирати мак. ³ Піл – нари в селянській хаті, розміщені між піччю і протилежною до печі стіною, які використовувалися для спання. ⁴ Удався – тут: звернувся. ⁵ Перегородом – невдовзі, згодом. ⁶ Приставити – привезти, доставити... ⁷ Не за горами – близько. ⁸ Настовбурчивишиє – розставити в різні боки (гілочки), стирчати. ⁹ Заманячити – тут: замаячити, завиднітися. ¹⁰ Підтятий – зрізаний. ¹¹ Мало не плакати – трохи не заплакати. ¹² Хапатися – тут: поспішати. ¹³ Ген-ген з полудня... – далеко після полудня. ¹⁴ Разно – тут: дружно, разом. ¹⁵ Мишастий – кольором схожий на мишу; сірий. ¹⁶ Сани йшли в затоки – скочувалися вбік. ¹⁷ Скільки скинеш оком – скільки видно. ¹⁸ Синявий – трохи синій, з синім відтінком. ¹⁹ Вйокати – гукати «вйо»(окрик, яким підганяють коней). ²⁰ Підтюпцем – дрібними швидкими кроками. ²¹ Кострубатий – який має нерівну поверхню; покручений. ²² Бурхати (про вітер) – дути з поривами. ²³ Постеріг – тут: помітив. ²⁴ Дати сторчака – перекинутися, впасти

вниз головою. ²⁵ Копил – короткий брусок у санях. ²⁶ Васаг – верхня частина саней. ²⁷ Дати раду – зарадити, допомогти. ²⁸ Гучати (про вітер) – тут: гудіти. ²⁹ Ступня – крок. ³⁰ Конче – обов'язково. ³¹ Брѡхатися – поволі рухатися в снігу (чи воді). ³² Празник – велике релігійне свято. ³³ Побрести, від брести – повільно рухатися (по лісу, по снігу, по траві тощо). ³⁴ Опустити руки – втратити надію. ³⁵ Чинити – те саме, що робити. ³⁶ Похолонути з остраху – налякатися. ³⁷ Затяти, від затинати – тут: вдарити. ³⁸ Притьмом – дуже швидко, негайно. ³⁹ Нічого й кусати... – нема що їсти. ⁴⁰ Устигти на пору – вчасно. ⁴¹ Приб'ється додому – тут: добереться додому. ⁴² Рвачкий – рвучкий. ⁴³ Лучитися – тут: трапитися. ⁴⁴ Уцихнути (про вітер, завірюху) – затихнути; припинитися. ⁴⁵ Бідкатися – журитися, сумувати. ⁴⁶ Їжа не йшла їм на думку – вони не думали про їжу. ⁴⁷ Мисчина – мала миска. ⁴⁸ Її побила лиха година – вона (Олена) зазнала горя. ⁴⁹ Кинути на поталу – кинути на загибель. ⁵⁰ Сіроманець – вовк. ⁵¹ Намогтися – тут: наполягати на своєму, домогтися свого. ⁵² Обламатися – поламатися.

Автор. Оповідач. Персонаж

Дослідження тексту

- ▶ Поясни лексичне значення слів: **кипила, тріщав, крутила**.
- ▶ Поясни написання слів: **м'яв, в'їхав, під'їхало**.
- ▶ З'ясуй значення слів та виразів:

Василько випріг коні, сів верхи і поїхав назад по дорозі. Йому жаль стало зеленої стрункої ялинки, що одна звеселяла зимовий садок. А хуртовина вила, кружила снігом та замітала сліди.

Добери з наведених у дужках слів синоніми: хуртовина, жаль, говорити, приїхати (завія, дощ, заметіль, спека, хурделиця, мряка, біда, печаль, шкода, співчуття, прибути, розмовляти, шепотіти, кричати, маячити, сичати).

Морфологія

- ▶ Як називається частина мови, що відповідає на питання хто? що?
- ▶ Підбери (у тексті оповідання) означення до слів: **вечір, ліс, вітер, сніг, ялинка, коні, хата, Василько**.
- ▶ Як називається частина мови, що відповідає на питання: **як? коли?**
- ▶ Утвори від дієслів початкову форму (інфінітив), поясни їхнє значення, добери до них синоніми.

Запріг, випріг (про коней), в'їхав, загорнув, підвівся, підбіг, обійшов.

Зразок: запріг – запрягати, запрягти; випрягати, випрягти (про коней);

Запрягати – надягати упряж на коня, прикріпляти до воза;

Випрягати – знімати упряж з коня.

Пунктуація

- ▶ Назви ключові слова I частини.
- ▶ Між ким відбувається розмова в другому абзаці першої частини?
- ▶ Які розділові знаки вживаються при діалозі?

Художні засоби

- ▶ З'єднай словосполучення із відповідним художнім засобом.

Святий вечір ...
Тремтячим голосом ...
Блакитні очі ...
Стрункої ялинки ...

Епітети, порівняння

Мова тексту

- ▶ Слова якої частини мови переважають у тексті? Яка їхня роль?
- ▶ Яким реченням за метою висловлювання надає автор перевагу?
- ▶ Чому? Про що ведуть розмову головні герої твору?

Дія

- ▶ Хто головний герой твору?
- ▶ Цей твір реальний чи фантастичний?
- ▶ На скільки частин поділено текст?
- ▶ Визнач головну думку кожної частини.
- ▶ Вибери ті слова, що вказують на розвиток подій.
- ▶ Склади план. Розкажи за планом.

Персонаж

- ▶ Дія розгортається завдяки персонажам твору.
- ▶ Які головні персонажі? Які їхні родинні стосунки? ▶

Зроби порівняльний аналіз батьків, дітей.

- ▶ Продовж речення:
Яким глянув на... Василько побіг до....

Підказка

Персонажі – це герої, які діють впродовж літературного твору.
Епізодичні персонажі – з'являються в одному чи кількох епізодах.

Головні персонажі

Персонажі

Протиставлені один одному (Яким – Олена)
Можуть бути двійниками – сестри.

- ▶ Знайди та прочитай у тексті, що трапляється з Васильком. Як він здивував батьків? Хто підтвердив, що він живий?
- ▶ Реальні чи видумані персонажі твору?

Епізодичні персонажі

- ▶ Як поводяться між собою герої?
- ▶ Про що вони ведуть мову?
- ▶ Що думають батьки?
- ▶ Які рішення приймають вони?
- ▶ Чи мають вони вплив на розв'язування проблеми, яка виникла?
- ▶ Як ведеться розповідь?

1. Час

Події розгортаються перед очимами читача. Вибери ключові слова, які вказують на початок дії. Зверни увагу на дієслова. В якому часі вжиті дієслова. Від якої особи ведеться розповідь?

2. Простір

Де відбуваються події?

Де відбувається подія на початку: на природі чи в хаті?

Де продовжуються події?

Про що це свідчить?

3. Автор і оповідач

Яка особа вживає дієслово «помовчав»?

Хто оповідає? Який портрет оповідача? Оповідач і автор – це одна особа?

Який вік оповідача? Чим займається? Чим цікавить читача?

Чому оповідання ведеться від 3-ої особи? Чи є свідком цих подій сам оповідач?

Підказка

Автор літературного тексту – це людина, яка знаходить, придумує і пише твір.

Оповідач – людина, яка розкаже певний епізод з художнього твору. Оповідання може бути: від 1-ої; від 3-ої особи, невластне прямої мови.

Інтерпретація

- ▶ Що ти знаєш про письменника Михайла Коцюбинського та про твори, які він написав?
- ▶ Про що розповідається в оповіданні «Ялинка»?
- ▶ Чому Васильків батько вирішив продати ялинку?
- ▶ Чому Василькові жаль було продавати ялинку? Знайдіть цей уривок у тексті.
- ▶ Як сталося, що хлопчик заблуdivся в лісі?
- ▶ Як поведився Василько, коли зрозумів, що збився з дороги? Що він відчував?
- ▶ Як Василько врятувався від вовків?
- ▶ Якою уявляв Василько святу вечерю в себе вдома? А як насправді пройшов Святий вечір в сім'ї Якіма й Олени? (Знайди та зачитай цей уривок з тексту).
- ▶ Яким був настрій батьків Василька, коли вони шукали сліди свого сина?
- ▶ Що стало причиною несподіваної радості Василькових батьків?
- ▶ Яким у вашій уяві Василько? Визначти його характерні риси.
- ▶ Які почуття викликало у вас оповідання «Ялинка»? Напишіть невеликий твір про Святий вечір у вашому домі.

Літературне читання

Позичений кіт

Вуйна Линця, спершись ліктями на хвіртку, зорить за вулицею. Іноді прикладає долоню острішком до очей і пантрує за завулком, що весь у вербах в кінці цвинтаря, звідки мала б показатися Марічка, яка їй конче потрібна.

Минає Панорця, здоровкається й питає:

– Кого визираєш, Линцю? Когось з сиром і сметаною? Сьогодні жінки не дуже-то ходять на пляц продавати...

– Сир і сметану купую раз на тиждень, у вівторок, від Василя Гулаєвої. Вона вже знає і не мине хати, гукне, якщо я не вздрю, – наче ображена відмахується вуйна Линця. – «Нашу» Марічку чекаю, а її чомусь нема й нема. Видно, десь забалакалася, бо рот в неї, як терлиця, а язик, як праник. Поки комусь кісточки не перемиє, то й волами не зрушиш з місця.

– А чого тобі треба від неї? – рада погомоніти Панорця з подружкою молодих літ, з якою на гулі ходила. – Може, до сапання? Та ж, вижу, на городі у тебе кукурудзи вже виспані, а підгортати ще зарано.

– Не до сапання мені, інший клопіт маю, аж голова болить, – жаліється вуйна Линця.

– А що, щось зле тобі сталося? – жадібно випитує Панорця.

– Не питай, жінко, бо знову заплачу. Кіт мій здох, – болісно зітхає вуйна Линця.

– Старий вже був, зуби повипадали, сліпий на ліве око, але до мишей – страх який спритний був. Знали фрику. А тепер на голову лізуть...

– А ти що, Марічку замість кота хочеш наймити? – пробує повернути все на жарт Панорця.

– Тобі до сміху, а мені до плачу, – хмурніє, як погода на дощ, вуйна Линця. – Ти знаєш, яка то хата без кота?

– Та яка? Хата – як хата. Я вже й забула, відколи не маю кота, і нічо мені не сталося, – веде своє Панорця.

– Бо спиш каменем, як убита, – знаю тебе. І так хропеш, що всі миші ховаються у дучки – не треба й кота. А я ночами не сплю, у голові шумить, як у жорнах, бухкає, болить, а тут ще й миші шкрябають, лазять по стінах, дріботять, гейби горох котили по підлозі, пишать, гризуться, паскудять усюди, – заторохтіла вуйна Линця, наче боялася, що Панорця не вислухає до кінця й піде собі.

– Гей, жінко добра, не торохтоти, а скажи, причому тобі Марічка? – оговтала її Панорця.

– Хочу кота в неї позичити, хочби на тиждень. Бо кого не розпитувала – нема, не можуть, самим кіт позаріз потрібен.

Від подиву Панорця ледве не вдавилася словом. А оговтавшись, питає огірчену подружку молодих літ:

– А ти, Линцю, не могла десь наптити котетко? Вигодувала б і мала би свого кота, а не позиченого. Тьху на тебе!

– Легко тобі говорити! А спробуй знайти у когось котика: та собі тримає, бо лиш одне вкотила кітка, друга потопила котинет у мустівці, третя на сміх бере, як оце ти, – спересердя скаржить Линця на свої невдачі.

Із провулка показується і Марічка.

Видно, розстроєна, бо розмахує руками і дулі комусь суче, здається, щось бубонить собі під ніс.

З наближенням Марічки похмурість з обличчя вуйни Линці, мов водою змило, воно стає улесливим, а з її вуст мед ллється:

– Но, як, Марічко-душко, подумала? Подумала, подумала, з лица видко, – защебетала вуйна, – знаю, що не лишиш стару жінку у біді... Та ж ми якась фамілія приходимося! – значуще кидає Линця.

– А яка там фамілія, пес вашого діда спав на призьбі мого діда, – відпирається Марічка. – Мені й самій кота потрібно, та хай вже, але то таке дике, таке дике, що не підйдеш. Сичить, плюється, дряпається так, що очі може видерти, – бідкається господиня кота. – Та й чорний, як дідько, лиш очима світить у темноті, – пробує відрадити.

– Це вже мій клопіт, Марічко солоденька. Я йому молочка тепленького, м'яса курячого, ковбаски купованої, – відразу приблиндиться, – аж виспіває вуйна Линця, наче вже бачить kota у своїй хаті.

Та Марічка не витримує, сплескує долонями і складає їх, як до молитви:

– Божечку мій! Ти роби їй добро, а вона хоче геть мені kota зіпсувати, чуєте – молочком, м'ясцем, ковбаскою! Та від таких лакіток коцур геть розлінивиться, миші лізтимуть йому на голову! Жінко добра, ти що – зваріювала?

Вуйна Линця відчуває, що передала куті меду:

– Агій на тебе! Не роздирайси! Я хотіла лиш трішки подразнити тебе, бо надто ти вперлася, – не даю і не даю kota! Не бійся, не буде він панувати в мене, а буде мишей ловити. Ти лиш дай мені його, дай на тиждень, най наведе пореєдок, а потім бери назад своє золотко. Чуєш, лиш на тиждень! Втручається і Панорця:

– А чому би не дати, Марічко, чому би не допомогти жінці? Не хапне kota хороєба... Як звикне до якоїсь там пакітки, так і відвикне...

В душі Марічка вже давно здалася, знала, що дасть kota, але не могла отак відразу признатися.

– Добре принесу kota під вечір, а ви вже там дивіться... Не дуже хухайте на нього!..

До прийняття kota вуйна Линця готувалася, немов до свята. Позамітала в хаті, ліжко застелила, склала вчетверо і поставила в куток чисту ряднину, аби кіт не спав на голій підлозі, помила дві мисочки – одну для їжі, другу на воду котові, відлила з горшка молока і відрізала кусень курячого стегенця для «гостя». Час від часу визирала у вікно – де та Марічка веледна забарилася?

Нарешті зарипіла хвіртка і до хати увійшла Марічка з вузлом у руках, з якого було чути жалібне нявкання.

– Що це ти його у мішок запхала, як пороєя на ярмарок? – накинулася вуйна Линця на Марічку. – Міг задушитися, сарака!.. Дай, най випушу котика!..

Кіт чорним клубком вискочив з вузла, зиркнув злим оком на жінку і шмигнув під ліжко.

– Там, там, котику, найбільше мишачих дірок. Пантруй, – заворкотіла Линця. – Аби ні один не смів показатися в хаті! А бабка вже віддячиться тобі!..

Марічка хмикнула, хапнула порожній вузол і, виходячи з хати, не прощаючись, кинула через плече:

– А ви, Линцю, може б і заспівали йому «Котику, хвостіку...».

– І заспіваю, тобі що – заздрісно? – відрубала газдиня.

Марічка лиш за двері, а вуйна Линця наливає в одну мисочку молока, в другу кладе кусень м'яса і починає лагідно кликати kota, що забився під ліжко: «Ходи до мамки, котику, ходи, хвостіку, посмакуй лакітками, бо у твоєї газдині веледної ти і мамалічки студеної не видів. Я тебе так вигодую за тиждень, що вона лусне. Бо для мишей є ніч. Ти лиш блиснеш на них оком, лиш дух твій відчують, – геть порозбігаються! А мені більше не треба – лиш би не бігали, не шкряботіли, не лазили всюди, – дали бабі заснути».

Кіт не витримав запаху їжі, виповз з-під ліжка, вуса у нього настовбурчилися, шерсть на спині здибилася, і він почав підкрадатися до мисочок, мов до здобичі. Вуйна Линця затамувала подих і відступила в протилежний бік кімнати. Нарешті кіт почав жадібно хлебтати молоко, а потім накинувся на м'ясо» Попоївши, сів на задні лапи і почав смачно облизуватися, недовірливо зиркаючи то на господиню, то на порожні мисочки» Вуйна Линця налила в мисочку свіжої води – аби мав на ніч.

Тієї ночі вуйні Линці спалоєя солоєдко, як у дитинстві після купелі. І приснилося їй, що з кожним днем позичений кіт їв все більше й більше молока та м'яса, по п'ять разів на день, і ріс, мов на дрїжджах, – до кінця тижня виглядав не котом, а баранчиком, навіть телятком. А вона, дивлячись на те диво, злорадно усмічалася, смакуючи наперед слова, що їх скаже ошелешеній Марічці!..

Михайло Михайлюк

► Знайди в тексті займенники. Визнач особу.

1. Визнач, у якому із рядків усі слова – займенники:

- а) десь, хтось, котрий, якщо;
- б) деякий, ніякий, стільки, аби;
- в) весь, ми, хтозна, який, чий.

На що вказують займенники?

2. Займенники **ніхто, ніщо, ніякий, нічий** є:

- а) особовими;
- б) заперечними;
- в) неозначеними.

3. Форми називного відмінка, роду і числа не має займенник:

- а) хтось;
- б) себе;
- в) кожний.

Склади речення з будь-яким займенником.

4. Заперечні та неозначені займенники утворилися від:

- а) питальних;
- б) особових;
- в) присвійних.

Словниковий диктант: ні що, ні чого, ні до чого, ні від кого, ні який, ні перед чим, ні в чому, ні чому, ні чий.

5. Які з поданих займенників пишуться через дефіс?

- а) де який, аби що, ані хто, хто съ;
- б) ні в кого, ні з ким, ні за чим;
- в) казна що, хтозна який, хто небудь.

6. Вкажи речення із займенником, не узгодженим із залежним від нього словом.

- а) Ви дуже гарно виглядаєте.
- б) Чому Ви не прийшов учора?
- в) Ви задоволені своєю роботою?

7. Гра «Зайвий займенник». У кожній групі займенників викресли зайве слово.

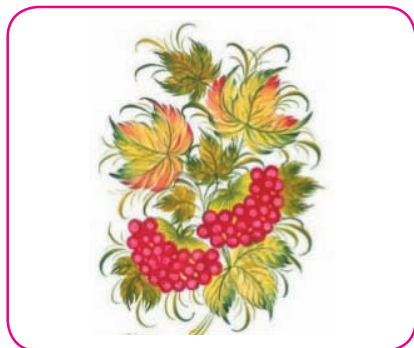
- 1. Я, ти, він, себе, ми.
- 2. Мій, наш, ваш, твій, хтозна-де.
- 3. Чого? чому, що, чим, кого.
- 4. Ніхто, ніщо, кожний, ніякий, ніскільки.

8. Знайди у тексті на ст. 122 всі займенники з першого абзаца.

9. Знайди у тексті на ст.129 всі займенники. Визнач особу.

Дружба і порядність

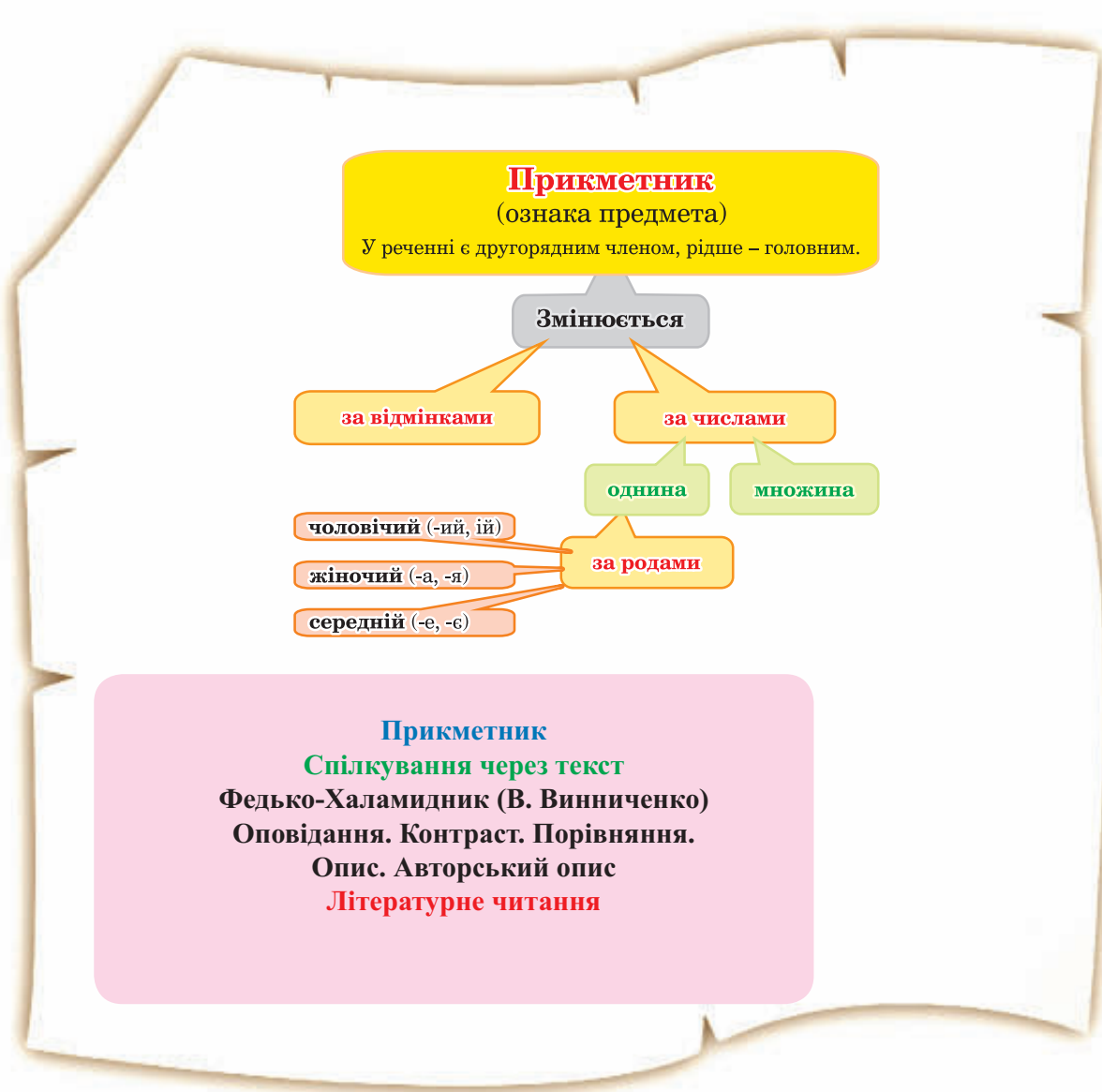
Будова тексту

Ти у серці народу живеш

Наче юна зоря світанкова,
Ти лісами, степами ідеш,
Українська чарівная мово,
Ти у серці народу живеш!

Н. Красоткіна

Прикметник

Прикметник як частина мови

- ▶ Розглянь малюнок. Що на ньому зображено? Добери до предметів ознаки. Пригадай, що ти знаєш про прикметник як частину мови.

Запам'ятай! Прикметник – це частина мови, що називає ознаку предмета і відповідає на питання *який? яка? яке? які?*

- ▶ Прочитай текст повністю, а потім – пропускаючи виділені слова. Зроби висновок про роль прикметників у мові.

У садку лежав **глибокий пухкий** сніг. Під деревами на **білому** снігу лягла тінь. Аж ось здалеку **зеленою** глищею замаячила ялинка.

М. Коцюбинський

Прикметники роблять мову точною, багатою, милозвучною.

- ▶ На основі таблиці зроби висновок про морфологічні ознаки та синтаксичну роль прикметника.

Запам'ятай! Прикметник завжди стоїть у тому роді, числі й відмінку, що й іменник, з яким він зв'язаний.

- ▶ Як ти думаєш, чому автор вважає, що без прикметника не обійтись? Прочитай вірш без прикметників (опускаючи їх). Вислови власну думку про роль прикметників у мовленні.

Прикметник – це частина мови,
без неї нам не обійтись.
Ти вслухайсь в слово пречудове,
йому, як другові, всміхнись.
Земля – ласкава, люба, рідна,
а сонце – щедре, золоте,
а небо – лагідне, погідне,
життя – прекрасне, молоде.
А очі в мами – добрі, ніжні,
а голос – чистий і дзвінкий,

а руки – теплі і надійні,
а погляд – сонячний, ясний.
Квітки у полі – білі, сині,
червоні, жовті, голубі.
Хмарки у небі бистрокрилі,
весняні, літні, зимові.
Усі ознаки називає
прикметник як частина мови.
І жодної не обминають
слова ці, справді пречудові.

Д. Білоус

- ▶ Випиши із вірша прикметники, визнач їх рід, число і відмінок. Доповни кожний ряд власними прикладами.

Прикметники виступають у реченні в ролі:

1. підмета, наприклад: Подорожній (*хто?*) дивився здивованими очима на машину;
2. іменної частини складеного присудка, наприклад: І знову голос став розважним і строгим (*М. Стельмах*);
3. узгодженого означення, наприклад: Ой у лузі *червона* (*яка?*) калина похилилася;
4. додатка, наприклад: Вчи (*кого?*) лінивого не молотом, а голодом.

- ▶ Запиши словосполучення у три колонки за родами. Поясни, від чого залежить рід та число прикметника. Склади речення з одним-двома словосполученнями (на вибір).

Румунський народ, румунська мова, румунське слово, рідна земля, рідний край, рідне село, щасливий випадок, щасливе життя, щаслива мати, політична партія, політичний діяч.

- ▶ Прочитай. Знайди і випиши прикметники, які характеризують українську мову. Прочитай, з чим автор порівнює мову.

Ти у серці народу живеш

Наче юна зоря світанкова,
Ти лісами, степами ідеш,
Українська чарівная мово,
Ти у серці народу живеш!
Мелодійна моя, промениста,
Як земля, твій багатий словник!
Українська мово пречиста,
Ти у серці народу навек!
І, як промені сонця чудова,
Ти у світі ніколи не вмреш!

Українська чарівная мово,
Ти у серці народу живеш.
Як із моря не висушить воду,
Не злічити джерел і струмків,
Рідна мово у серці народу
Буде жити навіки-віків!
Українська прабатьківська мово,
До зірок через терни ідеш.
Рідна мово моя пелюсткова,
Ти у серці народу живеш!

Н. Красоткіна

- ▶ На які ще ознаки можуть вказувати прикметники? Продовж ряд ознак: розмір, смак, вік, колір, матеріал ...

Якісні, відносні та присвійні прикметники

Запам'ятай! За здатністю виражати ознаки безпосередньо або через зв'язок з іншими предметами, особами або числами прикметники поділяються на: якісні, відносні, присвійні. Якісні прикметники вказують на таку ознаку, яка може бути властива предмету більшою чи меншою мірою. Наприклад: *швидкий – швидший – найшвидший*.

Якісні прикметники можуть виражати:

ознаки кольору, смаку, ваги	червоний, світлий, солодкий, важкий;
просторові ознаки	вузький, короткий, малий;
часові ознаки	пізній, ранній, тривалий;
якості людського характеру, психологічний стан	добрий, щедрий, сумний, хитрий, гордий;
фізичні якості істот або предметів	здоровий, худий, кривий;

Відносні прикметники вказують на ознаку предмета:

через зв'язок з іншими предметами, явищами	дерев'яні вікна, дощова крапля;
стосовно абстрактних понять	духовна культура, моральне право;
стосовно дії	повторні зразки, ручна праця;
за відношенням до обставин, місця, часу	вчорашній хліб, міський лицей, дорожній рух;
стосовно нації, партії, держави	український, демократичний, польський.

Присвійні прикметники виражають приналежність предмета певній людині або тварині і відповідають на питання *чий? чия? чий?* Вони утворюються за допомогою суфіксів: *-ів-, -їв* (*Петрів щоденник, Сергійв портрет*); *-ин, -їн* (*мамина хустка, Софійн будинок*); *-ач, -яч* (*собачий хвіст, заячі вуха*).

- ▶ Прочитай текст. Визнач, до якого типу мовлення він належить. Знайди прикметники. Вкажи їх розряд за значенням.

Кіт лісовий

За зовнішніми ознаками дуже подібний до свійського кота, хоча значно більший. Товстий, шерсть пухнаста, хвіст порівняно короткий, товстий, на кінці наче обрубаний. Забарвлення рудувато-сіре, з темними, розпливчастими смугами. Хвіст у чорних кільцях, на кінці – чорний. Живе у заростях кущів, очерету, полюбляє глухі, безлюдні місця. Для схованок використовує дула, старі нори борсуків. Полює вночі, а в похмуру погоду і вдень спить. Лісовий кіт – це хижак. Живиться він дрібними гризунами і птахами. Водиться у Карпатах, на Поліссі.

З дитячої енциклопедії

- ▶ Чи є у тебе вдома кіт? Опиши його, використовуючи прикметники.
- ▶ Перепиши речення. Підкресли прикметники разом з іменниками, від яких вони залежать. Визнач, до якої групи за значенням вони належать.

1. Лисова шкода на вовкові змололася. 2. На Новий рік прибавилося дня на заячий скік. 3. Зробиш, та в свинячий голос. 4. Козацькому роду нема переводу. 5. Лисячий хвіст сліди замітає. 6. Материн гнів, як весняний сніг.

- ▶ Запиши прикметники у дві колонки: у першу – якісні, в другу – присвійні.

Зимовий, смачний, шкільний, український, дрібний, твердий, яскравий, дерев'яний, вартовий, наполегливий, пізній, працьовитий, вишневий, сонячний.

Повні і короткі форми прикметників

Запам'ятай! Якісним прикметникам властиві:

- коротка форма – для чоловічого роду, наприклад: *зелен, жив, ясен, здоров;*
- повна нестягнена і стягнена форми – для жіночого і середнього роду, наприклад: *зеленая і зелена, живая і жива, яснеє і ясне, здоровее і здорове.*

Короткі та нестягнені форми прикметників вживаються здебільшого в народній творчості і в поетичних текстах.

- ▶ Запиши прикметники, утворюючи від них коротку форму: радий, готовий, чарівний, повний, певний.
- ▶ Запиши речення, підкреслюючи прикметники, що вжиті в короткій формі. Усно утвори від кожного з них нестягнену форму жіночого й середнього роду.

1. Ситніш над усе – земля-мати. 2. Прудкіш над усе – думка, бо думкою враз куди хочеш перелетиш. 3. Миліш над усе – сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

- ▶ З якої казки ці вислови? Хто відгадав усі панові загадки?
- ▶ Прочитай вірш. Знайди прикметники і визнач, у якій формі їх вжив автор?

Є слова, що білі-білі,
Як конвалії квітки,
Лагідні, як усміх ранку,
Ніжносьяїні, як зірки.

Є слова, як жар, пекучі
І отруйні, наче чад...
В чарівне якесь намісто
Ти нанизуєш їх в ряд.

Олександр Олесь

- ▶ Про які слова мовиться в першій строфі вірша, а про які – в другій?
- ▶ Прочитай текст. Знайди прикметники.

– Боже, чому поїзд так швидко мчить? Я ще не надивилася на ці квіти, бо вітер-гультьай гойдає ними. – Дивися, дивися на їхні листочки, – порадила я.

– Ой, які вони великі! Такі, як дідусеві долоні! – додала внучка і помахала їм рукою на прощання.

– Дивися тут, – порадила я, – то білий і фіолетовий бузок слав нам свій запах і свою чарівну красу.

Коли поїзд вже піднімався крутими поворотами все вгору та вгору, то ми запримітили високі-високі гори, які ще були вкриті білим-пребілим снігом. Але то було дуже далеко. За мить ми знову опинилися у зеленому царстві. Обабіч протікаючої річки красувалися стрункі високі верби, які, мов вартові, чатували, щоб, боронь Боже, якийсь браконьєр не посмів ловити рибу. Далі ми опинилися у царстві високих тополь, густі сіруваті листочки яких тріпотіли від легенького вітру, немов перешіптувалися.

– Бабусю, бабусю, а це інші верби? – запитала вона.

– Ні, дитинко, це лози. Дивися, в них листочки мають сірий колір, – відповіла я.

А далі ми побачили кущі бузини, уквітчані білим цвітом, які тепер виглядали, мов наречені молоді у білій фаті.

М. Чубіка

Ступені порівняння якісних прикметників.

Утворення вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників

- ▶ Розглянь таблицю. Простеж за творенням ступенів порівняння прикметників. Самостійно виведи правило.

Ступені порівняння мають лише якісні прикметники.

Звичайний ступінь	Вищий ступінь	Найвищий ступінь
холодний	холодніший	найхолодніший
дорогий	дорожчий	найдорожчий
рішучий	більш рішучий	найбільш рішучий

Вищий ступінь	
Проста форма	Складена форма
основа звичайного ступеня + -іш- -ш-	більш + звичайний ступінь менш
уважніший	більш уважний
розумніший	більш розумний
дешевіший	менш дешевий

Найвищий ступінь	
Проста форма	Складена форма
най якнай + вищий ступінь щонай	найбільш + звичайний ступінь найменш
найуважніший	найбільш дешевий
якнайдешевіший	найменш уважний
щонайрозумніший	найбільш розумний

- ▶ Утвори форму вищого ступеня порівняння прикметників за допомогою суфіксів або вживаючи слова більш, менш. Знайди прикметник, який не може мати ступені порівняння. Чому?

Великий, товстий, солодкий, гарний, щасливий, дешевий, голосний, вечірній, учорашній, абстрактний, спільний, милий, радісний, теплий.

- ▶ Відкрий дужки і заміни прикметники найвищим ступенем порівняння.

1. Батьківський дім мені (рідний). 2. (Гарна), (красива) дівчина. 3. (Велика), (висока) гордість – бути чесним. 4. (Добра) людина. 5. Вдача (спокійна).

- ▶ Прочитай уривок. Знайди форми найвищого ступеня порівняння прикметників, випиши їх. Поясни спосіб творення.

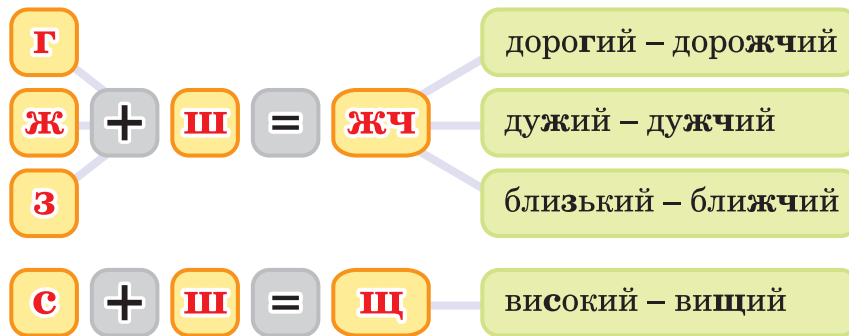
Сестро ж моя, найменшая!
Найменшая, найжалобнішая,
Найжалобніша од усіх!

Ой, піди, сестро, до Дунаю,
Да візьми, сестро, піску в жменю,
Да посип, сестро, по каменю.

Народна творчість

Запам'ятай! У деяких прикметниках при творенні вищого ступеня можуть випадати суфікси *-к-, -ек-, -ок-*. Наприклад: *тонкий – тонший, глибокий – глибокий, далекий – дальший*.

При утворенні ступенів порівняння відбувається чергування приголосних.

- Перепиши текст, підкресли якісні прикметники. Визнач їх ступені порівняння.

Квіти – найвишуканіший, найчарівніший, найдивовижніший витвір природи.

Пишні троянди, елегантні гладіолуси, граціозні лілії, скромні ромашки й ніжні волошки – усі вони є уособленням краси. Сприймати їхню красу, вирощувати їх здатні лише люди з доброю, відкритою душею. Недарма давні греки говорили: «Той, хто тримає в руках квітку, зла не принесе».

- Які з квітів тобі подобаються найбільше і чому?
- Склади усний твір-міркування за змістом прислів'я: «Той, хто тримає в руках квітку, зла не принесе».

Запам'ятай! Ступені порівняння деяких прикметників утворюються від інших основ. Наприклад: *гарний – кращий, добрий – ліпший, поганий – гірший*. Можливі також паралельні форми: *кращий і гарніший*.

- Прочитай уривок, звертаючи увагу на наголос у прикметниках вищого і найвищого ступенів.

– Дай мені, отамане, лоцмана, та найпевнішого, найкра'щого! – каже багатий купець до отамана.

– Нема в мене певнішого лоцмана, як Карпо Летючий, хоч він і молодий. Посилаю його, то все одно, що й сам їду, – відказав отаман.

Вимірили байдак, зняли з його трохи, приробили довженне стерно. Готове судно в страшну дорогу! Карпо поблагословився в отамана і вилетів орлом на байдак. Всі попереду сіли по українському звичаю, потім стали на коліна і помолились Богу. Ніхто не знав запевне, чи вернеться живий додому!

– Щастя ж, Боже! – промовив отаман до Карпа. – Як щасливо вернешся додому, то дам я тобі велику-велику плату, що маю найлюбішого, наймилішого...

І. Нечуй-Левицький

Прикметники твердої і м'якої груп, їх відмінювання

Запам'ятай! Прикметники поділяються на дві групи: твердої і м'якої.

1. До твердої групи належать прикметники з основою на твердий приголосний. Наприклад: червоний, лісовий, чорний, ранковий.

До твердої групи також належать і всі присвійні прикметники. Наприклад: братів, Марійн, Софійн.

2. До м'якої групи належать прикметники з основою на м'який приголосний (включаючи звук й). Наприклад: могутній, ранній, сусідній, безкрайї, довговійї.

Прикметники на -лиций (яснолиций, круглолиций, блідолиций і т. д.) відмінюються за окремим зразком.

► Випиши прикметники. Визнач, до якої групи вони належать.

Порожнє запущене поле сумно лежало без нічого – ні соняшник, ні колосок не хвилювали його в усі роки війни. Посіяв тут, правда, хоть трохи проса, і те миші з'їли.

Миколка розгорнув мишачу купу, другу. Купи були порожні, за зиму миші перетрубили всі свої запаси і зараз живились, як могли, корінням, листочками торішньої трави, стеблами.

М. Вінграновський

► Провідміняй прикметники: мужній, учорашній, вечірній.

► Прочитай приказки та прислів'я і визнач, до якої групи належать виділені прикметники.

1. На чорній землі біла пшениця родить.
2. Хто багатий, той не любить дати.
3. Легідне теля дві мами ссе.
4. Вірний приятель – то найбільший скарб.

Зразки відмінювання прикметників

Тверда група				
	Однина			Множина
	Чол.	Жін.	Сер.	Для всіх
Н.	червон ^{ий}	червон ^а	червон ^е	червон ^і
Р.	червон ^{ого}	червон ^{ої}	червон ^{ого}	червон ^{их}
Д.	червон ^{ому}	червон ^{ій}	червон ^{ому}	червон ^{им}
З.	як Н. або Р.	червон ^у	червон ^е	як Н. або Р.
О.	червон ^{им}	червон ^{ою}	червон ^{им}	червон ^{ими}
М.	(на) червон ^{ому} червон ^{ім}	(на) червон ^{ій}	(на) червон ^{ому} червон ^{ім}	(на) червон ^{их}
Н.	брат ^{ів}	братов ^а	братов ^е	братов ^і
Р.	братов ^{ого}	братов ^{ої}	братов ^{ого}	братов ^{их}
Д.	братов ^{ому}	братов ^{ій}	братов ^{ому}	братов ^{им}
З.	як Н. або Р.	братов ^у	братов ^е	як Н. або Р.
О.	братов ^{им}	братов ^{ою}	братов ^{им}	братов ^{ими}
М.	(на) братов ^{ому} братов ^{ім}	(на) братов ^{ій}	(на) братов ^{ому} братов ^{ім}	(на) братов ^{их}

М'яка група				
Н.	осінн ^{ій}	осінн ^я	осінн ^є	осінн ^ї
Р.	осінн ^{ього}	осінн ^{ьої}	осінн ^{ього}	осінн ^{ьих}
Д.	осінн ^{ьому}	осінн ^{ьій}	осінн ^{ьому}	осінн ^{ьім}
З.	як Н. або Р	осінн ^ю	осінн ^є	як Н. або Р.
О.	осінн ^{ім}	осінн ^{юю}	осінн ^{ім}	осінн ^{їми}
М.	(на) осінн ^{ьому} осінн ^{ьім}	(на) осінн ^{ьій}	(на) осінн ^{ьому} осінн ^{ьім}	(на) осінн ^{ьих}
Н.	безкра ^{їй}	безкра ^я	безкра ^є	безкра ^ї
Р.	безкра ^{їюго}	безкра ^{їюї}	безкра ^{їюго}	безкра ^{їюх}
Д.	безкра ^{їюму}	безкра ^{їїй}	безкра ^{їюму}	безкра ^{їїм}
З.	як Н. або Р.	безкра ^{їю}	безкра ^є	як Н. або Р.
О.	безкра ^{їм}	безкра ^{їюю}	безкра ^{їм}	безкра ^{їїми}
М.	(на) безкра ^{їюму} безкра ^{їїм}	(на) безкра ^{їїй}	(на) безкра ^{їюму} безкра ^{їїм}	(на) безкра ^{їюх}

- ▶ Постав подані словосполучення у знахідному відмінку. Виділи в них закінчення, порівняй їх.

Наприклад: високий хлопець – знайти кого? високого хлопця, високий дуб – знайти що? високий дуб.

Високий хлопець, високий дуб, громадський діяч, громадський захід, буковинський край, буковинський письменник, чернівецький голова, чернівецький поїзд, український народ, український звичай.

- ▶ Від чого залежить форма знахідного відмінка прикметників чоловічого роду?
- ▶ Запиши словосполучення у давальному і місцевому відмінках. Зверни увагу на їх закінчення.

Червона калина, гаряча каша, родюча вишня, висока круча, українська мова, буковинська осінь, ведмежа послуга, овеча вдача, сусідня вулиця.

Запам'ятай! Прикметники жіночого роду у давальному і місцевому відмінках мають завжди закінчення **-ій, -їй**.

- ▶ Скажи, у яких відмінках вжито виділені прикметники?

Берег річки Красуні. Тиха-тиха прозора нічка; високо піднявся повновидий місяченько й своїм оливним сяйвом напоїв **тепле** нерухоме повітря. На заході край обрію яснів іще вузьенькою срібною смужечкою. Зірочки соромливо миготіли в жовтій імлі місячного сяйва. Уважно шепотіли сріблясті осики; нерухомо стояли **стрункі** берези, мов тендітні панночки в білих суконьках; поважна липа розливала свій **чудовий** запах. Ліниво пестилась у пишних берегах Красуня і в своїй глибині відбивала і берег, і місяць, і дерева, і дві людські постаті, що сиділи на березі, звисивши ноги, й тихо розмовляли.

С. Черкасенко

Способи творення прикметників

- ▶ Розгорянь таблицю про творення прикметників в українській мові. Наведи свої приклади.

Запам'ятай!

Способи творення прикметників

Префіксальний	Суфіксальний	Префіксально-суфіксальний	Основоскладання
препоганий	київський	безслідний	далекоглядний
підземний	іменниковий	надмірний	жовтогарячий
без'язикий	козацький	позавчорапний	синьоокий

- ▶ Поясни спосіб творення виділених слів.

На хатах лелеки. Чому ця гарна благородна птиця так тулиться до людського житла? І про це мені розповів свого часу Михайло Сергійович.

...Давно-давно ходив оцією землею сивий лагідний дідусь – праслов'янський бог Сварог. І попросили його люди, щоб він позбавив їх від усякого повзучого гаддя та осоружних жаб. Погодився добрий Сварог, зібрав у велетенський міх гадюк, жаб, гусинь та іншу нечисть. А назустріч іде якийсь чолов'яга – цибатий і жалюгідний. Шия довга, як у гусака. Побачив його Сварог і каже: «Віднеси цей міх до ріки Славути та й викинь у воду. Тільки одне прошу: не розв'язуй мішка».

Низько вклонився своєму богові довгань, узяв ношу й поніс...

С. Плачинда

- ▶ За допомогою суфіксів утвори від іменників якісні прикметники та їх вищий і найвищий ступені порівняння.

Наприклад: голос – голосний, голосніший, найголосніший.

Бруд, сміх, тиша, сум, щастя, зло.

- ▶ Утвори від поданих слів відносні прикметники, виділи в них суфікси.

1. Колектив, народ, хмара, малина, м'ясо, шерсть, липа, школа, зерно, земля, ліс, клас.
2. Мукачеве, Україна, капітан, гора, юнак, пан, Закарпаття.
3. Дерево, крупа, торф, трава, олово.

- ▶ Чому в прикметниках, утворених від слів третього рядка, треба ставити апостроф?

- ▶ Перепиши текст, вставляючи пропущені прикметники. Прочитай текст, записаний тобою. Зроби висновок про роль прикметників у мовленні.

Взимку

Пухнастий сніг падає на [ ] землю. Скрізь лежить білий килим. Ріки, озера, ставки покрились [ ] льодом. [ ] сонце світить рідко. Горобці, снігурі, синички тримаються біля [ ] житла. Вони шукають собі їжу. Василько біжить з ковзанами на ковзанку, а Люда з лижами – на гірку. Мороз боляче щипає [ ] щічки.

Замітка інформаційного характеру до газети

Газети та журнали нарівні з радіо й телебаченням є основними джерелами інформації для сучасної людини. Саме з газет та журналів ми дізнаємося про політичні події, життя суспільства, про новини в нашій країні та за кордоном.

Журналістика – це засоби масової інформації, а також літературно-публіцистична діяльність в газетах, на радіо та ін., професія журналіста.

Замітка – найпопулярніший жанр газетної, радіо- або телевізійної інформації.

- ▶ Прочитай замітку. Про яку подію вона інформує читачів?

«Шерлок Холмс» вирушає до Львова

Днями в читальній залі Сучавської дитячої бібліотеки відбувся II етап конкурсу «Найкращий читач року». В ньому взяли участь переможці I етапу, що проходив на базі міських, сільських, районних бібліотек.

15 юних любителів книги підтвердили вміння користуватися довідковою літературою, проявили ерудованість та кмітливість у літературній вікторині, а також з успіхом презентували свою улюблену книгу, аргументуючи її вибір цитатами з обраного твору. Конкурсантам були вручені посвідчення учасника і, звичайно, книги – у подарунок.

Приємно, що серед переможців виборолла призове місце і право участі у пізнавально-розважальному фестивалі дитячого читання «Книгоманія-2006», який відбудеться 14–17 вересня у м. Львові, і найактивніша читачка Центральної дитячої бібліотеки м. Сучава, учениця 8 класу школи-комплексу № 27 Ірина Булега. Вона успішно презентувала книгу свого улюбленого письменника Артура Конан Дойля «Таємниця Боскомської долини».

Із захопленням, хвилюванням та гордістю слухали Ірину, коли вона закликала своїх ровесників «більше часу проводити в бібліотеці, а менше в інтернет-кафе, тому що саме живе спілкування з книгою є альтернативою негативним явищам у сучасному житті...»

Переконана, що книга й бібліотека мають гарне майбутнє. Бібліотека відіграє важливу роль у формуванні і вихованні інтелектуальної еліти, розвиває інтерес до читання, естетичні смаки, формує творчу особистість, бажання глибше пізнавати і розуміти світ, життя, черпаючи з книжкової скарбниці надбання світової і української мудрості та вічні істини.

Із газети

- ▶ Назви відомі тобі українські газети та журнали.
- ▶ Які зарубіжні видання ти любиш читати?
- ▶ Яке значення періодики в людському житті?
- ▶ Чи обрав би ти професію журналіста? Чому?

Запам'ятай! Найхарактернішими ознаками будь-якої замітки є її оперативність (своєчасність), стислість, виразність, конкретність, достовірність (правдивість) фактів, діловий тон.

Як працювати над заміткою

1. Визнач тему й головну думку замітки.
2. Добре проаналізуй інформацію, визнач її актуальність та достовірність.
3. Дотримуйся стислості, точності та конкретності викладу матеріалу.
4. Придумай нестандартну назву і цікавий початок (перше речення).
5. Подбай про мовне оформлення. Адже діловий тон замітки не виключає вживання епітетів, порівнянь, прислів'їв, фразеологізмів.

Узгодження прикметників з іменниками

- Прочитай текст. Спочатку знайди іменники. А потім уважно розглянь, як вони узгоджені з прикметниками. Випиши у зошит.

Рожі

У склянці, тонко різаній, прозорій, наповненій аж по сам край свіжою водою, стояли вони...

Темно-червона, окружена листками, що недбало звисали, горіла пурпурою. Розцвілася розкішно, упоювалася сама собою; принадувала до себе і ждала неспокійно.

Зараз коло неї, мов під охороною маленьких, трохи потвердих, темно-зелених листків, тулилася блідо-рожева рожа, що тільки наполовину розцвілася.

Вона ще перед кількома хвилями була пуп'янком, а тепер, немов від одного сильного віддишу раннього повітря, розцвілася і виглядала так, якби сама з себе стала такою пишною, коли тим часом, вона все ще була пуп'янком.

Вона була повна поетичного почуття – рожа, до котрої усміхається полудень зі своїми різнобарвними метеликами...

Крайні листки її були напоєні темно-рожевою краскою, але середуці тільки якби почервонілися від рожевого подиху. Ніжна, і запашна, і несканно непорочна, сперлася вона на темно-червону рожу, притулилася і несвідомо допоминалася, аби її взяти в обійми.

Коло них стояла біла.

Обтулена свіжими зеленими листками, вона тонула в собі, а проте чула, що живе. Ледве прочуваючи своє барвне оточення, сіяла невинністю і чистотою і пахла так чудово, що зелені листки здержали свій віддих і в нестямі пили її солодощі...

Коло сеї рожі і центифолії заховався один-однісінький матово-жовтий пуп'янок.

Чи так виглядали пуп'янки?

...Та рожа звисала геть поза край склянки. І великі, майже блискучі листки хилилися докола неї ніжно та намагалися якнайближче притулитися до неї. Але вона, тяжко засумована та пририта незаспокоєною тугою, і поглядом на них не кинула. Все дивилася вниз, схиливши головку, якби лякалася з якого боку несподіваного блиску або щоб який упертий промінь сонця не заглянув в її зачинену душу, чого вона ніколи в світі не стерпіла би.

Її великі листки з краю скрутилися, незамітно потемніли і передчасом зів'яли...

Коло неї дві грубошії дикі рожі з ясно-зеленими листками.

Стіл, що на нім склянка стоїть, із білого мармуру.

Тло – брунатно-золоте.

Тут же і прислонена засвічена лампа.

Повітря – парне.

Чи вони дрімали?

Ледве. Виглядали так, якби радше ждали чогось нового, чогось казочного...

...Напроти стола навстіж відчинене високе вузьке готицьке вікно, за ним тонуть у темряві велети дерева, а над ними простерлося небо, покрите грізними хмарами, з заслоненим до половини місяцем – там за вікном.

Поміж деревами тихий шум.

Спершу ніжний і лагідний, але потім щораз сильніший, далі переходить у потаємний пристрасний шепіт – і вкінці свіжий жвавий легіт впадає вікном.

Летить просто туди, де стоять рожі, доторкається всіх сміло, немов цілує їх, так що груба полумінь лампи з переполоху палахкотить і тремтить... Потім знов настає тиша.

Майже чутно впали листки темно-червоної рожі на білу плиту мармурову.

Спершу один листок, потім три, чотири, далі ще більше, нарешті – майже всі.

...З їх упадку тиша, що довкола панувала і все у себе приймала, зложила казку про долю рож...

В. Клем

- ▶ Поясни написання словосполучень: **темно-зелених листків, блідо-рожева рожа, раннього повітря, поетичного почуття, різнобарвними метеликами, темно-рожевою краскою, темно-червону рожу, листки темно-червоної рожі.**
- ▶ Що ти можеш про них сказати?
- ▶ Як вони узгодженні?
- ▶ Продовж речення:

Прикметник виконує роль... .

- ▶ Поясни всі розділові знаки з уривка:

Коло неї дві грубошії дикі рожі з ясно-зеленими листками.

Стіл, що на нім склянка стоїть, із білого мармуру.

Гло – брунатно-золоте.

Тут же і прислонена засвічена лампа.

Повітря – парне.

Чи вони дрімали?

Ледве. Виглядали так, якби радше ждали чогось нового, чогось казочного...

прозорий – чистий

пишна – гарна

різнобарвні – різнокольоровані

непорочна – нічим не змінена, не порушена.

допоминатися – домагатися чогось.

нестями – хвилювання

центифолія – різновид французької троянди

навстіж – на всю широчінь

легіт – легкий приємний вітерець

Аналіз прикметника як частини мови

1. Слово.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
4. Група за значенням (якісний, відносний чи присвійний).
5. Ступінь порівняння (для якісних прикметників).
6. Форма (повна, коротка, стягнена, нестягнена).
7. Синтаксична роль (у словосполученні – головне чи залежне слово, у реченні – член речення).
8. Група (тверда чи м'яка).
9. Рід. Число. Відмінок.
10. Особливості вимови та написання.

Зразок аналізу

Повітря стало холоднішим, закружляли у веселому танку сніжинки.

Холоднішим – прикметник, початкова форма – холодніший, якісний, вищий ступінь порівняння, повна нестягнена форма, тверда група, чоловічий рід, однина, орудний відмінок, у реченні – другорядний член (означення), закінчення -им.

- ▶ Перепиши, підкресли прикметники і чотири з них проаналізуй.

Позамазувавши рани березам, Грицько збирає ранні весняні квіти – й густо-синього кольору лапятий ряст, і лісовий сон, і жовту гусячу цибульку. А Пальма допомагає. Перебігає по сухому листю поміж кущів та дерев, завмираючи там, де найрясніше росте ряст чи лісовий сон, зупиняється і, підбадьорливо задираючи морду, очікує на Грицька: мовляв, не барися, поспішай до мене, я перша знайшла.

Зрештою, з нарваних квіток Грицько, сівши на широкому пеньку під безлистим голим дубом, сплітає вінок.

Є. Гуцало

- ▶ Вибери варіант і проаналізуй прикметники.

У льодовні

Сидорюки обідали за великим, круглим застеленим зеленою скатертиною столом.

Обідали повільно, не кваплячись. Кожний молів мовчки свої думи і лише приглушене сьорбання борщу і дзенькіт ложок об тарілки порушували спокійну хатню тишу.

За столом – лише діти, бо батьки повертаються значно пізніше. Їх обслуговує бабуся.

Ліна перша кінчає їсти борщ. Вона найогідніша. Завжди. І до борщу, і до праці. Закінчивши, вона кружляє позіром довкола стола і кидає питання:

– Де?

К. Регуш

До матері

Лежить в домовині із схрещеними руками на грудях, господи, невже то її руки, які голубили, пестили його, трудилися і знемагали, щоб забезпечити дітям шматок хліба? Вже не видно твердих мозолів на порепаних долонях, сухі пальці безкровних рук невід'ємно сплелилися в холодному єднанні, прикриті синіми повіками незрячих очей навік відсторонилися від немилосердного світу, угробивши в глибині материнського нежиття те, що для неї було найхарактерніше: турбота, ласка, терпіння, лагідність, велика любов до них, дітей.

В. Клем

Федько-Халамидник (скорочено)

Федько був справжній розбишака-халамидник. З ним весь час траплялись якісь історії. То шибку розіб'є, то око товаришеві підіб'є. Діти граються, ліплять хатки з піску, Федько раптом візьме та й поваляє – і своє, і чуже. А як хто заплаче, то звалить на землю й питає, чи наживсь на світі. Як той згоджується – відпускає, як ні, то ще й наб'є. Запускають діти змія, то Федько прийде (не криючись, не любив ховатись) та й одбере. Але бувало так, що візьме й оддасть змія, ще й ниток своїх дасть для вірвовочки. Батьки його за шкоду лаяли й били. Але й тут він поводить не так, як усі діти: не плаче, не проситься, насупиться й сидить. Батько стане його бити – і не скрикне. Після цього батько вийме з кишені дві чи три копійки й дає йому.

– То тобі за те, а це за те, що правду говориш.

Федько, справді, не любить брехати й товаришів не видає.

А найбільше Федькові доставалося за Толю. Це була дитина тендітна, ніжненька, делікатна. Піде з Федьком, полізе на дерево, обов'язково подряпається, штанці порве. Мати лає, бо боїться, що Толині батьки виженуть їх з будинку і ніде буде жити. Батько б'є й наказує не водитися з благородними дітьми.

А Толі з Федьком і самому цікаво. От іде дощ, грім гримить, лле як із відра. Страшно. Сидить Толя біля вікна, відійти не може. Мати заборонила дивитись, так воно ще цікавіше стало. І раптом бачить Толя, Федько з хлопцями вискакують під дощ. І так їм весело. Бігають, стрибають, дощик закликають, у воді то гвіздок, то підкову знайдуть, регочуться. Вибіг і Толя. Холодно йому, бархатні штанці замочив. А наступного дня Толя хворий, а Федькові хоч би що. Знову б'ють Федька.

Настала весна. Лід пішов річкою. Цікаво подивитись. Приходить Федько, хвастається, що завтра піде на річку. Вже й палицю здоровенну знайшов. Толі теж цікаво. Вранці він приєднується до хлопців, і, замість того щоб іти в школу, вони гуртом попрямували до річки.

А на річці народу – тьма. Крига, як стадо волів, йшла тяжко, напирала одна на одну, тріщала, зчиняла гармидер, потім знову поволі йшла. Хтось із смільчаків застрибував на крижину. Федько, дивлячись на це, замріявся: от би по кризі на той берег перескочити. «Ану, спробуй! – запропонував Толя. – Ти ж хвалився, що будеш їздити на крижинах. Ану!»

Засперечались: якщо Федько зможе, Толик віддасть йому свого перочинного ножика, якщо ні – то Федько йому свого чижика.

І Федько побіг. Стрибнув на крижину, підбіг до краю. Спробував палицею сусідню – угинається, Федько вибрав іншу. То на животі повзе по тонких крижинах, то впирається палицею, перестрибуючи крижані латки. Як комашина, крутиться, щось вигукує, шапкою махає, сміється. Дістався до берега й назад. Ніхто його не лає. Бо хіба ж можна лаяти такого спритного. Всі з захватом дивляться на нього, оточили. Толі стало заздрісно. Він підійшов до Федька й попросив палицю. Всі здивовано глянули на Толю. Федько спочатку не хотів давати, бо ж Толя не зможе так. Але Толя образився, і Федько віддав.

Так само, як Федько, розбігся Толя й стрибнув на крижину, потім на другу. Але тут насунула купа льоду й одрізала його од берега. Він один залишився серед страшної криги. Стало лячно. Руки похолоділи, весь розм'як. Він уже не знав, що робити, навіть крикнути не міг, тільки стояв і тихенько плакав. А на березі теж не знають, що робити. Щось кричать, побігли за Толиним батьком. І Федько десь зник. Але ось він з'являється із довгою палицею, забуває гвіздок.

– Держись, Только, я зараз буду коло тебе! Держись, не бігай, стій на місці!

Федько зіскочив на Толину крижину. Забрав Толю. Потім перестрибнув на іншу, підсунув її поближче до Толі.

– Тепер переходь сюди!.. Ну, от бачиш... Тепер іди на цей край. Іди сміливо, не бійсь... Ставай тут. Стій, не бійсь. Я піду назад, підштовхну тепер до берега...

Але раптом крижина під Федьком розламалася навпіл. Хлопець зник під водою. Винирнув, ухопився за крижину. Толя забігав. Федько попросив його подати палицю. В цей час крижина

підійшла до берега, і Толя, як стріла, вилетів з неї. А ззаду на Федька вже сунула нова крига. Хлопці кинулися до нього, протягнули палицю, щоб ухопився. Але посинілі руки не хотіли слухатись. Тоді йому кинули шворку. Та й за шворку руки не держались. Тоді Федько схопив її зубами, міцно стис і махнув головою на знак згоди.

Як тільки його витягли, він почав бігати. Вода лилась з нього, зуби цокотіли.

– Нічого, не перший раз, я цієї зими три рази на льоду провалювався. Треба тільки бігати.

Але йому не дали побігати. Прибігли Толині й Федькові батьки, дуже люті. Вони потягли дітей додому. Толя все плакав і просився, кричав, що він не винен, що не хотів іти, що його потягли й що то Федько штовхнув його на кригу. Толин батько зупинився. Він запитав у Федька, чи це так, бо знав, що той ніколи не бреше. Толя стояв такий зляканий. Великими, повними страху й тоски очима дивився прямо на Федька, сльози текли йому по очах і зупинялись у куточках рота. І Федько сказав, що то усе він. Толин батько сильно ляснув його по лиці. А Толя в цей час горнувся до матері, яка милувала й жаліла його. А ввечері, коли прийшов з типографії Федьків батько, у хлопця вже був жар. Федька поклали на стільця й били, як слід. Але на цей раз він навіть не скрикнув. Коли батько пустив його, Федько упав на землю й не рушив. Рука його була така гаряча, а лице таке спокійне. Він уже нічого не чув і не бачив.

Через три дні Федько помер. Разів зо два він приходив до пам'яті, питав, чи били Толю, а непритомний все когось просив, комусь грозився і все про щось допитувався у Толі. Коли його ховали, на кладовище йшли хлопці з усіх сусідніх вулиць. Друзі ридали навзрид. Толя ж тихенько виглядав у вікно. Йому було цікаво, як ховають Федька-халамидника. Коли Федькова труна сховалася за рогом вулиці, Толя одійшов од вікна, перекутився на одній нозі й побіг гратися з чижиком. Цього чижика він сказав Федьковій матері віддати йому, бо він його виграв у Федька.

Володимир Винниченко

Дослідження тексту

Автор, оповідач, персонаж

- ▶ За допомогою яких слів автор ознайомлює дітей з життєвими явищами?
- ▶ Які найбільш слова зустрічаються у тексті? Наведи приклади.
- ▶ Поясни лексичне значення слова халамидник

Морфологія

- ▶ До якої частини мови належать більшість слів з першого абзаца?
- ▶ А з другого абзаца? Назви та запиши.

Пунктуація

- ▶ Назви ключові слова у тексті.
- ▶ Між ким відбувається подія на початку тексту?
- ▶ Які розділові знаки більш використані?

Художні засоби

1. Контраст.

Контраст – антитеза – протиставлення – стилістична фігура, авторський прийом.

У кожному творі письменника, зокрема й у цьому, присутній метод протиставлень, саме ним він передає контрасти в суспільстві та в душах людей. В. Винниченко не просто епізодично використовує протиставлення, а часто будує на них увесь твір.

- ▶ Навіщо автор «Федька-халамидника» використовує антитезу? Для того щоб засередити увагу читача на тому, що соціальні контрасти є тлом для зображення подій, ситуацій, характерів. Перед нами два світи, два полярні табори. З одного боку – «вуличний хлопчик Федько з хворим, виснаженим роботою батьком «типографчиком» та змученою знервованою матір'ю. А з другого – «ніжна, делікатна, смирна» та «чистенька і чепурненька» дитина Толя, його «благородний» і багатий «папа» та «чула і делікатна» мама.

Характери хлопців – теж повна протилежність.

- ▶ Які епізоди їх найповніше описують?

Знайди та зачитай і прокоментуй уривок, що розповідає про перехід Федьком весняної ріки. Наприклад, від слів: «Федько стрибнув на лід...» до слів «...що говорити такому зайдиголові».

- ▶ Уважно слідкуй хто відважний, сміливий, відчайдушний, кмітливий у нерівній боротьбі зі стихією?
- ▶ Як характеризує автор панську дитину, що чекає на поразку? Зачитай уривок від слів: «Толя аж задихався...» і до слів «...тихенько став плакати».

Підказка

Наближається трагедія, на березі – паніка і страх дорослих і дітей. Розвиток подій досягає апогею. Федько кидає виклик бурхливій річці, переляканій юрбі і визволяє з льодового полону паненя. Натомість Толя навіть не намагався допомогти витягти з крижаної води свого рятівника.

І знову вражаючи за силою контрасти. Егоїзм, жалюгідність, душевна нищість Толі, який лише тремтить за власну шкіру і підло скидає провину на товариша, якому зобов'язаний життям, – це один внутрішній світ.

І Мужність, сила волі, чесність, шляхетність, порядність, здатність до самопожертви, великодушність Федька – це другий. І розділяє ці два світи велетенська прірва, яка не звужується, а навпаки, ширшає після трагічного фіналу – смерті малого «халамидника».

- ▶ Хто єдиний раз у житті сказав неправду?

Вчинок Федька – дійсно благородний, не кожен дорослий зважиться на подібне. Єдиний раз у житті доводиться Федькові сказати неправду, врятувавши цим (вже вдруге) боягуза Толю. За героїзм хлопчик розплатився своїм життям.

- ▶ Спостерігай за похороном. Що ти можеш сказати про це?

... Похорон Федька, хлопчачі плачуть, проводжаючи товариша в останню дорогу, а Толя спостерігає з вікна, адже ж «цікаво подивиться, як будуть ховати Федька-халамидника». І вже коли процесія зникає з виду, Толя «перекрутився» на одній нозі і побіг гратися з чижиком. А далі: «Цього чижика він сказав Федьковій матері, віддати йому, бо він його виграв у Федька».

- ▶ Чому авторські слова хвилюють читачів?

Останні авторські слова хвилюють, бентежать душі читачів, тримають їх у не меншому напруженні, ніж під час усіх перипетій розгортання сюжету.

Пейзаж

Досить оригінальні картини природи. Здебільшого описи природи в оповіданні подаються відповідно до душевного стану героїв. Пейзаж – не просто тло, а теж діючий персонаж, який перебуває в цілковитій залежності від настроїв людини.

Порівняння

«Наче біс який сидів у хлопцеві», «щоки, ніби оловом налиті», «як Соловей-Розбійник», «ворота, ніби скринька», «камінь, а не дитина», «дощ такими потоками, наче там тисячі Федьків», «лід, як вимочений цукор», «немов не чув», «наче твій тато, став пузатий Федько», «стриба, як кішка», «як крізь сон бачив», «шматки лізли на неї, немов збиралися розчавити живе створіння», «крижини лізли одна на одну, чисто було схоже на те, як женуть великий гурт волів», «стрибнув, наче пробуючи його».

Метафора: «сонце хитро виглядає з-за парового млина», «паперовий змії кокетує й хитає головою», «соромливо посміхається своїми невеликими синіми очима Толя», «дощ січе»; «грім тріщить», «парує земля», «лід тріщав, лускався», «крига йде».

Мова твору

Притаманні: лаконізм, стислість, скупість, динамічність і «нешадність», «образно-уривчасте» речення і драматичні діалоги з повторами, вигуками, уривками фраз. Використання діалектизмів, русизмів, жаргонізмів сприяло повнішому і правдивому змалюванню епохи.

Дія

- ▶ Що говориться про стосунки між батьком та Федьком?
- ▶ Як приймав всі покарання Федько?
- ▶ Який контраст між Федьком і Толиком під час усіх пригод?
- ▶ Який характер у Федька?
- ▶ Як він рятував Толика?
- ▶ Чому Толя горнувся до мами, коли Федько взяв вину на себе?

Персонажі

- ▶ Дія розгортається завдяки персонажам твору.
- ▶ Які головні персонажі?
- ▶ Які їхні стосунки?
- ▶ Зроби порівняльний аналіз батьків та дітей.

Головні персонажі

- ▶ Федько й Толя – протиставлені чи мають паралельні риси?
- ▶ Знайди і прочитай це у тексті. Що трапилось з дітьми? Хто рятував Толю? А як Толик на все це відповів?
- ▶ Реальні чи видумані персонажі твору?

Епізодичні персонажі

- ▶ Як поведуться між собою герої?

- ▶ Як вони потрапляють у трагедію?
- ▶ Хто їхні батьки?
- ▶ Про яких ще героїв ми дізнаємось лише з розмови оповідача?
- ▶ Яка роль другорядних героїв? Чи могли вони сказати правду? Як що так, тоді чому вони цього не робили?
- ▶ Чи варто бути байдужим?

Час

- ▶ Події розгортаються перед очимами читача. Вибери ключові слова, які вказують на початок дії. Від якої особи ведеться розповідь?

Простір

- ▶ Де відбуваються події?
- ▶ Де відбувається подія спочатку: на природі чи в будинку?
- ▶ Де продовжується подія?
- ▶ Про що це свідчить?

Автор і оповідач

- ▶ Яка особа вживає такий вислів: це тобі за те, що правду говориш?
- ▶ Хто оповідач? Який портрет оповідача? Оповідач і автор – це одна особа?
- ▶ Чим цікавить оповідач читача?
- ▶ Чому розповідь ведеться від 3-ої особи? Чи бере він сам участь в цих подіях чи тільки спостерігає?

Тема. Ідея. Проблематика

Тема «Федько халамидник»: показ люблячого, ніжного, відкритого серця дитини (Федько), яке протиставляється жорстокості дорослих, потворному і злочинному суспільству, яке калічить маленькі життя і маленькі душі.

Ідея «Федько халамидник»: возвеличення чесності, незрадливості, почуття власної гідності, винахідливості (Федько) і водночас засудження бешкетливості, схильності до нерозважливих вчинків, показної вихованості, манірності, лицемірства, егоїзму (Толя).

Жанр «Федько халамидник»: соціально-побутове оповідання.

Проблематика «Федько халамидник»

- о любов і ненависть;
- о порядність і лицемірство;
- о добро і зло;
- о моральний вибір (між цілісним благородним моральним світом бідняцької дитини і підступною, хитрою, егоїстично-дворушницькою поведінкою малолітнього «панича-негідника»).

Головні герої «Федько халамидник»: Федько, Толя, Стюпка, Льонька, Спірка, Гаврик, Іван (батько Федька), Іваниха.

Композиція «Федько халамидник»

Експозиція: знайомство з Федьком, його розбишацькою поведінкою, характером; взаємостосунки халамидника з іншими хлопцями.

Зав'язка: вирушення хлопців на льодохід.

Кульмінація: сцена, в якій після пригоди на річці, коли Федько врятував хлопчика Толю, батьки тяжко карають ні в чому не винного «халамидника». Толя хоче перекласти свою провину на Федька – і той ще раз рятує його.

Розв'язка: смерть Федька

Інтерпретація

- ▶ Що може змінити світ людини?
- ▶ Що є особливим у світі Володимира Винниченка?
- ▶ Що із світу письменника ви б запозичили для себе?
- ▶ Чи цікаво тобі було читати про Федька та його друзів?
- ▶ Чи помітив ти що-небудь спільного між Федьком та Володимиром Винниченком?
- ▶ Як, на твою думку, далі розвиватимуться події?
- ▶ Подумай, чи даремно в оповіданні з'являється Толя?
- ▶ Чим відрізняється Федько від ровесників? Поясни слова: «Наче біс якийсь сидів у хлопцеві!» Чи мали підстави товариші боятися Федька?
- ▶ Чи сподобались тобі забави міської дівчорі? Чим вони відрізняються від ваших розваг, добре це чи погано?
- ▶ Як ти гадаєш, чи довго сидітиме на воротах Федько? Спробуй передбачити його дії.
- ▶ Прокоментуй, чи хотів б ти мати такого товариша як Федько?
- ▶ Чи з'явилась у тебе хоч краплина милосердя, жалості, поваги, симпатії до Федька?

Характеристика образу Федька

1. Характеристика образу Федька

1.1. Федько – син бідного робітника друкарні.

1.2. Портретна характеристика Федька. («...розбишака-халамидник», «наче біс який сидів у хлопцеві», «сибіряка» і «люципер», «...чуб йому стирчком виліз з-під картуза, очі хутко бігають», «руки в кишені, картуз набакир, іде, не поспішає»).

1.3. Поведінка і риси характеру героя:

а) непосидючий; («...неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці»)

б) сильний; («...першій по силі на всю вулицю, враз тобі дасть підніжку, зімне, насяде...»)

в) відкритий; («Він міг би підійти тихенько так, щоб не почув би ніхто, – але Федько того не любив»)

г) впертий; («...не як всі діти поводитьься. Він не плаче, не проситься, не обіцяє, що більше не буде. Насупиться й сидить. Мати лає, грозиться, а він хоч би слово з уст, сидить і мовчить»)

д) стійкий; («камінь, а не дитина! Сибіряка якийсь...»)

е) правдолюб; («Якби не схотів, то міг би одбрехатися, але Федько брехати не любить»)

- є) непримиренний до зрадництва; («Не любить також Федько й товаришів видавати»)
- ж) спокусник; («...Федько знову спокушає Толю. І спокушає якраз у такий момент, коли ні одному чоловікові в голову б того не могло прийти»)
- з) шанобливий до батька; («...якби зачепили його тата, зразу б грубості почав говорити, а то й битись поліз би»)
- и) спритний; («Ловкий хлопчак», «жилаве, чортове хлопча. Стриба, як кішка»).

1.4. Значення образу Федька для сучасників.

Дослідження

- ▶ Яку характеристику Федька подає автор на початку твору?
- ▶ Чи є у хлопця доброта? В чому вона виявляється?
- ▶ Хто були батьки Федька? (Батько Іван – «типографчик», мати Іваниха – домогосподарка) Як їх характеризує Володимир Винниченко?
- ▶ Охарактеризуй його поведінку під час сварки з батьками.
- ▶ За що батько давав гроші Федьку?
- ▶ Чому Федько повсякчас отримував тумаки від батька?
- ▶ Як автор характеризує свого героя? («Мужиченя, паршивець, одурілий хлопець, шибеник, мурло репане, нещастячко, сибіряка, халамидро, ідоляко, падлюко, люципере»)
- ▶ Чим приваблює тебе цей герой?

Авторський опис Федька

Федька автор представляє нам відразу, з перших речень оповідання. Цього достатньо, щоб уявити колоритну постать маленького бешкетника, інтригуючим початком розповіді письменник ніби бере в полон увагу читачів і вже не відпускає її до фіналу твору.

Учні швидко відшукають потрібні підтвердження в тексті: «спокій був ворогом» Федька, з ним «він боровся на кожному місці». Хлопець лазив по дахах, сидів на воротах, вибивав рогаткою шибки, перекидав діжки з водою, давав прочуханки «закадишним» товаришам, заважав дітлахам гратися і чинив ще багато різних пустощів.

Так уже традиційно склалося, що маленькі літературні герої обов'язково повинні бути для наших дітей «позитивними, збірними, типовими прикладами для наслідування, а їхні вчинки мати лише «виховну спрямованість».

А як же Федько? Безліч недоліків. Та в нього є чому вчитися не лише дітям, а й дорослим.

Досконало знаючи особливості дитячих характерів, поведінки, письменник достовірно зображував маленьких героїв. Кредо митця просте: життєва правда. Тому й Федько – персонаж, який змальований у реальності. Талант письменника полягає в тому, що, крім зовнішнього вигляду, він зумів показати честь, совість, велич душі хлопчика.

За витівки батьків ремінь «виховує» малого, а він «і тут не як усі діти поводитьсь». Хлопець терпляче, без слів і прохань, зносить кару, а головне – «якби схотів, то міг би одбрехатися, але Федько брехати не любить» і «не любить товаришів видавати». Сам батько поважає свого чесного, принципового і відвертого сина.

Отже, натура Федька повна суперечностей і протиріч.

Характеристика образу Толі

Толя – син хазяїна будинку.

Опис зовнішності хлопця.

«Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Ходив завжди чистенький, чепурненький, на двір він виходив боязко, ніколи не розбишакував», «...штанці на ньому бархатові, оченята не то чудні, не то винуваті, не то злякані», «випещені ніжки».

Риси характеру і поведінка героя:

- а) тендітний; («...чистенький. Ніжний з щічками, як проскура»)
- б) богобоязливий; («...тихенько хреститься й блідніє...»)
- в) самоповажний; («...він терпіть не міг, як йому цей Федько говорив: «Толька». Наче він йому товариш», «...кричати на вулиці не личить благородним дітям...»)
- г) брехливий; («Неправда! Неправда! – ще жалібніше і з страхом забився Толя. – Я не хотів іти, а вони мене потягнули на річку. А потім Федько узяв і пхнув мене на кригу... Спитайте всіх...Я не винен»)
- д) байдужий до горя інших; («Коли Федькова труна сховалась за рогом вулиці й не було вже нікого видно, Толя одійшов од вікна, перекрутився на одній нозі й побіг гратися з чижилом»).
- е) підступний; («...чижика він сказав Федьковій матері віддати йому, бо він його виграв у Федька»).

«Лякливий, як заєць, а шкідливий, як кішка». (Народна мудрість про героя).

Робота в команді

Команда 1

1. Як поясниш жорстоке ставлення батьків до свого сина? Чи може це вплинути на виховання хлопчика?
2. Досліди, як сам автор ставиться до Толі? Чим це поясниш? Відповідь вмотивуй.

Команда 2

1. Хто ж, на твій погляд, винен у смерті Федька?
2. Власну думку обґрунтуйте, посилаючись на приклади з твору.

Команда 3

1. Вмотивуй, чому у творі В. Винниченка одні герої живуть у постійних муках, стражданнях, а інші – в достатку і злагоді.

Команда 4

1. Доведи, що Федько – добрий, чуйний, справедливий, посилаючись на приклади з твору.
2. З якою метою В. Винниченко порівнює Федька і Толю? Кому з героїв і чому, на ваш погляд, він віддає перевагу. Відповідь обґрунтуй.

Інтерпретація

Чому Федько вимушений був збрехати батькам Толі про події на льодоході?

- а) Не хотів, щоб його родина залишилася без квартири;
- б) відповідаючи, він не контролював себе, бо дуже змерз;
- в) пожалів Толю, жертвуючи собою.

Завдання для перевірки

Вибери правильну відповідь і виконай завдання

---

1. Визнач якісні прикметники:
а) гумовий, золотий, справжній;
б) просторий, дотепний, здібний;
в) український, видимий, шкільний.
-
2. Визнач ступінь порівняння прикметників: більш стиглий, менш заклопотаний, щедріший:
а) звичайна форма;   б) вищий ступінь;   в) найвищий ступінь.

Утвори від цих прикметників форму найвищого ступеня.

---

3. Вкажи, у якому з речень вжито повну нестягнену форму прикметників.
а) Зелене жито, зелене. Хороші гості у мене (*Народна творчість*).
б) Рече та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива (*Т. Шевченко*).
в) Ой на горі той зелен-клен, зелен-клен (*Народна творчість*).

Придумай і запиши речення, використавши коротку форму прикметника.

---

4. В якому з речень прикметник виконує роль підмета?
а) Гаснуть останні промені сонця (*Марко Вовчок*).
б) Впливає повний чистий місяць (*Марко Вовчок*).
в) Останні будуть першими (*З Біблії*).

Визнач головні і другорядні члени у кожному реченні.

---

5. Зменшено-пестливого значення надають прикметникам суфікси:
а) -анн-, (-янн-), -енн- ;
б) -уват-, (-юват-), -ущ-, (-ющ-), -езн- ;
в) -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-.

Придумай і запиши три прикметники із зменшено-пестливим значенням, поясни їх написання.

---

6. нн пишеться у прикметниках:
а) із наголошеним суфіксом -анн-, (-янн-), -енн- ;
б) із ненаголошеним суфіксом -анн-, (-янн-), -енн- ;
в) утворених від іменників з основою на н.

Добери приклади іменників із нн.

---

7. Разом (одним словом) пишуться такі прикметники:
а) водо провідний, жовто гарячий;
б) машинно тракторний, румуно український;
в) блідо голубий, кисло солодкий, ніжно рожевий.

Розкажи правило написання складних прикметників.

-
8. Запиши текст під диктовку. Проаналізуй три прикметники.

Квітень

Народні назви цього місяця: цвітень, красень, дзюрчальник і водолій.

Квітень – місяць хліборобських турбот і надій. На квітень часто припадає найбільше християнське свято Великдень – свято Воскресіння Ісуса Христа. 7 квітня відзначають ще одне величне свято – Благовіщення. В цей день Ангел приніс Діві Марії добру звістку про те, що вона народить Сина і назве його Ісусом, і Він Сином Всевишнього назветься, і Царству Його не буде кінця.

З календаря

-
9. Згадай, які граматичні ознаки має прикметник. Запиши їх замість промінчиків.

Гра «Сонечко»

В єднанні сила

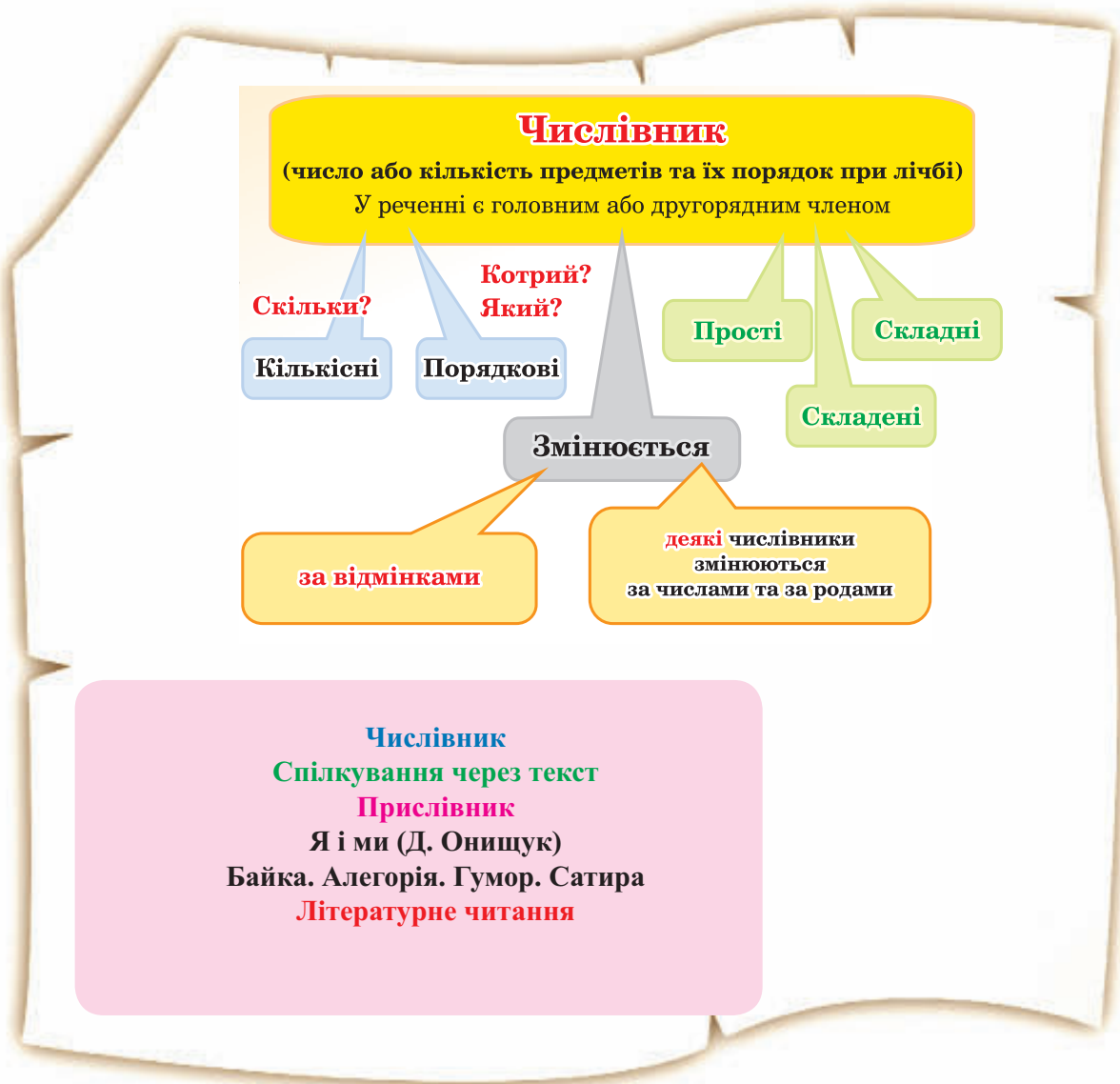
Світ тексту

«Я» і «Ми»

«Щодня сталить свої уми!
Знання нові і мудрість добувайте
Й при собі завше добру книгу майте!
А в кого ще освіти мало,
Не думай, що вже все пропало.
Без сорому і без вагань
У книгу ще заглянь,
І знайдеш там всього-всього...»

Денис Оніщук

Числівник

Числівник як частина мови

- Склади за малюнком розповідь, вживаючи числівники.

Запам'ятай! Числівником називається змінна повнозначна частина мови, яка означає число або кількість однорідних предметів та порядок їх при лічбі. Числівники відповідають на питання *скільки? котрий?, який?*

Числівник може виконувати в реченні роль головного і другорядного члена речення.

- **Підмета:** *Десять (що?) ділиться на два.*
- **Іменної частини складеного присудка:** *Він був п'ятим.*
- **Додатка:** *Він купив (що?) три зошити.*
- **Означення:** *Вийшов п'ятій (який?) номер журналу.*

► Запиши числівники словами.

4, 7, 34, 104, 453, 200, 645.

Числівники використовуються в усіх стилях мовлення. Найчастіше – в науковому, офіційно-діловому та публіцистичному, де вони служать для точного називання кількості чи порядку предметів.

Числівники вживаються також у розмовному та художньому стилях мовлення. При цьому мета висловлювання не передбачає точного називання кількості (приблизна кількість).

► Прочитай текст. Знайди числівники

Годинник

Дуже давно люди помітили, що одні квіти розкриваються вранці, а вдень закриваються, другі розкриваються під вечір, треті розкриваються тільки вночі, а вдень вони завжди закриті.

Спостерігаючи за квітами, люди зрозуміли, що відкриваються і закриваються вони не просто коли їм захочеться, а кожна квітка у певний, свій час...

Але ось зараз ми підійшли до найголовнішого – як же користуватися квітковим годинником. Насамперед слід зайнятися спостереженнями і встановити, о котрій годині розкривається чи закривається та чи інша квітка у вашій місцевості. Так, якщо ти живеш у центральних областях нашої країни, ти встановиш, що літні квіти картоплі розкриваються о 6–7 годині ранку, закриваються о 2–3 (або 14–15) годині дня, а суцвіття осоту городнього, розкриваючись о тій самій порі, закривається о 1–2 (13–14) годині дня. Ти вже знаєш, що квіти дзвоника кропиволистого розкриваються о 7–8 годині ранку, а соколиного перельоту – о 8–9 годині...

Можливо, не всі знають, що різні квітки запилюються різними комахами. А це саме так. Пилок одних квітів переносять одні комахи, пилок інших – інші. Але багато комах літає не увесь день: одні літають уранці, інші – опівдні. Ось до «своїх» комах і пристосувалися рослини...

Ю. Дмитрієв

► Перепиши, поставивши числівники в потрібній формі. Проаналізуй 2–3 числівники.

Слони живуть до вісімдесят п'ять років. Кінь може жити до шістдесят літ, тривалість життя бегемота й тигра – до п'ятдесят, зубра й лева – до тридцять п'ять. Страуси живуть від тридцять до сімдесят років.

Окунь відкладає до дев'ятсот тисяч ікринок за раз, карась – до триста тисяч. Меч-риба має масу до шістсот шістдесят кілограмів. Маса анаконди сягає двісті кілограмів. Їжак може перебувати у стані сплячки до двісті тридцять шість діб.

З книги «Географічний калейдоскоп»

Числівники кількісні (на означення цілих чисел, дробові, збірні) і порядкові.

Числівники прості, складні і складені

Запам'ятай! Числівники, що позначають число (сто, п'ять), або певну кількість предметів (три квітки, вісім парт) називаються кількісними. Відповідають на запитання скільки?

Всі кількісні числівники змінюються за відмінками

Запам'ятай! Форми роду мають тільки числівники один (чол. рід), одна (жін. рід), одно, одне (сер. рід) та два (чол. і сер. рід) дві (жін. рід). Форму множини має лише числівник один – одні. Інші кількісні числівники не мають форм роду і числа.

► Запиши числівники, визнач їх розряд.

Дев'ять, четверо, п'ятнадцять, одна ціла дві третіх, семеро, нуль цілих п'ять десятих, кілька, двадцяттеро, дев'яносто, кількасот.

► Утвори від поданих числівників збірні, запиши їх.

Три, п'ять, вісім, шістнадцять, двадцять.

Неозначено-кількісні числівники позначають не визначену точно кількість предметів. Наприклад: *кілька, декілька, кількасот, багато, мало, чимало.*

► Відгадай загадки. Випиши числівники, утвори від них порядкові. Визнач їх групу за будовою.

1. Спить на ліжку біла сплюшка,
В неї аж чотири вушка. (Подушка)
2. Два брати у воду дивляться,
А до віку не зійдуться. (Береги)
3. Сім братів віком рівні, але іменем різні. (Дні тижня)
4. Один лле, другий п'є, третій росте. (Дощ, земля, рослина)

Запам'ятай! Числівники, що означають порядок предметів при лічбі, називаються порядковими. Вони відповідають на питання *котрий?, котра?, котре? або який?, яка?, яке?*

► Підкресли числівники, визнач, до якої групи вони належать.

1. Грати першу скрипку.
2. Сім п'ятниць на тиждень.
3. Знати, як свої п'ять пальців.

- Склади із правої і лівої частин прислів'я і запиши їх. Визнач кількісні й порядкові числівники.

Краще один раз побачити	та на другий день продав.
Ану, вставай, чоловіче,	ніж сто разів почути.
Березень у зими кожуха купив,	вже третій півень кукуріче.

За будовою і особливостями творення числівники поділяються на три групи: прості, складні, складені.

Прості числівники	Складні числівники	Складені числівники
мають тільки один корінь	складаються з двох коренів простих числівників	будуються з кількох слів
один десять сто мільйон нуль двоє декілька	одинадцять двадцять тридцять двісті триста кількасот сімсот	сто два двадцять три двісті сорок сім три тисячі вісімсот сорок три

- Визнач розряд, відмінок і синтаксичну роль числівників у прислів'ях.

1. Сім разів відмір, один раз відріж. 2. Хто мовчить, той двох навчить. 3. Поженешся за двома зайцями – жодного не впіймаєш.

- Прочитай уривок та знайди числівники. Визнач їх розряд. Склади план. Дай заголовок.

Гвавт

Ледь розвиднюється, у селі ще кугути піють, у хаті ще не розвіялися сутінки, собаки ще солодко сплять у своїх будах, а на обійсті Костиків уже гвавт: то газдиня верескливо-розпачливим голосом будить своїх хлопців:

– Іване! Михайле! Николаю! Юстине! Петре! Доста вже хиріти! У стайні гною худобі по коліна! Січки не нарубано! Загорода не заметена! У яслах ні жменьки бур'яну! – перелічує вона недороблені роботи.

П'ять хлопців і дві доньки у вуйни. Іван уже парубок, вже на гулі ходить на Толіченьку. На п'яти наступає Михайло. Николай ще підпаручак, а Юстин і Петро ще шмаркачі, але на господарці робити – мус!

Ніхто не озивається на вереск вуйни. А вона, стоїть серед подвір'я і роззирається вусебіч, не знає, звідки покажуться неслухняні синочки. Бо літо надворі, і в душній хаті вони не ночують. Наніч розлазяться, мов таргани: на бантини в stodолі, під ясла у стайні, у сіно на оборозі.

Взимку вуйні легше. Сплять усі покотом на прічі-лежанці під грубими коцями. Тоді вона будить їх штурханами, докорами і погрозами. А влітку – дарма шукати. Зариються собі десь і хиріють. Не розбуди криком - полудне застане їх там.

Вуйна знає, що першим вийде надвір найстарший Іван, бо господар з нього росте, бо падкий до роботи.

Справді, рипас хвіртка у брамі stodолі і звідти висувається заспаний, аж напухлий, найстарший, У волоссі стеблини сіна стирчать, сорочка криво заправлена у штани з великими латками на колінах.

М. Михайлюк

Відмінювання кількісних числівників

► Розглянь таблицю відмінювання числівників.

I тип
числівник **1**

Відм.	Однина			Множина
	Жін. рід	Чол. рід	Сер. рід	
Н.	одна	один	одно (одне)	одні
Р.	однієї (одної)	одного		одних
Д.	одній	одному		одним
З.	одну	як Н. або Р.		
О.	однією (одною)	одним		одними
М.	(на) одній	(на) одному		(на) одних

► Відгадай загадки, назви числівники.

1. В одній родині два батька, два сини. Скільки чоловіків у родині? (Троє)
2. Під одною шапкою чотири брати стоять. (Рукавичка)
3. Дві зірки весь світ бачать. (Місяць. Сонце)
4. Горбатий мішок на чотирьох стовпах стоїть. (Верблюди)

II тип
числівники **2, 3, 4** і відповідні їм збірні: *двоє, троє, четверо*

Н.	два дві	три	чотири
Р.	двох	трьох	чотирьох
Д.	двом	трьом	чотирьом
З.	як Н. або Р.		
О.	двома	трьома	чотирма
М.	(на) двох	(на) трьох	(на) чотирьох

► Перепиши, замінюючи цифри відповідними числівниками.

1. 2 рази в році літа не буває.
2. 2 дощики в маю – повно буде врожаю.
3. До роботи сама, а до миски з 2.

III тип
числівники від **5** до **20** та **30** і відповідні їм збірні: *п'ятеро і т. д.*

Н.	п'ять	п'ятеро	сім	семеро
Р.	п'яти	п'ятьох	семи	сімох
Д.	п'яти	п'ятьом	семи	сімом
З.	п'ять	п'ятьох	сім	сімох
О.	п'ятьма (п'ятьома)		сімома (сьома)	
М.	(на) п'яти	(на) п'ятьох	(на) семи	(на) сімох

У складних числівниках відмінюється тільки друга частина.

Н.	одинадцять		
Р.	одинадцяти	одинадцятьох	
Д.	одинадцяти	одинадцятьом	
З.	одинадцять	одинадцятьох	
О.	одинадцятьма	одинадцятьох	
М.	(на) одинадцяти	(на) одинадцятьох	

За цим типом відмінюється і числівник *кільканадцять*.

IV тип

числівники 50, 60, 70, 80

	п'ятдесят		сімдесят	
Н.	п'ятдесяти	п'ятдесятьох	сімдесяти	сімдесятьох
Р.	п'ятдесяти	п'ятдесятьом	сімдесяти	сімдесятьом
Д.	п'ятдесят	п'ятдесятьох	сімдесят	сімдесятьох
З.	п'ятдесятьма	п'ятдесятьома	сімдесятьма	сімдесятьома
О.	(на) п'ятдесяти	(на) п'ятдесятьох	(на) сімдесяти	(на) сімдесятьох

	шістдесят		вісімдесят	
Н.	шістдесяти	шістдесятьох	вісімдесяти	вісімдесятьох
Р.	шістдесяти	шістдесятьом	вісімдесяти	вісімдесятьом
Д.	шістдесят	шістдесятьох	вісімдесят	вісімдесятьох
З.	шістдесятьма	шістдесятьома	вісімдесятьма	вісімдесятьома
О.	(на) шістдесяти	(на) шістдесятьох	(на) вісімдесяти	(на) вісімдесятьох

V тип

числівники 40, 90, 100

Запам'ятай!

Числівники *сорок, дев'яносто, сто* у всіх відмінках (крім називного і знахідного) мають закінчення *-а*.

- ▶ Запиши вирази, передаючи числа словами і використовуючи прийменники *від, до*.

Наприклад: $70 - 12$: від сімдесяти відняти дванадцять.

$80 - 15$; $56 + 11$; $35 - 9$; $62 + 7$; $48 - 32$; $93 + 49$; $56 - 13$; $12 + 12$.

числівники 200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900

Запам'ятай! У числівниках на позначення сотень відмінюються обидві частини.

Запам'ятай! У числівниках на позначення сотень відмінюються обидві

	Н.	двісті	чотириста	вісімсот
	Р.	двохсот	чотирьохсот	восьмисот
Н.	Д.	двомстам	чотирьомстам	восьмистам
Р.	З.	як Н. або Р.		
Д.	О.	двомастами	чотирмастами	вісьмастами
З.	М.	(на) двохстах	(на) чотирьохстах	(на) восьмистах
О.		вісьмомастами		
М.	Н.	триста	п'ятсот	дев'ятсот
	Р.	трьохсот	п'ятисот	дев'ятисот
Н.	Д.	трьомстам	п'ятистам	дев'ятистам
Р.	З.	як Н. або Р.		
Д.	О.	трьомастами	п'ятьмастами	дев'ятмастами
З.	М.	(на) трьохстах	(на) п'ятистах	(на) дев'ятистах
О.				

- ▶ Прочитай вирази, передаючи числа словами. Зрівняй відмінювання числівників із попередньою таблицею.

Наприклад: $400 + 200$: до чотирьохсот додати двісті.

$300 + 600$; $700 - 500$; $500 + 300$; $900 - 400$; $400 + 200$; $800 - 700$.

Відмінювання порядкових числівників

Запам'ятай!

Порядкові числівники змінюються за родами, числами і відмінками.

Порядкові числівники, що мають закінчення -ий, відмінюються як прикметники твердої групи. Наприклад: *перший, тридцятий, двохсотий*.

Числівник *третій (третья, третье)* відмінюється як прикметник м'якої групи.

У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово.

Відм.	Чол. рід	Жін. рід	Сер. рід	Множина
Н.	трет ^{ій}	трет ^я	трет ^є	трет ^і
Р.	трет ^{ього}	трет ^{ьої}	трет ^{ього}	трет ^{іх}
Д.	трет ^{ьому}	трет ^{ій}	трет ^{ьому}	трет ^{ім}
З.	трет ^{ього (ій)}	трет ^ю	трет ^{ього (є)}	трет ^{іх (ї)}
О.	трет ^{ім}	трет ^{ьою}	трет ^{ім}	трет ^{іми}
М.	(на) трет ^{ьому (ім)}	(на) трет ^{ій}	(на) трет ^{ьому (ім)}	(на) трет ^{іх}

- ▶ Провідміній складені порядкові числівники. Зверни увагу на те, яка частина у них відмінюється, а яка – ні.

Триста дев'яносто дев'ята, сто шістнадцяте.

Н.	сімдесят сьом ^{ий}	двісті сорок шост ^{ий}
Р.	сімдесят сьом ^{ого}	двісті сорок шост ^{ого}
Д.	сімдесят сьом ^{ому}	двісті сорок шост ^{ому}
З.	сімдесят сьом ^{ого (ий)}	двісті сорок шост ^{ого (ий)}
О.	сімдесят сьом ^{им}	двісті сорок шост ^{им}
М.	(на) сімдесят сьом ^{ому (ім)}	(на) двісті сорок шост ^{ому (ім)}

- ▶ Прочитай. Випиши словосполучення з порядковими числівниками. Визнач рід, число, відмінок числівників.

Та вже третій вечір, як дівчину бачив; ходжу коло її хати, її не видати. Ой немає козаченька, – поїхав за Десну; рости, рости, дівчинонько, на другу весну! Засвістала машиночка, треба рано встати, вже десята годиночка – нема що снідати. Один тиждень було добре, на другий вже гірше, а на третій наймиточок йде в поле не ївши. Чотирнадцятий рік тяжкий настав, в неділю рано я вже знав...

Народна творчість

- ▶ Прочитай текст, випиши із нього числівники. Утвори від них порядкові числівники.

Людина живе в середньому 60–70 років. Квітка у вазі – усього декілька днів. У паризькому зоопарку є дуже стара черепаха. На її панцирі майже 190 років, тому хтось видряпав напис, що вона була подарована зоопарку Наполеоном. Але і її вік – ніщо в порівнянні з тим часом, який позначений у календарі 2006 роком! Ось це дійсно довгий термін!

Але ми зараз спробуємо рахувати ще далі. Доки не доберемося до такого числа, яке можна позначити одиницею із шістьма нулями. Ось так: 1 000 000. Мільйон років! Навіть і уявити важко, як це багато. Мільйон років тому на землі жили тільки стародавні викопні тварини, а людини ще не було...

За Л. Якучем

- ▶ Від чого залежить тривалість життя людини?

Спілкування через текст

Детальний письмовий переказ художнього тексту розповідного характеру з творчим завданням

- Прочитай текст уголос або прослухай. Визнач тему та головну думку тексту. З'ясуй тип мовлення та стиль.

Липова паска

Було двоє братів, один бідний, а другий багатий. Багач не мав дітей, а бідняк мав діти. Наближались Великодні свята. Пішов бідний до багатого просити пшениці на борошно, щоб спекти паски. Той не дав. Вернувся бідний додому та й журиться. Дружина йому каже: «Витеси паску з липи!» Так він і зробив.

Багачева жінка цілий тиждень паски пекла, та була вона до цього діла незугарна. Тому не вдалися паски. Прийшов багатий до бідного. Як побачив струнку й рівеньку паску з липи, узяли його завидки. Просить брата з ним помінятися. За одну гарну паску дві печі жіничиних пасок дати обіцяє. Так багачеві гостей здивувати хочеться! Згодився бідний брат на обмін.

Настали свята. Посвятив багач липову паску і став гостей чекати. Посходилися гості, сіли за стіл. Багач паску вносить, хоче розкряти й не може – дерев'яна паска. І пояснити гостям нічого не може...

Народна казка

Орієнтовний план

1. Було двоє братів – багатий та бідний.
  2. Не дав багатий бідному пшениці на паску.
  3. Витесана з липи паска.
  4. Не вдалися паски багачевій жінці.
  5. Охопили багатого заздрощі.
  6. Помінялися брати пасками.
  7. І пояснити гостям нічого не може!
- Поясни значення слів: *Великдень, паска, Пасха.*

Прислівник

Запам'ятай!

Прислівник (лат. *adverbium* – біля дієслова) – це незмінна самостійна частина мови, що виражає ознаку дії, стан предмета або ознаку якості і відповідає на питання *як? де? звідки? наскільки?*

Ступені порівняння прислівників

Ступені порівняння мають тільки прислівники, утворені від якісних прикметників за допомогою суфіксів *-о, -е* (*гарний – гарно, добрий – добре*).

Ступенів порівняння є два – вищий і найвищий. Як і в прикметниках, форми ступенів порівняння прислівників вказують на більшу міру вияву названої ознаки. Порівняйте: розповісти докладно – розповісти докладніше – розповісти найдокладніше. Кожен зі ступенів порівняння має дві форми – просту і складену.

Проста форма вищого ступеня утворюється за допомогою суфіксів *-ш-, -иш-* та кінцевого прислівникового суфікса *-е*: веселіше, молодше.

Якщо у прислівнику є суфікси *-к-, -ок-*, то під час творення форми вищого ступеня вони випадають і вживається суфікс *-ш-*: швидко – швидше; глибоко – глибше.

Під час утворення прислівників вищого ступеня за допомогою суфікса *-ш-* відбуваються ті самі звукові зміни, що й у прикметниках: дорого – дорожче, близько – ближче, високо – вище.

Деякі прислівники вищого ступеня мають інші корені, ніж звичайні прислівники: погано – гірше, добре – краще, багато – більше, мало – менше.

Значення вищої міри ознаки може посилюватись додаванням слів ще, трохи, значно, куди: ще сильніше, куди швидше.

Проста форма найвищого ступеня утворюється від форми вищого ступеня за допомогою префікса *най-*: сильніше – найсильніше, легше – найлегше.

Для підсилення можуть вживатися префікси *як-* і *що-*: якнайточніше, щонайкраще.

Складена форма ступенів порівняння прислівників утворюється додаванням до звичайного прислівника:

- для вищого ступеня – слово **більш**, значення якого подібне до значення суфіксів *-ш-, -иш-* у простій формі (більш популярно, більш повно);

- для найвищого ступеня – слова **найбільш**, значення якого тотожне значенням суфіксів *-ш-* або *-иш-* та префікса *най-* у простій формі (*найбільш глибоко, найбільш зручно*).

Завдяки такій близькості значень прості та складені форми ступенів порівняння прислівників є граматичними синонімами. Порівняйте: Найгірніше мовчить гроза (*Симоненко*). – Найбільш грізно мовчить гроза.

Проте вживаються вони неоднаково: прості форми – загальноживані, складені – вживаються переважно в офіційно-діловому та науковому стилях: У стислому переказі зміст передається більш коротко, ніж у докладному. Найбільш повно правила орфографії викладено в “Українському правописі”.

Не і ні з прислівниками

Не з прислівниками пишеться разом, якщо:

1. слово без **не** не вживається: *нестямно, незворушно, незабаром, ненароком*;
2. слово з **не** утворює єдине поняття, що може бути виражене іншим словом: *недалеко* (близько), *неголосно* (тихо).

Не з прислівниками пишеться окремо, якщо:

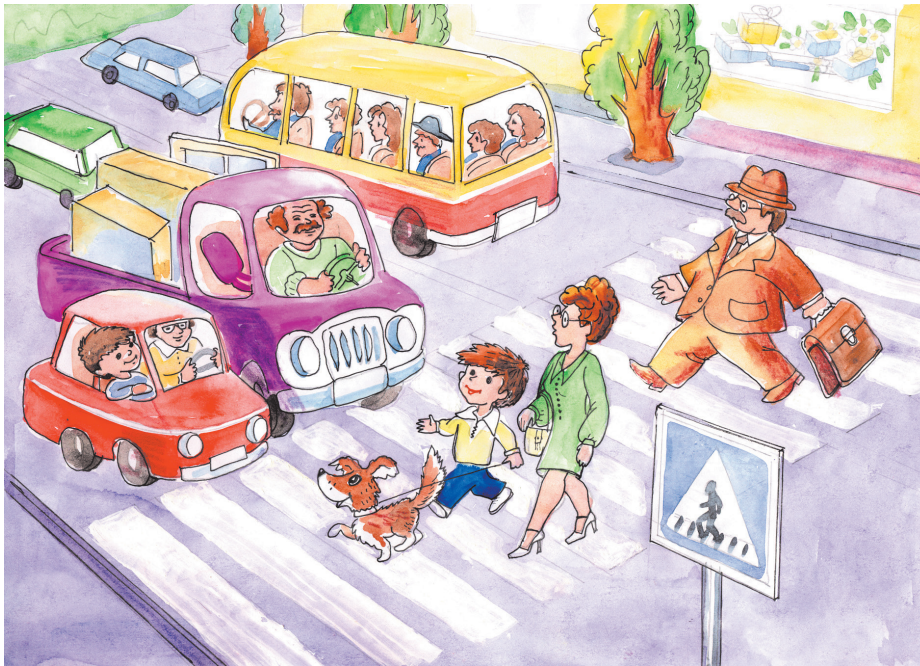
1. прислівник у реченні виступає присудком: *Не треба забувати уроків історії; Було вже не рано*.
2. у реченні є протиставлення: *Це відбувалось не давно, а кілька днів тому*.

Ні в прислівниках пишеться разом: ніскільки, ніколи, ніяк.

Окремо **ні** пишеться у складі фразеологізмів: *ні тепло ні холодно, ні сюди ні туди*.

Орфоепія і орфографія. Поділ на склади

- ▶ Прочитай текст. Перекажи його.

Мовою люди користуються у процесі мовлення, яке може бути усним або писемним. Первинною була усна форма мовлення. Набагато пізніше люди оволоділи письмом.

Будь-яке слово складається із звуків. Кожній мові властивий певний набір звуків, поєднання яких утворює слова.

Слова відрізняються одне від одного кількістю звуків, їхнім розташуванням і характером.

- ▶ Поміркуй! Як утворюються слова?
- ▶ Пригадай! Як називається наука, яка вивчає звуковий склад мови?
- ▶ Дай відповіді на запитання.
  1. Які органи беруть участь у творенні звуків мови?
  2. Які звуки творяться за участю самого голосу?
  3. Як утворюються приголосні звуки?
  4. Скільки голосних і скільки приголосних звуків в українській мові?

Запам'ятай! Звуки ми чуємо і вимовляємо

- ▶ Повільно вимов слова. Якими звуками вони відрізняються? Чи змінюється значення слова від зміни в ньому одного звука?

Клас – квас,
сад – суд,

булка – білка,
мила – шила,

рак – рік,
сон – сом,

кіт – кут,
казан – качан.

Запам'ятай! Звуки мови на письмі позначаються буквами. Букви ми бачимо, читаємо, пишемо.

Варіант 1

- ▶ Поділи на склади першу строфу. Поясни розділові знаки.

Букви – буковинські писанки

Букви – мов буковинські писанки, –
Вимальовують слова
І прикрашають їх святково,
Розносячи в світ
Крилами народних прикрас.

Букви – мов криниці землі, –
Відлискують своїми дзеркалами
Проміння душевних зіниць
І народжуються словами.

Букви – мов ангели, –
Оживають в словах
І сяйвом своїм чарують все,
Що було і чого не було...

Теоділь Ребошанка

Варіант 2

- ▶ Поділи на склади слова із першого абзацу. Поясни правопис власних іменників.

Найкращий подарунок

Царювало жарке літо. Сонечко тільки встигло промити очі, а вже ой як припікало! – Сезон гарячого літа, – сказав Юрко своїм друзям, коли купалися у нагрітій сонечком, немов на газовій плиті, воді. вони від ранку до вечора загоряли на сонці, рибалили разом із Юрковим дідусем Іваном.

Одного дня дідуся відвезли до лікарні через серцебиття. Це сталося напередодні його іменин – Різдва Івана хрестителя або «Іванделя». Хлопець засумував, тому що кожного вечора дідусь із захватом розказував йому безліч різних пригод із свого дитинства. Допомогти він не міг нічим, але надумав зробити дідусеві приємний сюрприз. Зібрав своїх добрих друзів і одного ранку, коли сонечко ще не промило своє личенько в надранковій росі, рушили по зілля. Дідусь навчив онука пізнавати лікарські рослини і багато розказував йому про їх визнані лікувальні властивості.

Марія Чубіка

Варіант 3

- ▶ Прочитай текст. Поділи на склади слова.

Та коли прийде мати, як мені діяти, показати листа, не розсердиться вона? Прийде, як звичайно, втомленою, я подам їй підігріту їжу, а вона погладить мене по голівці, поцілує в обличчя. А чи зовсім їй не показувати листа? Треба ще поміркувати, та не вдержався, вона ще й пообідати як слід не встигла, а я вже й похвалився. Прочитала листа, я не відривав очей з її обличчя, воно було бліде, спокійне, не виявляло ні радості, ні смутку. Нічого не сказала, загорнула листа, віддала його мені. Мені ж хочеться спитати її, як виглядає мій татко, чи схожий я на нього, хоч добре знаю, що схожий, але хотів би, щоб і мати підтвердила це.

Переводжу очі за вікно і бачу на нашому старому горісі круків. Зважуюсь сказати матері тільки одне: «Мамо, а там, де татко, вже весна настала». Відповіла, ледь усміхнувшись: «Нічого, прийде і до нас».

В. Клем

- ▶ Яка головна думка тексту?
- ▶ Які ключові слова? Назви.

Вимова і написання слів з апострофом

Запам'ятай! Апостроф (') – це знак, який позначає на письмі роздільну вимову приголосних звуків. Наприклад: б'ють, н'ять, м'ясо, п'еса, пір'іна, здоров'я.

При переносі слова з рядка в рядок апостроф не можна відривати від попередньої букви. Наприклад: під'-їзд, без'-язикий, пів'-яблука.

- ▶ Прочитай загадку. Про який знак мовиться? Коли він ставиться?

А хто я?

Я такий же, як знак розділовий,
і відомий шкільній дівчорі.

Спробуй лиш написати ім'я –
зразу стану потрібним і я.

Та в словах української мови
я пишусь не внизу, а вгорі.

Д. Білоус

- ▶ Перепиши слова з м'яким знаком та апострофом.

– Ех, – каже молодший брат, – давайте покопаємо землю ще раз та глибше. Може, батько закопав горщик глибоко.

Погодилися брати. Дуже їм захотілося розшукати горщик із золотом! Знову взялися до роботи. Перекопали всю землю. Стала вона пухкою і м'якою. А горщика з золотом так і не знайшли.

– Що ж, – каже старший брат, – розкопали ми всю землю – не пустувати ж їй! Давайте посадимо на цій землі виноградні лози.

– Добре, – кажуть брати. – Хоч не пропаде даремно наша праця. *(Народна творчість)*

Вдалині з'являється мати. Він впізнає її рідну постать, яку впізнав би безпомилково серед мільйонів інших жінок. Він бачить її скорботне, посічене глибокими зморшками, обличчя і дивується, що вона так швидко постаріла. Добрі очі з болем і співчуттям дивляться на сина. Вона йде повільно, підтримуючи звично на плечах старе, почорніле від часу коромисло, на якому важко звисають відра. Прозора, як кришталь, вода переливається у відрах, хлюпає через вінця, золотими бризками падає на землю.

Ю. Збанацький

- ▶ Скажи, у яких словах треба поставити апостроф, а в яких – ні? Чому?

Св'ято, дев'ять, цв'ях, п'ять, пам'ять, пір'я, подвір'я, бур'як, бур'я, під'їзд, об'їзд, м'ята.

- ▶ Перепиши прислів'я, виділи слова з апострофом, поділи їх, якщо це можливо, для переносу.

1. Пташка красна своїм пір'ям, а людина – знаннями. 2. Добре ім'я краще, ніж багатство. 3. Найбільше багатство – здоров'я. 4. Тяжко тому жити, хто зло пам'ятає.

- ▶ Доповни речення словами із довідки і перепиши їх.

1. Вересень – місяць року. 2. П'ятницею називається день тижня. 3. Фізкультура зміцнює. 4. Моя відпочивала на морі цього року. 5. Ти школу рідну завжди.

Довідка: дев'ятий, п'ятий, здоров'я, сім'я, пам'ятай.

- ▶ Перепиши слова, добираючи потрібні букви. Усно добери до них слова для перевірки.

Лекий, вокий, дітяр, віті, дука, ріьба, згака, солокий, проьба, митіти.

Слово

1. **Синоніми** (від грецького слова «synonymos» – однойменний).

Синоніми – це сукупність слів, які різні за своїм звучанням, але схожі за значенням. Частіше за все за значенням синоніми відрізняються лише відтінком мовлення – тобто, акцентом на тій чи іншій ознаці певного явища або предмета. За ознакою належності до єдиного спільного поняття синоніми виділяють в синонімічні ряди. Самі слова в такому ряді різняться лише емоційним забарвленням, але зазвичай одне слово можна легко замінити іншим з його синонімічного ряду.

2. **Антоніми** (від грецьких слів «anti» – проти і «onyma» – ім'я)

Антоніми – це слова, абсолютно протилежні за своїм лексичними значенням. Зазвичай до антонімів належать слова, що вказують на якість або кількість, дію та ознаку дії.

Прикладів антонімів дуже багато, і вони представлені різними частинами мови: *високо – низько, йти – стояти, від – до*.

Антонімічне явище часто використовують в художній літературі, яке проявляється у вигляді такого художнього засобу, як антитеза (протиставлення).

► Прочитай уривок з тексту. Знайди синоніми та антоніми. Запиши їх.

Напровесні бал

Край берези при дорозі,
Де красується наш став,
Влаштувало панство-жабство
Небувалий ще тут бал.

Всюди шум і штовханина,
Бо на бал уся родина
Суне жаб'яча сюди,
Що аж місця не знайти,
– Ось і панство, і начальство
Все пузате, і мордате,
І пискате, і пихате,
Все у мундирах зухвальство
Виставляє на весь вид
Небуденний краєвид.
Будуть музика і танці,
Ще й незвичний карнавал,
Будуть танці, вигинанці
На весь жаб'ячий квартал.

Будуть бреньки-побрехеньки,
Добрії музичні дзвеньки,

Блазні будуть, акробати,
Ще й умілці жартувати,
Ходитимуть над ставом
По канату всі разом,
Всюди ляси, вихиляси
Та ще й мудрі баляндраси
І погляди дуже ласі.
Хто поскаче далі в млаці
Угадайте? Хто в цій казці
Появиться в смішній масці?
Буде жаба-диригент
Та ще син її – студент – гратиме
на срібній скрипці, аж небеса
стануть ближчі, а сестра
його на дудях
Мовитиме все при людях,
а їх батько – бас-соліст –
Розвеселить увесь ліс,
аби товариство знало,
Що його вождем обрали.

Микола Корсюк

3. **Омоніми** (від грецьких слів «homos» – однаковий і «onyma» – ім'я)

Омонімами називають слова абсолютно однакові за звучанням, але різні за значенням. Омоніми утворюються внаслідок збігу у звучанні деяких слів різного походження або один із омонімів може виступати як одне із понять багатозначного слова. Важливо знати, що омоніми також поділяють на повні та неповні.

Омографи – це слова, однакові за написанням, але мають різний наголос: *замок – замок*.

Омоформи мають однакове написання та однаковий наголос тільки в певній граматичній формі: *мати (іменник) – мати (дієслово)*.

Омофони мають однакове звучання, проте написання трохи різниться: *мене – мене*.

«Я» і «Ми»

Байка

Лежала Книга на столі
І вголос міркувала:
– Як важко було б жити на землі,
Якби на світі я не існувала.
Не раз я чула між людьми:
«Щодня сталіть свої уми!
Знання нові і мудрість добувайте
Й при собі завше добру книгу майте!
А в кого ще освіти мало,
Не думай, що вже все пропало.
Без сорому і без вагань
У книгу ще заглянь,
І знайдеш там всього-всього...»
У мене, значить джерело
Премудрості для всіх людей,
Для старших, юнаків, дітей...
Всю мудрість і знання усі
Вони завдячують мені!

Нараз із першого таки Листка
Почулися слова Рядка:
– Чи це іронія, чи глум,
Чи наслідки твоїх бундючних дум?
Ти, Книго, хвалишся весь час.
Чому й словечком про нас
При цьому не спігнула?
Чи недоцінюєш, чи справді нас забула?
Та ж люди мудрість добувають
Лише із нас, бо нас читають!

Ти що без нас? Пустий папір,
Хоч викинь у сміття надвір!

– Хі-хі, ха-ха, – донісся Літер сміх, –
Дурниці більшої сказати ти не міг?
У тобі мудрість вся? Подумай тільки сам,
Чи не належиться вона лиш нам?
Бо з Літер, з Ком та ще Крапок
Складається увесь Рядок.
Твоя ця критика була б чудова,
Якби й про нас згадав бодай півслова.
Бо правда наша ось яка:
Без нас то не було би ні тебе, Рядка...!

На це поважно виступив Листок:
– Додам і я ще декілька думок.
Я бачу, кожний з вас свою лиш правду знає,
А поза неї далі не сягає.
Бо Літери, і Коми, і Крапки,
Щоб шикуватися могли в Рядки,
Щоб Книгою міг стати всякий твір,
Потрібний ще й Папір.
А вже з Паперу ми – Листки,
Й на нас розміщені усі Рядки...!
Не зазнавайсь, Рядочку любий мій,
Але повір:
Ні Книги не було б, ані тебе у ній,
Коли б не був Папір...!

.....
Ви чули думки їх усіх. Ось і моя:
Пора б покинути вже раз те «Я» та «Я»...
Слід стати нам сучасності людьми
І перейти уже на «Ми».
Запам'ятаймо: цінності усі тривкі й правдиві
Лише в співпраці, в колективі!

Денис Онищук

Дослідження тексту

Байка – це оповідання, в якому дійовими особами, поряд з людьми (точніше – схематичними фігурами людей), виступають тварини, рослини, неживі предмети, котрі уособлюють певні ідеї та людські характери.

Що таке байка і оповідання

Байка – це жанровий різновид творів художньої літератури, для яких характерні віршована організація тексту, повчальність змісту, сатиричний стиль викладу і наявність повчального висновку.

Оповідання – це невеликий за обсягом авторський твір епічного жанру, написаний в прозі. Має чітко позначений сюжет, який розвивається як епізод з життя головного героя, розкриває його характер, образ думок або мотивацію вчинків.

Порівняння байки і розповіді

У чому ж різниця між байкою і розповіддю?

У байці вигадані події не виходять за рамки конкретного місця і часу. Вони зображуються як казково – фантастична чи побутова ситуація, в якій виявляються людські слабкості, недоліки і пороки.

Прийом алегорії, широко використовуваний у байках, дозволяє автору в алегоричній формі розкривати явища, що заслуговують засудження, а також піднімати питання морального і морально – етичного плану.

Головний засіб художньої виразності у байці – гостра сатира. Персонажами можуть бути люди, тварини і навіть неживі предмети, завдяки прийому уособлення наділені людськими якостями.

Важливим композиційним елементом байки є мораль – коротке висловлювання, в якому міститься повчальний висновок. Мораль найчастіше входить у заключну частину байки, хоча іноді може передувати тексту, визначаючи його тему і сатиричну спрямованість.

У оповіданні розповідається про події, близькі до реальних. Вони відбуваються з героєм при особливих, виняткових обставинах, в яких виявляються його особисті позитивні чи негативні якості.

Розповідь у оповіданні підпорядкована причинно-наслідковому зв'язку: вона об'єднує окремі фрагменти художнього тексту в єдине ціле.

Оповідання може містити елементи сатири, алегоричні образи, проте їх використання служить для стилістичної виразності, а не є жанровою ознакою для цього виду прози.

Текст байки - переважно у віршованій формі.

Алегорія

Алегорією називають умовне зображення якихось абстрактних понять, і зображення відбувається через художній образ або діалог. Спочатку алегорія використовувалася в народній творчості, притчах і байках. Тому і вважається одним з основних засобів зображення в байці. Для алегорії характерно уявлення певних понять через образи рослин, тварин, міфологічних персонажів та інших неживих предметів.

У такому випадку ці предмети мають переносне значення, в яке і вкладається основна задумка байки. Наприклад, такі поняття як любов, війна, справедливість, мир, душа, честь, жадібність і великодушність зображуються у вигляді живих істот. Вони розкриваються через якості живих істот, через особливості їхньої поведінки та вчинки, інколи – через їх зовнішній вигляд.

Мораль і моралізаторство

Моральні характеристики людей та їхні якості в байці показані через алегорії. Але важливо зрозуміти, який головний задум автора, що він хотів сказати, чому він хотів навчити? Недарма байки обов'язкові для вивчення в школі, і особливо – для маленьких дітей.

У байці завжди є мораль, яку автор визначає вкінці, коли стає зрозуміло, чим вирішилася піднята у байці проблема. Мораль у байці – це її основа, в цьому і полягає її головне призначення. Через мораль діти отримують корисний життєвий урок, який допомагає їм дорослішати правильно і вчасно. Але моралізаторство в байці корисне не тільки дітям, дорослим є теж чому повчитися.

Уособлення

Уособлення означає приписування певних властивостей і характеристик одухотворених предметів неживим. І найчастіше уособлення стосується до зображення природи, яку спеціально наділяють людськими рисами. Уособлення характерне не тільки байкам, воно зустрічається і в інших літературних жанрах.

Гумор та сатира

Гумор визначається, як здатність помічати в різних явищах їхні комічні сторони, і часто це відбувається через суперечності навколишнього світу. Як засіб вираження авторського ставлення і як художній прийом, гумор відноситься не тільки до байок і алегорій, але і до багатьох інших літературних форм.

Наприклад, часто гумор використовують в сатирі для того, щоб розбавити відверту критику твору, і для того, щоб сатира не виглядала виключно як мораль і проповідь. А сатира – це принизливе викриття явищ за допомогою різних комічних засобів. Це може бути сарказм, гротеск, іронія, гіпербола, пародія, алегорія.

- ▶ Знайди у словнику лексичне значення слів: **книга, листок, рядок, папер.**
- ▶ Знайди антоніми до слів: **лежала, чути, мало, мені, пустий, усіх.**
- ▶ Добери синоніми до слів: **важко, мудрість, сміх, цінності.**
- ▶ Як розумієш вислів: **у книгу ще заглянь...**
- ▶ Поясни написання слів: **всього- всього, півслово, співпраці.**
- ▶ Чому я і ми написані великими буквами.

Головні персонажі

- ▶ Хто є головний герой байки?
- ▶ Знайди у тексті початок події та прочитай.
- ▶ Чиє слово раптом почулося? Прочитай цей уривок.
- ▶ Чий сміх донісся? Знайди та прочитай.
- ▶ Яка правда виявилась в результаті суперечок? Знайди та прочитай.
- ▶ Про що говорить останній абзац тексту?
- ▶ Головні та другорядні, епізодичні персонажі істоти чи ні?

Подія, час, місце

- ▶ Де відбувається подія?
- ▶ Коли відбувається подія?

Інтерпретація

- ▶ Назви характерні ознаки літературної байки.
- ▶ Дай визначення. Кого з байкарів ти знаєш?
- ▶ Що називається алегорією? Що таке мораль у байці?
- ▶ Яка мораль нашої байки? Знайди та прочитай.

Літературне читання

До татка по весну

Перед вікном кімнати стоїть горіх, а на ньому висиджується ціла зграя круків. Постукаєш по шибці, а вони – нарзліт. Мине хвилька, і вони знову на горіх. І чого ж їм наш горіх отак полюбився? А дерево старе вже, трухляве, порепане, гілляки покорчені, от–от гепнеться на землю. Скажеш – не горіх, а горішок, старий–престарезний. А крукам – що, аби посидіти на ньому. Зимні морози висушили його, мов ганчірку, голісінький такий zostався, скажеш – полісів, мов людина.

Дивлюсь на горіх і знаю: зимі вже недовго бути, бо приснули гілки вже пнуться вгору, тугішають, набираються сили.

Але що це я на горіх задивився, не втече ж він з–перед мого вікна, треба хату підмести, обід підігріти, – прийде мати із зміни, тільки картатиме, коли із завданням не справився: «Не малий же ти, Павлику, діла вчися». Та скажіть і ви самі: в четвертому мені вчитися. У школі сьогодні не був – лихоманило зранку, та зараз ніби гаразд. Скоро прийде Василько, покаже мені уроки, а поки до уроків приступлю, з Васильком «дурака» зіграємо. Василька знову «покладу на лопатки», ще й насміюся з нього, а він неодмінно кине: «В мене по математиці десятка, а в тебе тільки сімка, ага!». Поки прийде мама, набудусь із ним. Пограємось, пограємось, а він наостанку: «Ось що купив мені тато!» – дістане з кишені то пістолет, грузовик чи якусь ішну штучку. А в мене татка немає.

Василько вже тут, весь у грязюці по самі коліна. Такого в хату не впустити. Ну, заходь уже.

В кімнаті раптом стало світліше, веселіше, ніби Василько привів у мою кімнату весь клас. Ох, і уроків наніс мені, мороч тепер собі голову, хлопче, до самого вечора.

– А я сьогодні знову десятку отримав, – хвастається, та мене це зовсім не турбує, бо по рідній мові знаю: не випередить він мене. І по фізкультурі, бо не вмів перекидатись через голову, а мені це – що свиснуть раз. І з рогатки не вмів він цілитись, завжди тільки мимо.

Ох і сюрприз приніс мені Василько цього разу: листа приніс. Дістав його із сумки й каже: «Бери, це тобі». А листів я ще ніколи не одержував, хіба мати їх зрідка дістане від кого–небудь. Ану, прочитаю. «Ромашкові Павлику, клас 4-ий, Н-ської школи, вулиця Зоряна, нр.5». Невже? Ой, і б'ється ж моє серце. Хто ж мені пише? На звороті не написано, не захотів. Василько сказав: учителька повеліла, щоб листа Павлику передали, пишуть йому.

Прочитаю. Почерк наче знайомий все-таки. Вибачте, не вдержусь, щоб не прочитати його вам. Дорогий Павлику!

Не дивуйся, що я тобі написав. Ти, мабуть, і не здогадуєшся, хто саме підписує цього листа. Павлику, я – твій тато. Не питай, чому не озивався я до цієї пори, а відтоді, відколи я пішов від вас, минуло уже два роки, і не питай мене, чому я не написав цього листа мамі, а тільки тобі. Ти розумний хлопчик, зрозумієш, чому я так вирішив. А мама, може, й не прочитала б його тобі.

Ти, видно, виріс, як справжній легінь, певне, і вчишся добре. Заскучив я страх за тобою, от і подумав листа написати. Тут у мене все гаразд, місто велике, на самому півдні країни. Тут у нас уже весна, а у вас, мабуть, ще сніг не

станув. Приїзди, Павлику, до мене, я тобі велосипед куплю – найкращу марку – Пегас. Може, мама схоче відпустити тебе на кілька днів. Цілую тебе міцно й обнімаю. Твій тато, Мирон.

Ось моя адреса.

Чому ти, татку, не писав мені досі, і матері чому не пишеш, і чого ти пішов від нас?

Василько, безперечно, читає на моєму обличчі хвилювання, а мене сум огорнув.

Який байдужий цей Василько, і не здогадається, від кого цей лист, а я й не скажу йому, не все треба йому знати, він може навіть піти собі геть додому. Скажу, що мама от–от надійде, а в мене ще стільки роботи.

Та коли прийде мати, як мені діяти, показати листа, не розсердиться вона? Прийде, як звичайно, втомленою, я подам їй підігріту їжу, а вона погладить мене по голівці, поцілує в обличчя. А чи зовсім їй не показувати листа? Треба ще поміркувати, та не вдержався, вона ще й пообідати як слід не встигла, а я вже й похвалився. Прочитала листа, я не відривав очей з її обличчя, воно було бліде, спокійне, не виявляло ні радості, ні смутку. Нічого не сказала, загорнула листа, віддала його мені. Мені ж хочеться спитати її, як виглядає мій татко, чи схожий я на нього, хоч добре знаю, що схожий, але хотів би, щоб і мати підтвердила це.

Переводжу очі за вікно і бачу на нашому старому горісі круків. Зважуюсь сказати матері тільки одне: «Мамо, а там, де татко, вже весна настала». Відповіла, ледь усміхнувшись: «Нічого, прийде і до нас».

Вночі мені не спиться, все про татка мого думаю, а вранці і до школи немає охоти. На уроці граматики легенько витягаю з кишені батькового листа і знову перечитую його нишком. Слово честі, я нарешті рішуся, аркуш паперу і ручка переді мною. Вчителька пояснюватиме учням граматичні правила, а я тим часом листа татові напишу, слово честі. Напишу йому, що я вже виріс і допомагаю матері у всьому, що в мене хороші друзі і, о мені так хочеться поїхати хоч на день до нього. Адже там уже весна, і я поїду до татка по весну. Чим не налюбуюсь весною?! Напишу йому, що я таки упрохаю матір, і вона зрозуміє мене, бо вона така добра, така лагідна, як немає ніде в світі такої матері, слово честі. Так що жди мене, рідний татусю.

В. Клем

крук – ворон

гепнутися – повалитися на землю

ганчірка – старий, обідраний одяг

картати – сварити

лихоманити – про відчуття гарячки

грузовик – машинка

хвастатися – вихвалитися

легінь – парубок

поміркувати – подумати

нишком – крадькома, потай

аркуш – лист

Дослідження тексту

- ▶ Уяви собі стан душі Павлика на початок ді .   ї
- ▶ Прочитай цей уривок.
- ▶ Яка відповідальність покладена на головного героя? Чому?

- ▶ Прохарактеризуй Павлика та Василька словами з тексту.
- ▶ Що за сюрприз приніс Василько?
- ▶ Які думки з'явилися у Павлика після прочитаного листа?
- ▶ Що він думає про Василька? Знайди та прочитай.
- ▶ Як ти розумієш ці слова:
Чому ти, татку, не писав мені досі, і матері чому не пишеш, і чого ти пішов від нас

Проблемна ситуація

Показати листа чи ні.

Кульмінація

Мама прочитала листа.

- ▶ Якою була поведінка мами в очах Павлика? Прочитай цей уривок.

Інтерпретація

- ▶ Яке бажання з'явилося у Павлика?
- ▶ Що він вирішив зробити?
- ▶ Чим він може порадувати батька.
- ▶ Від кого він чекає благословіння?
- ▶ Як ти думаєш чим закінчиться бажання Павлика?

Перевір себе

Вибери правильну відповідь і виконай завдання

---

1. Знайди серед поданих числівників складні збірні:
- а) п'ятий, двадцятий, сто сім;
  - б) двадцяттеро, дванадцяттеро, дев'ятнадцяттеро;
  - в) сорок шість, дев'яносто перший.
-

2. Порядкові числівники змінюються за:
- а) родами, числами, відмінками;
  - б) числами і родами;
  - в) відмінками і родами.

Придумай і запиши речення із порядковими числівниками.

---

3. М'який знак пишеться у числівниках:
- а) п'ят десят, сімдесят, дев'ят сот;
  - б) шість десят, вісім сот, чотир ма;
  - в) двадцят, тридцят, дев'ят ма, віс мох.

Пригадай! У яких числівниках м'який знак не пишеться?

---

4. Порядкові числівники на *-сотий*, *-тисячний*, *-мільйонний* пишуться:
- а) разом,
  - б) окремо,
  - в) через дефіс.

Склади речення з будь-яким числівником такого типу.

---

5. У кількісних числівниках, що позначають десятки (20, 30, 60, 80), змінюється при відмінюванні:
- а) перша частина;
  - б) друга частина;
  - в) обидві частини.

Провідмінняй числівник: шістдесят.

---

6. Визнач речення, в якому неправильно вжито числівник:
- а) У похід пішло тридцять три дітей.
  - б) Семеро одного не чекають.
  - в) Зустріч відбудеться о пів на дванадцятю.

Склади діалог із колегом по парті, використовуючи числівники.

-
7. Які з цих числівників у всіх відмінках (крім називного і знахідного) мають закінчення **а**:
- а) десять, тридцять, п'ятдесят;
  - б) мільйон, мільярд, тисяча;
  - в) сорок, дев'яносто, сто.

Склади речення.

---

8. Прочитай текст. Перепиши його, записуючи числівники словами.

Найсвятіше в світі слово – мати

Ініціатива святкування Дня матері належить американці Анні Джервіс, яка дуже рано залишилася сиротою. Вона запропонувала людям усю планету щороку в один день віддавати шану рідній матері, матері Землі, Матері Божій.

Уперше таке свято відзначалося 1910 року в американському місті Філадельфії. А вже з 1914 року, за рішенням Конгресу, День матері став державним святом у США.

Народи Європи почали святкувати День матері відразу після Першої світової війни у другу неділю травня.

---

9. Гра «Сховане слово». Розстав числівники так, щоб посередині ти міг прочитати назву частини мови.
- сорок
  - тисяча
  - два
  - тринадцять
  - чотири
  - одинадцять
  - вісім
  - шість
  - мільйон

Усний твір-роздум про вчинки та поведінку людей

- ▶ Прослухай оповідання. Придумай назву до нього. Дай усну відповідь (у формі роздуму) на запитання.

Того дня в Галиної мамі Марії Петрівни був пречудовий настрій. На роботі в неї все було гаразд, і ось сьогодні її преміювали. І сталося так, що подруга Марії Петрівни мало не силоміць затягнула її до магазину й просто-таки змусила купити сукню. Темно-синя, з білим мереживним комірцем, сукня була до лиця Галиній мамі. І всю свою премію Марія Петрівна витратила на сукню. Тільки їй залишилось, що на шоколадку для Галі.

Того вечора в мене не працював телефон. Побачивши у вікно, як Марія Петрівна йде додому, я помахала їй рукою й побігла назустріч. Потрібно було терміново зателефонувати до іншого міста, і я попросила дозволу в сусідки скористатись її телефоном.

Ми увійшли до помешкання. За якусь мить, вбрана в нову сукню жінка вже стояла перед дзеркалом. Я не могла стримати захоплення. Сукня була пречудова!

І тут увійшла Галя.

– Що це, мамо? – Галин голос тремтів.

– А мені дали премію, ось я... – Марія Петрівна побачила зблідле обличчя дочки.

– Донечко, розумієш...

Вона простягнула назустріч Галі руки, але та відскочила, крикнучи:

– Не чіпай мене!

І пішла до своєї кімнати.

Звичайно, мені слід було б негайно вибачитись та піти, але міжміська розмова була вже замовлена, і я, почувуючись дуже ніяково, змушена була залишитися.

– Я не хотіла, це мене Надія Степанівна умовила... – виправдовувалась Галина мама. Тут вона згадала про шоколадку. Побачивши її, Галя зовсім знавісніла:

– Ти б ще пляшечку молочка принесла!

Марія Петрівна гірко розплакалась. Тут мій терпець урвався, і, хоч справа ця сімейна, я вже розтулила рота, щоб висловити «вихованій» та «ввічливій» Галюні усе, що я про неї думаю.

Та цієї миті сталося ось що.

Галюня тихенько обняла маму за плечі, притиснулася щічкою до її обличчя й сказала лагідно:

– Не треба плакати. Я вже не серджуся. А сукню можна віднести назад до магазину. І купимо мені, мамочко, гарну імпортну куртку, тут одна дівчина продає. Ще трохи додаси із своєї зарплатні – і купимо!

Галя гладила мамине обличчя, витирала її сльози і примовляла:

– І буде у твоєї донечки найкраща курточка на весь клас, а може, й на всю школу! Я дуже люблю мою рідну матусю...

І, може, відчуюючи все ж якусь ніяковість, сказала мені, доброзичливо всміхаючись:

– Я хочу стати артисткою. У них таке вбрання! І ще слава... Правда, мамочко, ми з тобою хочемо, щоб я стала артисткою?

Та я не вірила жодному її слову. А тобі як здається, ким і якою стане Галюня?

За А. Потаповою

- ▶ Як ти вважаєш, вчинок Галини свідчить про її характер?
- ▶ Прочитай оповідання по ролях, інтонуючи слова кожної дійової особи.
- ▶ Яку оцінку можна дати Галіні?
- ▶ Як ти міркуєш, ким і якою стане Галя?
- ▶ Поясни значення слів, замінюючи їх синонімами: преміювали, помешкання, сукня, лагідно.
- ▶ За зразком прослуханого оповідання склади усний твір-роздум про вчинки твоїх одно-класників (знайомих, рідних).

Усний твір-оповідання про випадок із життя

- ▶ Пригадай, з яких частин складається текст. Прочитай зачин тексту і кінцівку.

Вірний

Те, що побачив Ігор у сусідньому дворі, дуже схвилювало його. Рудий хлопець такого ж віку, як і він сам, стьобав лозиною рябе цуценя, тягаючи його садом за шнурок. Собача жалібно скиглило, падало, переверталось в траві, не встигаючи за своїм довгоногим мучителем. А той навмисне стрибав через кущі, бігав поміж деревами, і цуценя, впавши на землю, котилося, ніби клубочок білих та чорних ниток. Ігореве серце не витримало. Блідий, із стисненими кулаками, він миттю перехопився через паркан і став перед хлопчиком...

А Ігор уже вовтузився зі своїм цуценям. Найперше він попросив у матері молока й нагодував його. Потім зібрав усі дощечки та цурпалки, що були накидані під сараєм, і зробив для цуцика хатку. І яка ж хороша та затишна хатка вийшла! Ігор навіть віконечко до неї приладнав – якраз під руку потрапила кватирка, що лежала без діла; ще й трави намостив, щоб м'яко було спати песику.

Як його звати? Він не раз чув від батька, що собака – вірний друг людини. Вірний, ось як він назве своє цуценя! Ігорю так сподобалося це ім'я собаки, що він аж засміявся.

За М. Чабанівським

- ▶ Що схвилювало Ігоря?
- ▶ Що він зробив, побачивши що сталося на дворі?
- ▶ Як ти гадаєш, яка розмова відбулася між хлопчиками?
- ▶ Як Ігор піклувався про свого чотириноного друга?
- ▶ Як хлопчик назвав цуценя?
- ▶ За даним початком і кінцівкою склади основну частину твору-оповідання про випадок із життя.

Як працювати над усним твором-оповіданням про випадок із життя

1. Подумай, про який випадок, про що трапилося з тобою або з людьми, які тебе оточують, ти хотів би розповісти однокласникам.
2. Проаналізуй, чому ти обрав саме цей випадок. Що тебе вразило найбільше?
3. Як поведилися в конкретній ситуації герої твоєї розповіді? Що в їхній поведінці ти назвав би добрим, а що – поганим?
4. Які повчальні висновки ти зробив би для себе, проаналізувавши описаний випадок?

Limba și literatura maternă ucraineană - manual pentru clasa a VI-a (limba ucraineană)

